МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЖЕРДЄВА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.13; 343.98:004

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ

08 – Право
081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **О. О. Жердєва**

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шевчишен Артем Вікторович**

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Жердєва О. О. Розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено дослідженню розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Доведено, що жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням належить до воєнних злочинів як тяжких порушень міжнародного гуманітарного права, а основою його кримінально-правової оцінки є низка міжнародних і національних джерел. Зокрема, категоріальні й нормативні орієнтири були вперше затверджені в Нюрнберзькому статуті, а згодом і в Римському. У них зафіксовано значну кількість заборонених діянь, що засвідчує їхню протиправність й одночасно заборону міжнародним і національним правом. Попри те, що Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, національний конституційний і процесуальний механізм надає можливість співпраці з цією установою та формує інструментарій міжнародної взаємодії в розслідуванні таких злочинів не достатньою мірою.

У дисертації емпірично обґрунтовано залежність способів і рівня жорстокості від обстановки вчинення злочинів і трансформацію практик насильства в динаміці конфлікту: від більш стихійних виявів на початкових етапах до системних форм після встановлення окупаційного контролю, зокрема зі створенням мереж незаконного утримання, допитів і катувань, а також заходів приховування слідів. Встановлено типові мотиваційні моделі (заволодіння майном, отримання інформації під час допитів, залякування й приниження, придушення спротиву, приховування інших злочинів), окреслено коло найбільш уразливих груп потерпілих.

Досліджено специфіку розслідування цієї категорії правопорушень як багатокомпонентного процесу з підвищеними ризиками й обмеженнями (обмеженість доступу до окупованих територій, складність затримання винних, небезпека проведення слідчих дій у зоні бойових дій), що зумовлює особливу роль координації, алгоритмізації дій, належного процесуального оформлення та ретельної роботи з доказами. Доведено, що в сучасному документуванні воєнних злочинів послуговуються цифровими джерелами (фото/відео, дані мереж, геолокаційні й аналітичні інструменти), поряд із особистісними, речовими та документальними; водночас доказування потребує активного залучення різних видів судових експертиз і спеціальних знань. З'ясовано, що використання нових технологій, зокрема інструментів на основі штучного інтелекту, може підвищувати ефективність розслідування лише за умови дотримання базових процесуальних принципів і гарантій прав людини та врахування ризиків недостовірності й алгоритмічних помилок.

У дослідженні встановлено, що кримінально-правовий аспект «жорстокого поводження» потребує звернення до норм міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції та Додаткові протоколи), а оцінка конкретних діянь має відповідати «мінімальному рівню жорстокості» з огляду на контекст, тривалість, повторюваність і наслідки для потерпілих. Узагальнення емпіричних даних засвідчує залежність способів і характеру жорстокого поводження від обстановки: на ранніх етапах агресії переважали стихійні акти насильства під час безпосереднього контакту з населенням, натомість після встановлення окупаційного контролю насильство набуває ознак організованої практики (мережі незаконного утримання, допити, катування, етапи приховування слідів). Також систематизовано мотиваційні типи злочинних дій (майнові посягання із насильством; допити з тортурами для отримання інформації, залякування й приниження; придушення опору; вбивства для приховування інших злочинів; сексуальне насильство як інструмент терору), що зумовлює вибір тактики документування й доведення.

З’ясовано, що інші елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням мають самостійне доказове й пізнавальне значення та перебувають у тісному кореляційному зв’язку зі способом учинення злочину. Передусім це стосується особи потерпілого, яка завжди має спеціальний статус особи, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права. З’ясовано, що визначальним є не громадянство, а належність і лояльність до сторони збройного конфлікту, а також його характер (міжнародний чи неміжнародний). На підставі емпіричних даних виокремлено дві основні групи потерпілих – випадкові жертви й особи, яких окупаційна влада цілеспрямовано виявляла та затримувала як «нелояльних», що корелює з тривалістю окупації територій.

Доведено, що початковий етап розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням є вирішальним, бо передбачає формування доказової бази, визначення основних завдань, планів та алгоритмів невідкладних дій. Загальновідомо, що будь-яка втрата часу нерідко означає втрату доказів. Специфіка таких проваджень у тому, що предмет доказування має подвійну структуру (поряд із загальними обставинами, визначеними в ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України): обов’язково треба встановити контекстуальний елемент воєнного злочину – наявність збройного конфлікту, зв’язок діяння з конфліктом (war nexus) та усвідомлення цього конфлікту виконавцем. Факт учинення відповідного діяння під час війни є недостатнім, важливим є доведення причинового зв’язку між діянням і воєнними діями (окупаційною практикою), а також спрямованістю проти захищених осіб або виконанням завдань збройного формування.

На підставі проаналізованого матеріалу встановлено, що ефективність розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням безпосередньо залежить від злагодженої взаємодії слідчого з іншими суб’єктами, оскільки масштаб «слідової картини» і безпекові ризики часто перевищують можливості одного органу. На національному рівні це виявляється в дорученні частини невідкладних дій іншим підрозділам (передусім

Національної поліції України), постійній координації з прокуратурою (яка здійснює процесуальне керівництво у відповідних кримінальних провадженнях), залученні Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, експертів і спеціалістів. Також практичною основою є відомчі алгоритми й пам'ятки, які стандартизують роботу на деокупованих територіях, під час обстрілів, огляду місця події, розслідування умисних убивств захищених осіб тощо.

Зауважено, що ефективність розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням безпосередньо залежить від системного використання спеціальних знань, оскільки саме вони забезпечують формування належної й допустимої доказової бази в умовах дефіциту часу, високих ризиків втрати слідів та обмеженого доступу до місць подій. Пріоритетним напрямом є експертне забезпечення, яке фактично перетворює фрагментарні відомості (ушкодження, біологічні сліди, цифрові дані) на «наукові докази», що підлягають процесуальному доказуванню й подальшому міжнародному кримінальному переслідуванню.

Обґрунтовано, що огляд у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням є ключовою невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка формує первинний доказовий масив і визначає подальший хід розслідування. В умовах воєнного стану його значення посилюють нестабільність обстановки місця події, високі ризики втрат або знищення слідів та обмежені можливості проведення повторних оглядів. Саме тому повнота, своєчасність і якість первинної фіксації слідів, обстановки та об'єктів мають вирішальне значення для побудови версій, планування слідчих дій і забезпечення належності й допустимості доказів.

Встановлено, що допит у провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням в умовах воєнного стану набуває не менш важливого значення, оскільки забезпечує швидке отримання первинної інформації, деталізацію епізодів і побудову доказової конструкції згідно зі ст. 438 Кримінального кодексу України. Його проведення має поєднувати оперативність

із безумовним дотриманням процесуальних гарантій і міжнародних стандартів (заборона катувань, право на захист, належна фіксація), адже будь-які порушення не лише знижують доказову цінність показань, а й створюють ризики дискредитації розслідування. Важливо відразу орієнтувати допит на доведення трьох груп елементів, властивих воєнним злочинам: фактичних обставин діяння, психічного ставлення та контексту збройного конфлікту, із паралельним визначенням кваліфікації відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та Римського статуту.

З'ясовано, що в розслідуванні жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням в умовах воєнного стану ключового значення набуває належна організація комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, адже результативність провадження безпосередньо залежить від якості процесуального регулювання та практики його застосування. Специфіка воєнних злочинів зумовлює потребу в спеціальних криміналістичних методиках і ситуативному підході, а також уніфікації стандартів процесуальної, криміналістичної та експертної діяльності.

Водночас обґрунтовано думку про те, що істотно зростає значення негласних слідчих (розшукових) дій як інструменту отримання інформації в ситуаціях, коли іншим шляхом її здобути неможливо, однак їх застосування завжди пов'язане з інтенсивним втручанням у приватність і тому потребує підвищених гарантій законності, необхідності й пропорційності. Воєнний стан не скасовує загальної логіки судового контролю та процесуальних «запобіжників», проте актуалізує проблеми підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порядку використання й розсекречення результатів, а також збереження носіїв інформації до набрання вироком законної сили.

Ключові слова: воєнні злочини, жорстоке поводження, військовополонені, цивільне населення, кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, криміналістична характеристика, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, міжнародне гуманітарне право, кримінальний процес.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бурнос О. О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 59–64. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.9

2. Бурнос О. О. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 510–515. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.89

3. Бурнос О. О. Ключові аспекти взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. № 3 (11). С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-4

4. Грига М.А., Бурнос О. О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2024. № 1 (105). С. 266–279. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.266-279

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Кваліфікація та розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням : метод. рек. / [А. А. Вознюк, І. А. Ботнаренко, О. О. Бурнос та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 108 с.

6. Бурнос О. О. Щодо корупційних ризиків в оборонній сфері. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 груд. 2023 р.). Київ, 2023. С. 216–219.

7. Бурнос О. О. До питання необхідності встановлення контекстуального елементу воєнних злочинів. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і*

прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 берез. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро, 2024. Ч. І. С. 594–596. DOI: 10.31733/15-03-2024/1/594-596

8. Бурнос О. О. Можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 14–17.

9. Бурнос О. О. Сексуальне насильство як елемент тактики російської армії. *Протидія геноциду українського народу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 32–34.

10. Бурнос О. О. Про регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : матеріали круглого столу (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський, 2024. С. 189–191.

11. Бурнос О. О. Цифрові джерела доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ, 2024. С. 216–219.

12. Бурнос О. О. Окремі аспекти кваліфікації воєнних злочинів, вчинених у співучасті. *Протидія організованій злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 5-річчя створення Департаменту стратегічних розслідувань НПУ (Кропивницький, 4 жовт. 2024 р.). Кропивницький, 2024. С. 140–143.

ABSTRACT

Zherdeva O. O. Investigations into the mistreatment of prisoners of war and civilians. – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law" – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to the study of the investigation of the ill-treatment of prisoners of war and the civilian population.

The author proves that the cruel treatment of prisoners of war and civilians belongs to war crimes as grave violations of international humanitarian law, and its criminal law assessment is based on a complex of international and national sources. The decisive ones are the categorical and normative guidelines laid down from the Nuremberg Statute to the Rome Statute of the International Criminal Court, which record a wide range of prohibited acts and emphasize their illegality (at the same time prohibited by international and national law). It is emphasized that, despite the lack of ratification of the Rome Statute by Ukraine, the national constitutional and procedural mechanism recognizes the possibility of cooperation with this institution and forms a toolkit for international cooperation in the investigation of such crimes.

The dissertation empirically substantiates the dependence of methods and levels of cruelty on the environment of committing crimes and the transformation of violence practices in the dynamics of the conflict: from more spontaneous manifestations at the initial stages to systemic forms after the establishment of occupation control, including the creation of networks of illegal detention, interrogation and torture, and measures to hide traces. Typical motivational models (seizure of property, obtaining information during interrogations, intimidation and humiliation, suppression of resistance, concealment of other crimes) have been established, and the circle of the most vulnerable groups of victims has been outlined.

The specifics of the investigation of this category of offenses as a multicomponent process with increased risks and restrictions (lack of access to the occupied territories, the complexity of apprehending perpetrators, the danger of

investigative actions in the war zone) are outlined, which determines the special role of coordination, algorithmization of actions, proper procedural registration and careful work with evidence. It has been proved that modern documentation of war crimes is significantly based on digital sources (photo/video, network data, geolocation and analytical tools), along with personal, material and documentary sources, and evidence requires the active involvement of various types of forensic examinations and special knowledge. It is emphasized that the use of new technologies, in particular tools based on artificial intelligence, can increase the effectiveness of the investigation only if the basic procedural principles and guarantees of human rights are respected and the risks of inaccuracy and algorithmic errors are taken into account.

The study found that the criminal law understanding of "ill-treatment" requires reference to the norms of international humanitarian law (the Geneva Conventions and the Additional Protocols), and the assessment of specific acts should correspond to the "minimum level of cruelty", taking into account the context, duration, recurrence and consequences for victims. Generalization of empirical data demonstrates a direct dependence of the methods and nature of ill-treatment on the situation: in the early stages of aggression, spontaneous acts of violence during direct contact with the population prevailed, while after the establishment of occupation control, violence acquires signs of organized practice (networks of illegal detention, interrogations, torture, stages of hiding traces). Motivational types of criminal actions (property encroachment with violence; interrogations with torture to obtain information, intimidation and humiliation; suppression of resistance; murders to hide other crimes; sexual violence as an instrument of terror) are also systematized, which directly affects the choice of tactics of documentation and proof.

The author argues that other elements of the forensic characteristics of ill-treatment of prisoners of war and civilians have independent evidentiary and cognitive value and are closely correlated with the method of committing the crime. First of all, this applies to the person of the victim, who always has a special status of a person protected by international humanitarian law. It has been proved that it is not citizenship that is decisive, but belonging and loyalty to a party to an armed conflict, as well as its

nature (international or non-international). Empirical data made it possible to distinguish two main groups of victims – accidental victims and persons whom the occupation authorities purposefully identified and detained as "disloyal", which clearly correlates with the duration of the occupation of the territories.

It has been proved that the initial stage of the investigation of ill-treatment of prisoners of war and civilians is decisive, because it is here that the evidence base is formed, priority tasks, plan and algorithm of urgent actions are determined. Any loss of time often means loss of evidence. The specificity of such proceedings is that the subject of evidence has a double structure (along with the general circumstances determined by Article 91 of the CPC of Ukraine), it is necessary to establish the contextual element of the war crime – the existence of an armed conflict, the connection of the act with the conflict (war nexus) and the awareness of this conflict by the perpetrator. The very fact of committing the relevant act during the war is insufficient, it is more important to prove a causal link between the act and hostilities (occupation practice) and the targeting against protected persons or to perform the tasks of an armed formation.

The analyzed material gave grounds to assert that the effectiveness of the investigation of ill-treatment of prisoners of war and civilians directly depends on the coordinated interaction of the investigator with other subjects, because the scale of the "trace picture" and security risks often exceed the capabilities of one body. At the national level, this is manifested in entrusting part of the urgent actions to other units (primarily the National Police of Ukraine), constant coordination with the prosecutor’s office (which provides procedural guidance in relevant criminal proceedings), involvement of the Armed Forces of Ukraine/National Guard of Ukraine/State Emergency Service, experts and specialists. The practice also relies on departmental algorithms and memos that standardize work in the de-occupied territories, during shelling, inspection of the scene, investigation of intentional killings of protected persons, etc.

It is proved that the effectiveness of the investigation of ill-treatment of prisoners of war and civilians directly depends on the systematic use of special knowledge, since

it is they who ensure the formation of an appropriate and admissible evidence base in conditions of time shortage, high risks of loss of traces and limited access to the scenes. The priority area is expert support, which actually turns fragmentary information (damage, biological traces, digital data) into "scientific evidence" suitable for procedural evidence and subsequent international criminal prosecution.

It is substantiated that the review in criminal proceedings on ill-treatment of prisoners of war and civilians is a key urgent investigative (search) action, which forms the primary body of evidence and determines the further course of the investigation. Under martial law, its importance is enhanced by the instability of the scene situation, high risks of loss or destruction of traces, and limited opportunities for repeated inspections. That is why the completeness, timeliness and quality of the initial fixation of traces, situation and objects are crucial for building versions, planning investigative actions and ensuring the appropriateness and admissibility of evidence.

The author argues that interrogation in proceedings on ill-treatment of prisoners of war and civilians under martial law is of no less importance, as it ensures the rapid receipt of primary information, the detailing of episodes and the construction of evidence under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Its conduct should combine efficiency with unconditional compliance with procedural guarantees and international standards (prohibition of torture, right to defense, proper fixation), because any violations not only reduce the evidentiary value of testimony, but also create risks of discrediting the investigation. In practice, it is important to immediately focus the interrogation on proving three groups of elements characteristic of war crimes: the actual circumstances of the act, the mental attitude and the context of the armed conflict, with the parallel "tying" of qualifications to the norms of international humanitarian law and the Rome Statute.

It is argued that in the investigation of ill-treatment of prisoners of war and civilians under martial law, the proper organization of a complex of open and covert investigative (search) actions is of key importance, because the effectiveness of the proceedings directly depends on the quality of procedural regulation and the practice of its application. The specifics of war crimes necessitate special forensic techniques

and a situational approach, as well as the unification of standards of procedural, forensic and expert activities.

At the same time, the opinion is substantiated that the importance of covert investigative (search) actions as a tool for obtaining information in situations where it is impossible to obtain it in any other way is substantiated, but their use is always associated with intensive interference in privacy and therefore requires increased guarantees of legality, necessity and proportionality. Martial law does not abolish the general logic of judicial control and procedural "safeguards", but actualizes the problems of the grounds for conducting covert investigative (search) actions, the procedure for using and declassifying the results, as well as the preservation of information carriers until the verdict comes into force.

Keywords: war crimes, ill-treatment, prisoners of war, civilians, criminal proceedings, pre-trial investigation, evidence, forensic characteristics, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, international humanitarian law, criminal procedure.

ЗМІСТ

ВСТУП 16

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ 26

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 26

1.2. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 44

1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 59

Висновки до розділу 1 80

РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ 82

2.1. Обставини, що підлягають встановленню, слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 82

2.2. Взаємодія слідчого з іншими суб’єктами в кримінальному провадженні про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням 101

2.3. Використання спеціальних знань під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 114
Висновки до розділу 2 135

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ 138
3.1. Огляд під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 138
3.2. Допит під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 155
3.3. Інші гласні та негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням 175
Висновки до розділу 3 192

ВИСНОВКИ 195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 205
ДОДАТКИ 230

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України національна правоохоронна система зобов'язана вирішувати нові для себе питання, пов'язані з документуванням злочинів, пов'язаних із військовою агресією. Держава з метою оптимізації діяльності уповноважених суб'єктів із документування та досудового розслідування таких деліктів здійснює заходи у сферах їх нормативно-правового регулювання, матеріально-технічного, наукового й інформаційного забезпечення.

Розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, відповідальність за яке передбачено в ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України, вирізняє низка ускладнень, притаманних процесу доказування воєнних злочинів загалом. По-перше, для більшості суб'єктів розслідування – це новий вид кримінальних правопорушень, досвіду розслідування яких немає. Крім того, на період початку повномасштабного вторгнення методичного підґрунтя розслідування таких кримінальних правопорушень практично не існувало.

По-друге, досудове розслідування зазначених правопорушень потребує великих затрат ресурсів, зокрема людських, через що, попри їхню підслідність СБУ, до проведення процесуальних дій залучають працівники інших правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. Отже, виникає потреба в налагодженні ефективної взаємодії представників різних правоохоронних структур.

По-третє, формуванню належної доказової бази в таких розслідуваннях часто заважає неспроможність здійснювати слідчі (розшукові) дії на окупованих територіях, складність і небезпека їх проведення на територіях, де ведуться активні бойові дії, подекуди – і на звільнених територіях, а також фізична неспроможність затримання винних осіб, що знаходяться на території росії та так званих л(д)нр. Здійснюючи розслідування, слід також пам'ятати про зміни до

КПК України, які були нещодавно запроваджені для підвищення ефективності досудового розслідування у воєнний час.

Зазначені й інші питання, пов'язані з проблематикою розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, будуть предметом нашого дослідження в межах наукової дисертації.

Теоретичним підґрунтям дисертації слугуватимуть праці українських учених, які досліджували різні аспекти розслідування злочинів, передбачених у ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України, серед яких: Р. Авраменко, А. Андрушко, О. Атаманов, А. Василенко, А. Вознюк, В. Базов, О. Батюк, М. Бондаренко, І. Гловюк, В. Глушков, Ю. Дмитрик, С. Дмитрів, Д. Коваль, І. Колотуха, Ю. Комісарчук, О. Кравчук, І. Красницький, О. Кузьменко, В. Миронова, С. Мохончук, В. Пилипенко, М. Піддубна, Д. Потапов, Т. Садова, О. Фесенко, К. Фетісенко, О. Таран, Г. Тетерятник, М. Хавронюк, О. Червякова, В. Чорна та ін.

Наукові праці зазначених авторів мають важливе значення для розв'язання проблем розслідування воєнних злочинів, проте комплексне дослідження методики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням ними не здійснювалося. У зв'язку з цим виникла потреба в його проведенні, що й зумовило вибір теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертації ґрунтується на Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р), Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, яку затверджено постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 року № 12-21; відповідає тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України № 454/2020).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 30 листопада 2023 року (протокол № 23).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних засад і криміналістичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення методики досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі основні *завдання*:

– висвітлити стан наукових досліджень проблем розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням;

– визначити способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням;

– окреслити інші елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, з'ясувати їхній зміст і взаємозв'язки;

– окреслити обставини, що потребують встановлення, слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування;

– дослідити особливості взаємодії слідчого з іншими учасниками провадження;

– розкрити потенціал використання спеціальних знань під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням;

– з'ясувати специфіку проведення огляду місця події в кримінальних провадженнях зазначеної категорії;

– висвітлити особливості допиту учасників кримінального провадження;

– визначити й схарактеризувати інші гласні та негласні слідчі (розшукові) дії, які здійснюють під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку з розслідуванням жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Предметом дослідження є розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Методи дослідження. З огляду на мету та завдання дисертаційного дослідження, буде використано загальнонаукові та спеціальні методи вивчення концептуальних положень цієї проблематики.

Зокрема, загальнонаукові методи – спостереження, опису, порівняння, узагальнення та класифікації – застосовували для виявлення закономірностей, що характеризують жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також особливості їх досудового розслідування (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.1). Історико-правовий метод використано для аналізу становлення наукових підходів до дослідження воєнних злочинів, жорстокого поводження та катувань у працях українських і закордонних учених, а також для з'ясування формування міжнародно-правових стандартів їх заборони (підрозділ 1.1).

Метод порівняльного аналізу застосовували під час узагальнення різних наукових позицій щодо змісту ключових понять і категорій, а також у процесі зіставлення положень національного кримінального та кримінального процесуального законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права (МГП) і практикою міжнародних судових інституцій (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2). Догматичний метод і метод аналізу визначень дали змогу уточнити та поглибити понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема зміст таких категорій, як «криміналістична характеристика жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням», «спосіб учинення злочину», «слідча ситуація», «предмет доказування», «контекстуальний елемент воєнного злочину» (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1).

Формально-логічний метод застосовували під час вивчення змісту й обсягу зазначених понять, побудови логічних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, типових слідчих ситуацій та алгоритмів дій слідчого (підрозділи 1.2, 2.2, 3.2). Системно-структурний метод використовували для формування цілісної структури криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також для обґрунтування

основ методики їх розслідування на різних етапах досудового провадження (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3).

Соціологічні методи (анкетування та інтерв'ювання) були застосовані з метою з'ясування позицій слідчих і прокурорів щодо практичних проблем документування та розслідування воєнних злочинів, оцінювання ефективності наявних процесуальних і криміналістичних підходів (підрозділи 2.2, 3.2). Статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) використовували для узагальнення результатів соціологічних досліджень, аналізу матеріалів кримінальних проваджень, статистичних даних правоохоронних органів і судової практики в справах про воєнні злочини (підрозділи 2.1, 3.3).

Ці та інші методи наукового дослідження використано у взаємозв'язку, що сприяло проведенню всебічного аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Наукова новизна отриманих результатів. На основі використання наукового доробку українських і закордонних учених, вивчення й узагальнення матеріалів судової практики, узагальнення даних проведеного опитування практичних працівників, з огляду на положення чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, сформульовано низку положень і висновків, важливих для підвищення ефективності практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. У дисертації було аргументовано деякі положення, що становлять наукову новизну, а саме:

вперше:

– з метою нормативного закріплення особливостей доказування в кримінальних провадженнях про воєнні злочини, зокрема жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також забезпечення належності й допустимості відповідних доказів, пропонуємо внести такі зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

1) доповнити ст. 91 положеннями, якими передбачити спеціальні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, а саме: факт існування міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту; захищений статус потерпілих осіб (військовополонені, цивільне населення); зв'язок протиправних дій із збройним конфліктом; системний або поширений характер жорстокого поводження; а також підпорядкованість підозрюваних військовому чи окупаційному командуванню;

2) доповнити КПК України новою ст. 65-1, якою визначити особливий процесуальний статус підозрюваного, що має статус військовополоненого, з огляду на положення міжнародного гуманітарного права та Женевських конвенцій (ЖК). Запровадження цієї норми має на меті забезпечення чіткої регламентації процесуальних гарантій такої особи, заборону будь-яких форм примусу чи нелюдського поводження, а також визначення обов'язкових умов проведення слідчих (розшукових) дій за її участю, що сприятиме допустимості отриманих доказів у національному та міжнародному кримінальному провадженні;

3) внести зміни до ст. 99, передбачивши можливість використання цифрових матеріалів та аналітичних продуктів як документів, отриманих від міжнародних організацій, іноземних правоохоронних органів, спеціалізованих міжнародних місій і з відкритих джерел (OSINT), за умови підтвердження їх походження, цілісності, автентичності та можливості процесуальної перевірки;

– обґрунтовано концепцію «розширеного предмета доказування» у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, відповідно до якої із встановленням фактичних обставин конкретного епізоду злочину самостійного доказового значення набувають: контекст збройного конфлікту, захищений статус потерпілих осіб, системний або поширений характер насильства, функціонування командної вертикалі та зв'язок дій виконавців із воєнною або окупаційною політикою держави-агресора, що дає змогу відмежувати воєнні злочини від

загальнокримінальних правопорушень і забезпечує чітку кримінально-правову кваліфікацію;

– сформульовано криміналістично обґрунтований підхід до використання цифрових матеріалів відкритого походження (OSINT), матеріалів міжнародного документування й аналітичних продуктів у доказуванні воєнних злочинів, згідно з яким такі дані розглядають не як самостійні процесуальні докази, а як похідні джерела доказової інформації, що набувають доказового значення лише у взаємозв'язку з традиційними слідчими (розшуковими) діями, експертними дослідженнями та показаннями учасників кримінального провадження, за умови забезпечення їх автентичності та процесуальної відтворюваності;

удосконалено:

– наукові підходи до визначення належності доказів у справах про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, які доповнено положенням про багаторівневий характер релевантності доказової інформації, що охоплює рівні: фактичний (зв'язок доказу з конкретним епізодом насильства), контекстуальний (зв'язок із збройним конфліктом, захищеним статусом потерпілих, системністю діянь) і структурний (зв'язок із командною ієрархією, політикою або практикою держави-агресора);

– наукові положення щодо тактики допиту потерпілих, свідків і військовополонених у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження шляхом уточнення особливостей підготовки, проведення та фіксації допиту в умовах збройного конфлікту з огляду на підвищену психологічну вразливість допитуваних осіб, ризики повторної травматизації, специфіку їхнього процесуального статусу й потребу в поєднанні доказових і гуманітарних завдань допиту, що сприяє підвищенню повноти й достовірності отримуваних показань;

– наукові положення щодо проведення огляду місця події та інших об'єктів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини шляхом обґрунтування потреби в адаптації традиційної тактики огляду до умов деокупованих територій, масових руйнувань і небезпеки повторних уражень з урахуванням значних за площею слідових картин, багатоепізодності подій, участі різних суб'єктів і

використання спеціальних знань, що забезпечує збереження слідової інформації та її подальшу процесуальну придатність;

дістало подальший розвиток:

– наукові підходи до використання міжнародних стандартів і практик у розслідуванні воєнних злочинів, зокрема положень міжнародного гуманітарного права, практики міжнародних судових інституцій та діяльності міжнародних місій з документування як методологічних орієнтирів для формування криміналістичної методики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням зі збереженням пріоритету національного кримінального процесуального законодавства;

– напрями подальших наукових досліджень, спрямовані на розроблення цілісної криміналістичної концепції документування та доказування воєнних злочинів, що передбачає інтеграцію слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спеціальних знань, міжнародного співробітництва та використання цифрових та аналітичних матеріалів у єдину логіку доказування масових, системних і поширених порушень міжнародного гуманітарного права.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес:

– сформульовані в дисертаційному дослідженні положення та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів і законопроєктів, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України, щодо кримінально-правового й кримінального процесуального забезпечення розслідування воєнних злочинів, зокрема жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, у частині визначення особливостей доказування та процесуальної фіксації таких діянь;

– науково обґрунтовані рекомендації щодо організації досудового розслідування, взаємодії слідчого з іншими суб’єктами, проведення слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань можуть бути застосовані в практичній діяльності органів досудового розслідування й органів прокуратури під час документування та розслідування воєнних злочинів (акт впровадження

Головного слідчого управління Національної поліції України від 07 лютого 2025 року № 20697-2025);

– висновки й узагальнення дослідження можуть бути використані в науковій діяльності для формування та розвитку теоретико-методологічних засад криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, а також для подальших міждисциплінарних досліджень у сфері міжнародного гуманітарного права, кримінального процесу та криміналістики;

– матеріали дисертації можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та юридичних факультетів під час викладання дисциплін кримінально-правового й криміналістичного спрямування.

Особистий внесок здобувача. Висновки та рекомендації дисертаційного дослідження, що формують його наукову новизну, розроблено відповідно до вимог законодавства України з дотриманням норм і стандартів академічної доброчесності з метою поглибленого аналізу наукових категорій і комплексного дослідження основних правових елементів розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Апробація матеріалів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів і семінарів, таких як: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 7–8 грудня 2023 року), «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 15 березня 2024 року), «Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану» (м. Київ, 25 квітня 2024 року), «Протидія геноциду українського народу» (м. Київ, 8 травня 2024 року), «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Кам’янець-Подільський, 25 червня 2024 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (м. Київ, 03 липня 2024 року), «Протидія організованій злочинності і корупції в умовах

збройного конфлікту: досвід та перспективи» (м. Кропивницький, 04 жовтня 2024 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (201 найменування) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 240 сторінок, із них обсяг основного тексту – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Вивчення проблемних аспектів розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням нині є надзвичайно актуальним і затребуваним. Ця проблематика стала предметом вивчення широкого кола науковців, зокрема різні її аспекти досліджували О. Жовтюк, В. Березняк, А. Демичева, Б. Петруньок, О. Пчеліна та інші. Наукові праці в межах визначеної проблематики й надалі є актуальними, адже, з огляду на кількість учинених і, на жаль, учинюваних таких злочинів, їхнє розслідування буде одним із пріоритетних напрямів діяльності слідчих органів.

Поняття «воєнний злочин» уперше було закріплено 1945 року в ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнбергу, у якій зазначено, що до воєнних злочинів належать порушення законів та звичаїв війни, зокрема вбивства, жорстоке поводження або депортація цивільного населення з окупованих територій, вбивства чи жорстоке поводження з військовополоненими, вбивства заручників, привласнення державного або приватного майна, а також безпідставне знищення населених пунктів, яке не зумовлене військовою потребою. На сучасному етапі воєнні злочини кваліфікують як тяжкі порушення норм міжнародного гуманітарного права, тобто законів і звичаїв війни, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність фізичних осіб як на національному, так і на міжнародному рівнях. Воєнні злочини становлять один із основних видів злочинів проти міжнародного права поряд зі злочином агресії, злочинами проти людяності й

геноцидом. Сутність воєнних злочинів полягає в грубому порушенні заборон, закріплених як у договірному, так і у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві.

Протягом тривалого часу міжнародна спільнота перебувала в пошуку ефективних механізмів реагування на воєнні злочини. Упродовж значного періоду провідну роль у подоланні безкарності за такі діяння відігравала активна діяльність міжнародного співтовариства щодо створення спеціальних трибуналів – окремих судових органів, уповноважених розслідувати найтяжчі злочини. Очевидно, що формування тимчасових судів, діяльність яких обмежена лише одним збройним конфліктом, є неефективним з огляду на значні витрати часу й ресурсів. Саме тому було ухвалено рішення про заснування єдиного постійного міжнародного судового органу, покликаного розслідувати найбільш тяжкі воєнні злочини. У результаті 1998 року був створений Міжнародний кримінальний суд (МКС) – міжнародний трибунал, який функціонує на постійній основі та здійснює розслідування й кримінальне переслідування осіб, обвинувачених у вчиненні геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. МКС розпочав свою діяльність у липні 2002 року після ратифікації Римського статуту шістдесятьма державами, адже саме цей міжнародний договір становить правову основу діяльності Суду [11, с. 156]. Попри те, що Україна не здійснила ратифікацію Римського статуту, у ст. 124 Конституції України закріплено положення про можливість визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [86]. Окрім цього, Кримінальний процесуальний кодекс України було доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [95]. Водночас слід зауважити, що Римський статут не став першим міжнародним договором, спрямованим на створення судового органу для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів. Йому передувала Конвенція про заснування міжнародного кримінального суду 1937 року, яка так і не набула чинності.

Отже, у ст. 8 Римського статуту «Воєнні злочини» визначено перелік діянь, які визнають воєнними злочинами (у скороченому вигляді), серед яких: умисне позбавлення життя; катування або нелюдське поводження, зокрема проведення біологічних експериментів; навмисне завдання сильних фізичних або моральних страждань, тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; масштабне знищення або незаконне привласнення майна, не зумовлене воєнною потребою та вчинене безпідставно; примушування військовополоненого або іншої особи, які перебувають під захистом, до служби у збройних силах держави-противника; умисне позбавлення військовополоненого або захищеної особи права на справедливий і звичайний судовий розгляд; незаконна депортація, переміщення чи позбавлення волі; захоплення заручників; навмисне здійснення нападів на цивільне населення загалом або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не мають статусу військових цілей; свідоме спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, залучені до надання гуманітарної допомоги; навмисне здійснення нападу з усвідомленням того, що його наслідком стане випадкова загибель або поранення цивільних осіб чи завдання шкоди цивільним об'єктам; напади або обстріли незахищених міст, сіл, житлових будинків чи інших споруд, які не є військовими цілями; вбивство або поранення комбатанта, який безумовно здався; депортація або переміщення всього чи частини населення окупованої території в межах або за її межі; умисні напади на будівлі з релігійним, освітнім, мистецьким, науковим чи благодійним призначенням, а також на історичні пам'ятки, лікарні та місця зосередження хворих і поранених за умови, що такі об'єкти не є військовими цілями; заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, тілесних ушкоджень або проведення над ними медичних чи наукових експериментів, що спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу їхньому здоров'ю; оголошення про відсутність пощади; примушування громадян ворожої держави до участі у воєнних діях проти власної країни; розграбування міст або населених пунктів, навіть у разі їх захоплення штурмом; застосування отруйних речовин

або отруєної зброї, а також задушливих, отруйних чи інших подібних газів, рідин, матеріалів або засобів; використання видів зброї, боєприпасів, матеріалів чи методів ведення війни, які спричиняють надмірні ушкодження або зайві страждання; посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поводження; згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші форми сексуального насильства; вербування або залучення дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, до складу національних збройних сил чи використання їх для безпосередньої участі в бойових діях.

До процесу розслідування воєнних злочинів, які нині вчиняють в Україні російські військові, мають долучати не лише уповноважені міжнародні інституції, а й конкретні держави. Зокрема, міністр закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина Анналена Бербок повідомила, що Генеральний прокурор Німеччини розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності в Україні, використовуючи досвід, набутий під час розслідування злочинів, скоєних сирійським режимом і терористичним угрупованням ІДІЛ. Окрім цього, Німеччина підтримує розслідування ситуації в Україні, яке здійснює Міжнародний кримінальний суд, а також позов України проти рф, поданий до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Провідну роль у заходах, спрямованих на розслідування воєнних злочинів і забезпечення справедливості, має відігравати ООН через діяльність слідчого комітету, Місії з моніторингу ситуації з правами людини в Україні, а також місії Генерального секретаря ООН із розслідування нападу на слідчий ізолятор в Оленівці. Також неабияку роль відіграє діяльність спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом.

Злочини проти людяності, що також належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, у Римському статуті визначають як діяння, які завдають серйозної шкоди людській особистості, принижують гідність людини або погіршують становище конкретної особи чи групи осіб. Вони

належать до найтяжчих злочинів, що спричиняють занепокоєння міжнародного співтовариства загалом, тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб і потребують припинення поведінки, яка є неприйнятною відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права, визнаних основними правовими системами світу. Відповідно до ст. 7 Римського статуту до злочинів проти людяності належать вбивства, винищення, катування, поневолення, насильницькі зникнення людей, злочин апартеїду (політика расової дискримінації, сегрегації та пригнічення), статеве насильство (зґвалтування, сексуальне поневолення, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та інші форми сексуального насильства), тюремне ув'язнення та інші нелюдські діяння такого характеру, що полягають в умисному завданні сильних страждань, тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Термін «злочини проти людяності» почали активно використовувати в 1940-х роках, коли британський юрист Герш Лаутерпахт сформулював відповідну правову концепцію. 1945 року цю категорію було вперше визнано порушенням міжнародного права та закріплено в Статуті Нюрнберзького військового трибуналу, а 1954 року злочини проти людяності увійшли в перелік міжнародних злочинів у проєкті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. У 1968 та 1973 роках було ухвалено Конвенцію про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності та Конвенцію про припинення апартеїду та покарання за нього, які передбачали скасування строків давності щодо злочинів проти людяності. 1996 року розширене визначення цих злочинів внесли до проєкту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, ухваленого Комісією міжнародного права ООН. Найбільш повне та широке визначення злочинів проти людяності закріплено в ст. 7 Римського статуту МКС 1998 року.

Кримінальну відповідальність за вчинення певних форм злочинів проти людяності також передбачено нормами Кримінального кодексу України. Отже, до юрисдикції Міжнародного кримінального суду належать справи щодо геноциду,

воєнних злочинів, злочинів проти людяності, а від 2018 року – і злочинів агресії [12, с. 7–11].

Жорстоким поводженням доцільно визнавати будь-яку протиправну форму поведінки – як дію, так і бездіяльність – щодо військовополоненого або цивільної особи, яку супроводжує застосування насильства чи приниження їх честі та людської гідності. До таких виявів, зокрема, належать: катування; нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження (зокрема проведення медичних, біологічних чи наукових експериментів); заподіяння фізичного каліцтва; умисне спричинення сильних фізичних або моральних страждань, тяжких тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю; незаконне вилучення органів або тканин людини; використання військовополонених для виконання небезпечних або примусових робіт [75, с. 31].

У процесі аналізу емпіричних матеріалів було встановлено, що спосіб і характер жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням тісно пов'язані з конкретною обстановкою вчинення воєнних злочинів. На початковому етапі повномасштабного вторгнення рф в Україну випадки жорстокого поводження щодо цивільних осіб здебільшого мали стихійний характер і виникали під час безпосереднього контакту підрозділів рф з місцевими жителями на окупованих територіях. Зафіксовано значну кількість повідомлень про спонтанні позасудові страти цивільних, факти жорстокого поводження, тортур, зґвалтувань та інших насильницьких дій. Подібна поведінка військовослужбовців підрозділів рф могла бути зумовлена, зокрема, різко негативною реакцією місцевого населення на окупантів, які очікували зовсім іншого ставлення. Крім того, напади на цивільних осіб могли бути реакцією російських військових на несприятливу для них ситуацію на полі бою, а воєнні злочини проти мирних мешканців – своєрідною формою «помсти» за військові поразки на фронті [125, с. 22]. Потерпілі та свідки таких злочинів у своїх показаннях зазначають загальну дезорганізацію російських військ, відсутність чіткої координації дій і визначених правил поводження з цивільним населенням. Водночас спосіб учинення та рівень жорстокості злочинів безпосередньо

залежали від суб'єктного складу російських воєнних формувань. Відомо, що особливо агресивною та жорстокою поведінкою вирізнялися військовослужбовці – вихідці з північнокавказьких, далекосхідних та сибірських регіонів росії («буряти», «кавказці» тощо).

Після встановлення окупаційного контролю над окремими територіями тортури щодо цивільного населення почали застосовувати як складову ширшої політики з виявлення осіб, нелояльних до окупаційної влади, а також як засіб придушення цивільного спротиву [125, с. 20]. Також змінювався суб'єктний склад осіб, які вчиняли такі злочини: поряд із військовослужбовцями зс рф до них долучалися представники окупаційних адміністрацій, реорганізованих «правоохоронних органів», співробітники Федеральної служби безпеки (ФСБ) та інші представники окупаційного режиму. Спосіб учинення жорстокого поводження в певних випадках передбачав підготовчий етап, зокрема створення розгалуженої системи місць незаконного утримання, допитів і катувань (як це було, наприклад, на Харківщині та Херсонщині), а також етап приховування слідів злочинної діяльності, виявом якої ставали масові поховання, спалення тіл жертв тощо.

Відомо, що специфіку й характер злочинної поведінки значною мірою визначає мотивація. Ефективна протидія злочинам можлива лише за умови всебічного виявлення внутрішніх механізмів злочинної діяльності, передусім мотивів, якими керуються винні особи. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, а також інших емпіричних джерел, щодо жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними особами дав змогу систематизувати відповідні злочинні дії залежно від їх мотиваційної основи. Розглянемо ці мотиви детальніше.

Одним із таких мотивів є застосування фізичного та/або психологічного насильства під час незаконного заволодіння майном потерпілих. Російську окупацію вирізняли численні випадки протиправного привласнення майна цивільних громадян України, причому подібні злочини нерідко поєднувалися з насильством, залякуванням і погрозами.

Іншим поширеним мотивом було використання тортур і катувань під час проведення допитів та обшуків. Згідно зі свідченнями, зібраними після березня 2022 року, близько 60 % опитаних осіб підтвердили, що насильство – у формі жорстокого поводження або тортур – було пов'язане з допитами чи іншими способами отримання інформації. Причому тортури могли застосовувати безпосередньо в процесі допиту або передувати йому [125, с. 44].

Подібні злочини вчиняли як щодо військовополонених, так і щодо цивільного населення. Зокрема, місцевих жителів піддавали допитам з метою отримання відомостей про осіб, які могли бути причетними до участі в Антитерористичній операції (АТО), служби в підрозділах територіальної оборони, Збройних Силах України (ЗСУ), правоохоронних органах тощо. Окрім цього, такі допити були спрямовані на виявлення громадян із вираженою проукраїнською позицією, представників органів місцевого самоврядування та інших осіб, яких окупаційна влада вважала потенційно небезпечними.

Під час досудового розслідування було встановлено, що у березні 2022 року обвинувачений, перебуваючи на території тимчасово окупованого села Мокрець, разом з іншими російськими військовослужбовцями захопив у полон двох мирних жителів, які були беззбройними та не брали участі в бойових діях. Обвинувачений вимагав від чоловіків надати інформацію про інших мешканців села з проукраїнськими поглядами, а також про військовослужбовців ЗСУ та бійців територіальної оборони. У зв'язку з тим, що потерпілі не повідомили запитуваних відомостей, окупант одягнув тактичні рукавиці з пластиковими елементами та почав завдавати їм ударів по обличчю й голові. За його наказом полонених змусили повністю роздягнутися, після чого побиття було продовжено, а згодом їх примусили спуститися до підвального приміщення.

Слід зауважити, що мотивами проведення допитів із застосуванням тортур і катувань, окрім прагнення отримати інформацію, також можуть бути залякування потерпілих та їх приниження одночасно [192, с. 264].

Окрему групу становлять дії, спрямовані на придушення спротиву місцевого населення. Основною метою таких воєнних злочинів було шляхом

застосування фізичного та/або психологічного насильства змусити мешканців окупованих територій утримуватися від опору, змиритися з установленням нового режиму, а в окремих випадках – підтримувати окупаційну владу або сприяти їй. Найчастіше жертвами подібних злочинів ставали місцеві жителі – колишні військовослужбовці; учасники Антитерористичної операції, Операції Об'єднаних сил (ООС); працівники силових структур; цивільні особи з проукраїнською позицією, готові до активного чи пасивного спротиву (зокрема так звані «коригувальники вогню»); представники органів державної влади та місцевого самоврядування; цивільні волонтери [125, с. 31–32]. Водночас від таких дій російських військових потерпали й пересічні громадяни України, які не висловлювали жодної політичної позиції.

Особливу небезпеку становлять убивства, які здійснювали з метою приховування слідів інших злочинів. Потерпілими від таких убивств ставали жертви сексуального насильства, розбоїв, грабежів, катувань та інших тяжких злочинів. Зафіксовано випадки вбивств батьків у зв'язку з незаконною депортацією та вивезенням їхніх дітей з порушенням звичаїв війни для подальшого можливого усиновлення бездітними сім'ями, які проживають на території рф, а також убивства військовополонених тощо [155, с. 357].

В умовах дії воєнного стану в Україні зростає рівень злочинності, унаслідок чого порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина набувають значного поширення. Одним із ключових завдань держави є відсіч збройній агресії рф, відновлення порушених прав і свобод громадян України, а також реалізація принципу невідворотності відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів на території України. З огляду на це, набуває актуальності потреба в належному криміналістичному забезпеченні розслідування цієї категорії злочинів (ст. 438 КК України) [94] з метою задіяння всіх національних і міжнародних правових механізмів для притягнення винних до кримінальної відповідальності, утвердження неминучості покарання воєнних злочинців, а також відновлення верховенства права й справедливості. Розслідування воєнних злочинів є складним і ресурсомістким процесом, що

потребує від органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних установ та інших висококваліфікованих фахівців злагодженої координації дій і ресурсів для подолання правових, геополітичних та інформаційно-комунікаційних викликів. Його слід проводити з неухильним дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, а також загальноприйнятих стандартів розслідування кримінальних правопорушень, які, зокрема, передбачають: визначення обсягу й змісту обставин, що підлягають доказуванню; окреслення особливостей отримання (збирання) інформації про можливі факти вчинення кримінальних правопорушень, початку досудового розслідування, визначення та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій; алгоритмізацію діяльності працівників органів досудового розслідування та інших органів і підрозділів на кожному етапі розслідування; належне обґрунтування процесуальних рішень; визначення процесуальних засобів отримання й фіксації доказової бази тощо.

З огляду на те, що фіксацію воєнних злочинів і пов’язаних з війною кримінальних правопорушень здійснюють у межах досудового розслідування, особливого значення набувають питання виокремлення специфіки початку досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень; повідомлення особі про підозру; ухвалення процесуальних рішень, зокрема щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зупинення та завершення досудового розслідування; здійснення спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов’язаних з війною кримінальних правопорушень; реалізації міжнародного співробітництва під час їх розслідування. Передусім ефективність розслідування воєнних злочинів зумовлена нормативно-правовим регулюванням як на національному, так і на міжнародному рівнях; особливостями кримінально-правової та криміналістичної характеристик; високим суспільним резонансом таких складів кримінальних правопорушень; межами доказування у цій категорії кримінальних проваджень; здійсненням досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану.

Нині система конституційного механізму охорони та захисту прав і свобод людини й громадянина функціонує з огляду на умови воєнного стану. Особливої актуальності набувають питання допустимого втручання держави у сферу приватних інтересів громадян, обґрунтованості дискреційних повноважень органів державної влади, а також меж обмеження прав і свобод людини в особливий період. Водночас закріплення переліку прав людини, які не підлягають обмеженню навіть за умов воєнного стану, є важливою конституційною гарантією прав і свобод людини та громадянина. У сучасних реаліях повномасштабної агресії рф проти України головним завданням держави є відсіч збройному нападу, відновлення порушених прав і свобод людини, а також забезпечення принципу невідворотності відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. Докази та процес доказування є фундаментом будь-якого кримінального провадження. Саме від повноти та якості зібраної на стадії досудового розслідування доказової бази залежить ефективність судового розгляду та швидкість досягнення завдань правосуддя.

У сучасних умовах виникла потреба у проведенні нових наукових досліджень у контексті прагнення до європейських стандартів протидії злочинності крізь призму забезпечення захисту прав і свобод людини. Одним із найбільш актуальних напрямів у цьому аспекті є підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів з огляду на міжнародні стандарти. Намір здійснити успішну реформу судочинства та досудового розслідування, імплементувати в національну практику визнані міжнародною спільнотою принципи діяльності слідчих, детективів, прокурорів, суддів і судових експертів потребує неухильного дотримання міжнародних стандартів функціонування відповідних правових інститутів, а також чіткого усвідомлення обов’язків, які держава бере на себе й має гарантувати суспільству їх ефективне виконання [42]. Водночас важливим є врахування критеріїв ефективності розслідування, зокрема таких як незалежність і неупередженість, належність повноважень, ретельність, оперативність, залучення потерпілих, громадський контроль тощо. У процесі розслідування воєнних злочинів нагальною є потреба в дотриманні

загальновизнаних міжнародних стандартів. Повага до цих стандартів, дотримання принципів у сфері захисту прав людини та норм міжнародних актів, а також приведення національного законодавства у відповідність до цих вимог є неодмінною умовою повноправного членства України в Європейському Союзі та важливою передумовою побудови правової держави на основі вдосконалення системи процесуальних гарантій і забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини й громадянина в кримінальному процесі.

Згідно з кримінально-процесуальною та криміналістичною науками, кримінально-процесуальна діяльність потребує узгодження, а також криміналістичні засоби, методи та прийоми, які застосовують під час розслідування кримінальних правопорушень, із міжнародними та європейськими стандартами [23; 146; 185, с. 12]. Прагнення України до європейської інтеграції та реалізація масштабних реформ у політичній, соціально-економічній і правовій сферах зумовлюють потребу не лише у вдосконаленні чинних нормативно-правових актів, а й у розробленні нових, які відповідали б загальновизнаним світовим стандартам і мали за основу принципи охорони та захисту прав і свобод людини й громадянина. У цьому контексті актуальним є оновлення й переосмислення криміналістичної науки, яка розвивається в умовах орієнтації на європейські стандарти протидії злочинності з огляду на пріоритет забезпечення прав людини. Окрім цього, з метою гарантування всебічного та неупередженого розслідування воєнних злочинів постає потреба у визначенні їх кримінально-правової природи та вдосконаленні кримінального законодавства шляхом внесення відповідних змін до положень КК України. Поєднання кримінально-правових і криміналістичних знань дає змогу сформувати ефективну методику наступних етапів розслідування, досягти об’єктивної істини, встановити винних осіб і забезпечити здійснення правосуддя з огляду на передовий міжнародний досвід [18, с. 278].

Водночас наявна об’єктивна потреба в криміналістичному забезпеченні розслідування воєнних злочинів з метою залучення всіх наявних національних і міжнародних правових механізмів для притягнення до кримінальної

відповідальності кожної особи, винної у вчиненні таких злочинів, доведення принципу невідворотності покарання, а також відшкодування завданої шкоди [188, с. 222]. У практичному аспекті органи досудового розслідування мають постійно знаходити баланс між оперативністю та повнотою розслідування, оскільки обмежені як у ресурсах, так і в обсязі доказової інформації та можливостях її належного документування. Причому для судового розгляду фактів порушення законів та звичаїв війни, як у національних судах України, так і в міжнародних судових інстанціях, ключовим є встановлення причиново-наслідкового зв'язку між протиправними діями держави-агресора та наслідками, що настали в результаті таких дій. З огляду на це, особливого значення набуває робота з доказовою базою, зокрема збирання, фіксація й дослідження доказів у справах про воєнні злочини та військові кримінальні правопорушення відповідно до міжнародних стандартів доказування.

Розслідування воєнних злочинів в Україні має певну специфіку, зумовлену активним розвитком цифрових технологій, а саме: 1) можливість користувачів смартфонів та інших пристроїв із функціями фото- й відеозапису фіксувати воєнні злочини, здійснювати онлайн-трансляції подій і поширювати інформацію без територіальних обмежень через різноманітні медіаресурси, охоплюючи широку аудиторію; 2) застосування інструментів моніторингу й спостереження за об'єктами, визначення їхньої геолокації, обробки інформації за допомогою засобів кримінального аналізу та кіберрозвідки; 3) цифровізація криміналістичної та судово-експертної діяльності, що сприяє підвищенню якості, точності й швидкості збирання доказів; 4) перехід від паперової моделі кримінального провадження до електронної форми. Окрім того, у процесі розслідування воєнних злочинів увагу зосереджено на джерелах криміналістично значущої інформації, зокрема: особистісних (показання свідків, потерпілих, підозрюваних або полонених щодо обставин події), речових (місця руйнувань, покинута військова техніка, речі, зброя, боєприпаси, тіла осіб з ознаками насильницької смерті, сліди біологічного походження, що свідчать про катування чи зґвалтування, матеріали й речовини, які підтверджують

застосування заборонених видів озброєння або забруднення довкілля небезпечними речовинами тощо), цифрових (фото- та відеоматеріали, дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж), а також документальних (протоколи, накази, розпорядження, плани проведення військових операцій, особисті документи комбатантів тощо). Слід зауважити, що цифрові джерела пов'язані з цифровою інформацією та цифровими слідами, які формують специфічну слідову картину. Попри постійну зміну форм зберігання інформації, незмінним є цифрове кодування даних, яке набуло широкого поширення та фактично витіснило аналогові сигнали.

Під час досудового розслідування воєнних злочинів виникають складнощі, пов'язані з їх кваліфікацією та відмежуванням від суміжних складів кримінальних правопорушень. Поряд із кваліфікацією згідно із ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» можливе застосування й інших статей КК України, зокрема: «Катування» (ст. 127), «Примушування давати показання» (ст. 373), «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (ст. 121), «Умисне тілесне ушкодження середньої тяжкості» (ст. 122), «Умисне легке тілесне ушкодження» (ст. 125), «Побої і мордування» (ст. 126), «Погроза вбивством» (ст. 129) та ін. [94]. Визначальним критерієм під час розмежування зазначених злочинів із воєнними є обстановка їх учинення. Злочини, передбачені в ст. 438 КК України, можливі виключно в умовах збройного конфлікту (відповідно до національного законодавства – в умовах воєнного стану), натомість загальнокримінальні злочини, такі як катування, тілесні ушкодження, побої або мордування, не мають обов'язкового зв'язку з такою обстановкою. У разі конкуренції ст. 438 КК України з іншими нормами Особливої частини КК України, що встановлюють відповідальність за загальнокримінальні злочини, її застосовують як спеціальну норму, оскільки вона містить додаткові контекстуальні ознаки. За відсутності доведеності таких контекстуальних елементів, зокрема зв'язку діяння зі збройним конфліктом, учинене кваліфікують як загальнокримінальне правопорушення [158].

Зокрема, науковці О. О. Хан та О. В. Маник вважають доцільним розробити підвидові методики згідно з кожною конкретною формою суспільно небезпечного діяння, що охоплює склад злочину «порушення законів та звичаїв війни». Дослідники запропонували класифікацію мікрометодик, а саме: розслідування використання засобів ведення війни, заборонених нормами міжнародного права; розслідування жорстокого поводження з військовополоненими або цивільними особами; розслідування вигнання цивільного населення з метою залучення до примусових робіт; розслідування примусової мобілізації населення на тимчасово окупованих територіях; розслідування масового насильницького переміщення людей; розслідування мінування населених пунктів або окремих об'єктів цивільної інфраструктури; розслідування розграбування національних цінностей на окупованих територіях тощо [176, с. 303]. Близьку за змістом позицію висловлює А. В. Шульженко щодо формування методики розслідування. У процесі доказування застосовують різні види спеціальних знань, що безпосередньо впливає як на сам процес доказування, так і на побудову методики розслідування. З огляду на це, виникла потреба у створенні окремих методик розслідування злочинів цієї категорії за такими фактами, як зґвалтування, незаконне вивезення культурних цінностей, а також покарання без судового рішення, що зумовлено відмінностями в об'єктивній стороні злочину та специфікою його наслідків [192, с. 265; 196].

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого в ст. 438 КК України [94], є правила й обов'язки ведення війни, встановлені нормами міжнародного права. Під час кваліфікації дій особи як воєнних злочинів у кожному конкретному випадку виникає необхідність звернення до положень міжнародного гуманітарного права з обов'язковим посиланням на відповідні норми й правила конвенцій, додаткові протоколи до них або норми звичаєвого права, оскільки саме вони розкривають зміст об'єктивної сторони злочину, передбаченого зазначеною статтею.

Крім того, у ст. 438 КК України [94] визначено підстави кримінальної відповідальності за воєнні злочини, заборонені як нормами національного, так і

міжнародного права. Воєнні злочини, до яких передусім належать злочини проти людяності та злочин агресії, є різновидами міжнародних злочинів. Зокрема, порушення законів та звичаїв війни одночасно визнають як воєнним, так і міжнародним злочином [34]. Важливо зазначити, що обов'язковою ознакою більшості виявів порушення законів та звичаїв війни є наявність спеціальних потерпілих. Потерпілими від злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 438 КК України [94], можуть бути виключно особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, а саме: жертви збройних конфліктів (поранені та хворі, військовополонені або інші особи, свободу яких обмежено у зв'язку зі збройним конфліктом; особи, що зазнали корабельної аварії або аварії літального апарата; цивільні особи, які перебувають у районі бойових дій чи на окупованій території); медичний і духовний персонал; парламентери й особи, що їх супроводжують; персонал цивільної оборони; працівники, відповідальні за охорону й захист культурних цінностей; персонал, залучений до здійснення гуманітарних акцій (п. 19, 45 підрозділу 2 розділу I Інструкції).

Окрім спеціальних потерпілих, обов'язковою ознакою окремих форм воєнних злочинів є наявність предмета злочину. Диспозицією основного складу визначено один різновид предмета – національні цінності (у разі розграбування національних цінностей на окупованій території). Інші види предметів воєнних деліктів можуть бути встановлені шляхом тлумачення положень у ст. 438 КК України [94] та відповідних норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, до них належать чуже майно, будівлі та споруди, об'єкти рослинного й тваринного світу тощо. Предметом порушення законів та звичаїв війни є речі цивільного призначення, наявність певних властивостей яких зумовлює встановлення ознак складу злочину в діях особи. Водночас воєнні об'єкти не розглядають як предмет цього злочину. У науковій літературі національні цінності тлумачать як соціальні, матеріальні й духовні блага, що забезпечують задоволення потреб та інтересів людей, а також сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства та держави; об'єкти цивільного призначення (рухоме й нерухоме майно), зокрема національне майно як матеріальний носій

культурних цінностей – пам’ятки архітектури, історії та мистецтва, археологічні об’єкти, рукописи, архіви, колекції, музеї, бібліотеки; усі предмети зовнішнього світу, що мають будь-яку цінність (наукову, екологічну, економічну, культурну, історичну) для держави або перебувають у власності фізичних чи юридичних осіб (за винятком іноземних юридичних осіб), а також у власності наявних у державі громадських чи релігійних організацій.

У правозастосовній діяльності виникають проблемні аспекти, пов’язані з визначенням форм вияву об’єктивної сторони воєнних злочинів, ознак їх суб’єктивної сторони, а також відмежуванням від суміжних складів злочинів. У міжнародному гуманітарному праві воєнні злочини мають особливий статус з позиції доведення винуватості особи, що завжди пов’язано з необхідністю встановлення так званого контекстуального елементу [104, с. 74].

Також слід приділити увагу техніко-криміналістичному забезпеченню розслідування воєнних злочинів, яке зумовлене специфікою їх розслідування, зокрема: особливостями слідової картини таких злочинів; колом суб’єктів техніко-криміналістичного забезпечення (слідчі, працівники оперативних підрозділів, експерти); специфікою техніко-криміналістичних ситуацій. На формування цих ситуацій впливають такі чинники, як неможливість затримання винних осіб, які перебувають на території держави-агресора; неможливість проведення слідчих (розшукових) дій на окупованих територіях, а також підвищена небезпека здійснення таких дій у районах активних бойових дій. Серед ситуацій розслідування, що виникають на початковому етапі досудового розслідування та зумовлюють подальші техніко-криміналістичні ситуації, виокремлюють учинення порушень законів та звичаїв війни на: тимчасово окупованій території; території, підконтрольній Україні. Також до типових техніко-криміналістичних ситуацій належить використання науково-технічних засобів і методів збирання доказів на окупованих територіях та на територіях, що перебувають під контролем України [157].

Під час розслідування воєнних злочинів виникають значні проблеми, пов’язані з множинністю елементів об’єктивної сторони та визначенням кола

потерпілих. Для вирішення цих питань застосовують різні види судових експертиз: психологічну та її різновиди, судово-медичну, трасологічну, вибухотехнічну, товарознавчу, мистецтвознавчу й екологічну. Водночас виникають труднощі зі своєчасним призначенням експертиз через перебування осіб у полоні, неможливість розшуку безвісти зниклих, обмежений доступ до оригіналів цінностей та окупованих територій.

Підготовка до розслідування потребує вирішення організаційних питань: доступу до документів та архівів, проведення ситуативних оглядів віддалених місць злочину (зокрема масових поховань), проведення допитів, призначення експертиз. До організаційних елементів належать: визначення моделі розслідування, принципів інформаційно-аналітичної роботи, контролю й обліку; уніфікація слідчо-оперативних груп; забезпечення залучення учасників провадження (перекладачів, спеціалістів, свідків); використання спеціальних знань у «польових» умовах; прогнозування й оцінка факторів, що впливають на кваліфікацію злочинів [82, с. 99].

Сучасні технології, зокрема штучний інтелект, можуть сприяти ефективності розслідування воєнних злочинів, проте їх застосування має відповідати принципам кримінального провадження та захисту прав людини. Важливими є верховенство права, пропорційність, змагальність сторін, прозорість і неупередженість. Використання штучного інтелекту може допомогти встановити винних, проте є ризики недостовірності інформації, використання для політичного переслідування або помилкових алгоритмічних оцінок.

Воєнним злочинам властива подвійна протиправність: вони заборонені як національним, так і міжнародним кримінальним правом. Доведення винуватості пов’язане зі встановленням контекстуального аспекту, тобто зв’язку діяння зі збройним конфліктом у причиново-логічній послідовності. Під час застосування норм національного права правоохоронні органи мають орієнтуватися на практику міжнародних кримінальних судів, авторитетні коментарі з міжнародного гуманітарного права та положення міжнародних договорів.

Впровадження міжнародних стандартів, використання криміналістичних знань для збирання доказів, а також залучення іноземних фахівців є пріоритетними в системі правоохоронної діяльності та має критичне значення для забезпечення прав людини. Правовий комплекс міжнародного гуманітарного права визначає межу правомірної поведінки сторін конфлікту й приналежність дії до категорії воєнних злочинів. Українська правоохоронна система має активно імплементувати ці стандарти для розслідування кримінальних правопорушень, що безпосередньо або опосередковано пов’язані з активними бойовими діями [62, с. 130–135].

Воєнні злочини в Україні вирізняються масовим застосуванням насильства, катувань, убивств і незаконного позбавлення волі проти військовополонених і цивільного населення. Їх розслідування потребує поєднання кримінально-правових і криміналістичних знань, цифрових доказів, судових експертиз і дотримання міжнародних стандартів. Ключовим є встановлення контексту воєнного конфлікту та правильна кваліфікація діянь згідно із ст. 438 КК України. Використання спеціальних методик і міжнародного досвіду сприяє формуванню доказової бази, невідворотності покарання та відновленню справедливості.

1.2. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Поняття «криміналістична характеристика злочинів» увійшло в науковий обіг наприкінці 60-х років минулого століття. У криміналістиці його протягом тривалого часу розглядають як обов’язковий елемент конкретної методики досудового розслідування. Попри те, що сучасні представники наукової спільноти не виявляють цілковитої одностайності як у питанні приналежності криміналістичної характеристики до невід’ємних складових криміналістичної методики, так і щодо її елементного складу, більшість знаних представників криміналістичної науки є прихильниками класичної побудови конкретної

криміналістичної методики, у якій криміналістична характеристика є вагомим і неодмінним елементом.

Зокрема, В. Ю. Шепітько зауважує, що кожна з цих методик містить типові елементи. Система таких елементів утворює структуру конкретних методик, до яких можуть належати: а) криміналістична характеристика злочинів певного виду; б) обставини, що потребують з'ясування в кримінальному провадженні; в) особливості виявлення ознак певного виду злочинів; г) дії на етапі відкриття кримінального провадження; д) тактика слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; є) профілактичні дії слідчого [90, с. 4–5]. На переконання В. М. Шевчука, криміналістична характеристика злочинів – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» і не «криміналістичний фантом», а реально дієва наукова категорія криміналістики, яка слугує підґрунтям для розроблення цілеспрямованих та ефективних криміналістичних методик [190, с. 256]. Поділяємо думку В. А. Журавля про те, що виконання завдань із модернізації, удосконалення наявних і розроблення нових методик розслідування злочинів передбачає необхідність підвищення пізнавальної функції криміналістичної характеристики певних видів злочинів шляхом виявлення та використання кореляційних зв'язків між її елементами [66, с. 177–187]. С. С. Чернявський також зазначає, що криміналістична характеристика злочину є першим та основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої криміналістичної методики, стрижнем її ретроспективного рівня [181, с. 139].

Крім теоретичного, розроблення науково обґрунтованої криміналістичної характеристики злочинів має суто практичне значення. В. В. Тіщенко зазначає, що її теоретичне значення полягає в системному описі криміналістично значущих елементів певної категорії злочинів, визначенні зав'язків і відносин цих елементів, що зумовлює відповідну картину слідоутворення, джерела й характер доказової інформації, що істотно впливає на розробку наукових рекомендацій щодо застосування методів, прийомів і засобів, спрямованих на розкриття й розслідування таких злочинів. Практичне значення цієї категорії в

тому, що вона слугує базою для висування слідчих версій про: коло осіб, серед яких потрібно шукати злочинця; конкретну особу, що вчинила певний злочин; найважливіші обставини розслідуваного злочину (мета, мотиви, способи, місце, час тощо); джерела доказів і місця їхнього знаходження [257, с. 53]. Б. В. Щур виокремлює практичну (прагматичну) функцію досліджуваної категорії і зауважує, що криміналістичну характеристику як частину окремої криміналістичної методики використовують у слідчій діяльності під час проведення досудового слідства; вона є належним інструментом у розслідуванні (сприяє висуненню слідчих версій) [194, с. 136].

Криміналістична характеристика є предметом вивчення молодої плеяди науковців. Зокрема, В. О. Шурда розглядає криміналістичну характеристику як типовий «портрет» злочину, наукову абстракцію, в основі якої є те загальне, що об’єднує багато конкретних кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика – це ймовірна інформаційна модель типового кримінального правопорушення конкретного виду чи роду (події), що може бути підставою для ймовірних логічних умовиводів, тобто – слідчих версій. На думку В. О. Шурди, вона відіграє роль умовної матриці, що накладається на конкретний випадок і дає змогу побудувати його ймовірну модель. У цьому й полягає її прикладне значення, яке не слід перебільшувати, оскільки інформація, що міститься в криміналістичній характеристиці, не є достовірною, а має ймовірний характер. Однак на початковому етапі досудового розслідування будь-яке істинне знання, навіть імовірне, має високу цінність, оскільки надає слідчому, дізнавачу, прокурору можливість знизити інформаційну невизначеність [193, с. 435].

Поділяємо думку В. О. Сандули, що криміналістична характеристика як накопичувач і джерело відомостей про певні види злочинів, виконуючи інформаційну функцію, є єдиною інформаційною системою. Використання такої системи можливе шляхом одержання й аналізу відомостей щодо окремих елементів і встановлення зв’язків між ними. У цьому аспекті всі елементи системи теоретично рівнозначні, тому поділяти їх на основні та другорядні недоцільно. Водночас використання такої інформаційної системи потребує в

кожному конкретному випадку визначення ключового елемента, через який можна здійснити «вхід» до системи з метою одержання необхідної інформації [152].

На наше переконання, дослідження криміналістичної характеристики як важливої складової окремої методики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням має суттєве значення, адже документування досліджуваного делікту, як інших воєнних злочинів, є подекуди ускладненим. У попередньому підрозділі вже зазначено, що збір криміналістично значущої інформації на початковому етапі таких проваджень є проблематичним через низку факторів, саме тому важливими є рекомендації з огляду на аналіз кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики. Вивчення таких зв'язків становить практичну значущість криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Потенційні можливості реалізації під час розслідування вивчення закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики передусім у тому, що у разі наявності відомостей щодо одних елементів за цими зв'язками можуть бути встановлені інші, відомості щодо яких відсутні.

Розглянуті закономірні зв'язки можуть бути однозначними й багатозначними (імовірними). У першому випадку утворюється такий зв'язок, коли за наявності одних обставин можна з певною долею категоричності вважати наявними обставини, що належать до іншого елементу характеристики. У другому випадку закономірні зв'язки мають імовірний характер, встановлюють більший або менший ступінь вірогідності, що визначають на підставі даних статистичного обліку типових ознак масиву вивчених кримінальних справ відповідного виду злочину (певного регіону, періоду) [61; 152].

Отже, структура криміналістичної характеристики не є сталою системою, а виявляє динамічність і має особливості конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. Це закономірно, оскільки одні елементи, які інформативні з позиції наявності криміналістично значущої інформації для одних груп кримінальних правопорушень, є малоінформативними (або взагалі

неінформативними) для інших. Криміналістична характеристика досліджуваних злочинів має одну визначальну ознаку, яка так чи інакше впливає на всі її елементи й вирізняє досліджувані делікти з-поміж інших – це умови збройного конфлікту. Поділяємо думку В. Є. Загороднього та Ю. О. Гресь, що збройний конфлікт впливає на всі процеси, зокрема й злочинні, пов'язані з підготовкою, учиненням і приховуванням злочинів та їх слідів, об'єктом і предметом злочинного посягання, мотивами, метою та завданнями, наслідками та результатами, знаряддями та засобами, а також слідовою картиною (процесами виникнення матеріальних та ідеальних слідів, а також їх збереженням) [70, с. 424].

Узагальнення практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням і наукових джерел дало змогу встановити, що основними криміналістичними елементами, які вирізняють дані кримінальні правопорушення, є: 1) спосіб учинення злочину; 2) особа злочинця; 3) особа потерпілого; 3) слідова картина; 4) обстановка вчинення злочину.

Визначення ключового елементу для конкретного випадку залежить від слідчої ситуації на певному етапі розслідування, від того, які вихідні дані має слідчий та які з них слід встановити. Аналіз кримінальних правопорушень серед злочинів різних категорій засвідчує, що їх значну частину вчинюють способами, ознаки яких не завжди очевидні. Тому їхнє виявлення та пояснення потребують передусім знання й використання систематизованого опису злочинних способів [152].

Ключове значення способу вчинення злочину як елементу криміналістичної характеристики виокремлює І. Гора, зазначаючи, що спосіб є центральним моментом у генезисі злочинної поведінки. Саме спосіб учинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка тісно взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події. Вивчаючи характер актів поведінки, слідчий може встановити мотив і мету злочину, визначити шлях для встановлення психологічного контакту з

обвинуваченим, обрати для конкретного випадку тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій і вирішити багато інших криміналістичних завдань [40, с. 36].

Вважаємо, що пріоритетність дослідження способу вчинення злочину зумовлена тим, що це уможливлює отримання необхідної базової інформації для розроблення найефективнішого напряму подальшого розслідування, оскільки за відповідними закономірними зв'язками можна встановити й інші криміналістично значущі ознаки кримінального правопорушення, інформація щодо яких відсутня чи недостатня. Саме через вивчення всіх аспектів способу можливо наблизитися до встановлення особи (групи осіб), яка вчинила правопорушення, а також відтворити обставини його вчинення, визначити слідову картину.

Слід зазначити, що поняття «спосіб учинення злочину» досліджують не лише криміналісти, а й спеціалісти з інших наук кримінального циклу. У кримінальному законодавстві спосіб учинення пов'язаний з іншими елементами об'єктивної сторони та є кваліфікуючою ознакою злочину. Кореспонденція кримінально-правового та кримінального процесуального значення способу вчинення злочину полягає в тому, що спосіб входить до структури обставин, які підлягають доказуванню. Встановлення способу зумовлює зміст і спрямованість умислу особи, що пов'язує спосіб із встановленням вини у вчиненні злочину та мотивами. У криміналістиці за допомогою способу вчинення злочину розшукують осіб, які його вчинили, з'ясовують закономірності механізму слідоутворення, що в одних випадках дає змогу довести власне спосіб, а в інших, з огляду на закономірності механізму слідоутворення, знайти решту слідів щодо вчиненого злочину [40, с. 37].

На думку М. І. Панова, міждисциплінарні категорії, поняття й термінологія, які розробляють у кримінальному праві й використовують іншими суміжними науками, мають досить високий рівень абстрагування. Їм властиві основні ознаки, що визначають сутність явищ, які ці поняття відображають, і тому кримінологія, кримінальний процес і криміналістика їх не створюють, а

використовують («акумулюють», «асимілюють») як дані (наявні) [124, с. 164]. А. Л. Дудніков також вважає кримінально-правове поняття способу вчинення злочину, розроблене на основі кримінального законодавства, базовим відносно поняття способу, що формують в інших науках кримінально-правового циклу, зокрема в криміналістиці. Він зауважує, що їхні особливості полягають у тому, що спосіб злочину вони характеризують з урахуванням власних завдань, з огляду на їхній предмет дослідження. Криміналістичне дослідження способу злочину передбачає з'ясування закономірностей (кореляційних залежностей) його формування, встановлення особливостей злочинних дій, відображення їх у зовнішньому середовищі та яким чином ці знання можуть бути використані для виявлення й розслідування конкретних видів злочинів. Отже, для криміналістики пріоритетом є не результат (як у кримінальному праві), а сам механізм злочинної дії, певна послідовність його етапів і процесів [51, с. 207].

Беручи за основу думки авторитетних учених, звернімося до кримінально-правового визначення способу вчинення жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Оскільки ст. 148 КК України має бланкетний характер, для встановлення змісту «жорстокого поводження» з військовополоненими або цивільним населенням слід передусім звертатися до переліку серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, що містять Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них (ДП). Причому кожен з елементів цього переліку, як і будь-які інші вияви жорстокого поводження, мають відповідати «мінімальному рівню жорстокості», під час визначення якого слід ураховувати всі обставини справи, зокрема сутність і контекст поводження, його тривалість і повторюваність, фізичні, моральні й психічні наслідки, вік, стать і стан здоров'я потерпілого [107, с. 1337].

Загалом жорстоким поводженням слід вважати будь-яку протиправну поведінку (дію або бездіяльність) щодо військовополоненого чи цивільної особи, яка супроводжується насильством над ними або приниженням їх честі та гідності, зокрема: катування (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК

IV); нелюдське поводження, зокрема медичні, біологічні, наукові експерименти (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, ст. 11 ДП I)[1] [65; 195]; фізичне каліцтво (ст. 11 ДП I); умисне заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV); вилучення органів і тканин людини (ст. 11 ДП I); використання військовополоненого для виконання небезпечних і примусових робіт (ст. 52 ЖК III)[2] [65].

Під час дослідження емпіричних матеріалів з'ясовано, що спосіб і характер жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням корелює з обстановкою вчинюваних воєнних злочинів. Зокрема, на початку широкомасштабного вторгнення рф в Україну випадки жорстокого поводження з цивільним населенням частіше відбувалися стихійно, в момент безпосереднього контакту підрозділів рф з місцевими мешканцями окупованих територій. Наявна велика кількість повідомлень про спонтанно вчинені позасудові страти цивільних, випадки жорстокого поводження й тортур, зґвалтувань тощо [20]. Таке поводження представників підрозділів рф могло бути зумовлене, зокрема, негативною реакцією місцевих мешканців на окупантів (які розраховували на зовсім іншу зустріч). Крім того, напади на цивільних могли бути реакцією росіян на несприятливу ситуацію на полі бою, а воєнні злочини проти місцевих мешканців – намаганням «відплатити» за військові поразки на фронті [125, с. 22].

Після окупації окремих територій тортури щодо цивільного населення застосовували як елемент ширшої політики виявлення громадян, нелояльних до окупації, а також з метою придушення цивільного спротиву [125, с. 20]. Змінювалися суб'єкти вчинення жорстокого поводження до військовополонених і цивільного населення: крім військовослужбовців зс рф, такі злочини вчиняли

---

[1] Наприклад, завдання захопленим у полон у районі м. Іловайськ військовослужбовцям побоїв, застосування до потерпілих електричного струму, здійснення пострілів у них із травматичної зброї, імітація їх розстрілу тощо.

Акти зґвалтування можуть становити катування відповідно до міжнародного звичаєвого права (рішення МТКЮ у справі «Celebici»).

[2] Наприклад, примушування захоплених у полон у районі м. Іловайськ військовослужбовців до збору уламків боєприпасів і розмінування територій слід визнавати використанням для виконання небезпечних та примусових робіт як порушення ст. 52 ЖК III.

представники окупаційних адміністрацій, реорганізованих «органів поліції», представники ФСБ та інші представники окупаційного режиму. Спосіб учинення жорстокого поводження подекуди виявлявся на підготовчому етапі (будівництво розгалуженої мережі місць незаконного тримання, допитів і катувань, зокрема на Харківщині і Херсонщині), а також етапі приховання слідів злочинів (масові поховання, спалення жертв тощо).

Крім того, особливості та характер злочинних дій визначає мотивація. Слушною є думка А. К. Мірошниченка про те, що успішна протидія злочинам можлива лише в разі виявлення внутрішніх механізмів злочинної поведінки та передусім її мотивів [105, с. 83]. Аналіз кримінальних проваджень, а також інших емпіричних матеріалів щодо жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням дав змогу систематизувати досліджувані злочинні дії відповідно до їх мотивів. Проаналізуємо їх детальніше.

Застосування фізичного та/або психологічного насильства під час незаконного заволодіння майном потерпілих.

Приклад. ОСОБА_4 (військовослужбовець рф), усвідомлюючи, що перед ним цивільна особа, на яку поширюються норми міжнародного гуманітарного права (ст. 27 ЖК щодо права осіб, які перебувають під її захистом, на особисту повагу, повагу до своєї честі, гуманне ставлення та захист від будь-якого акту насильства чи залякування), яка не має можливості чинити опір, учинив дії, спрямовані на приниження честі та залякування шляхом примушування ОСОБА_8 лягти на підлогу. Після чого ОСОБА_4, відрізавши ножем шнур від праски, зв’язав ОСОБА_8 руки в положенні за спиною, наказав лежати в такому положенні на підлозі та з метою демонстрування своєї зверхності й приниження честі останнього. Також задля залякування його та подолання будь-якого спротиву здійснив декілька пострілів із вогнепальної зброї в стелю та підлогу будинку біля голови ОСОБА_8, після чого став вимагати від останнього передати йому матеріальні цінності та мобільний телефон [25].

Застосування тортур і катувань під час допитів та обшуків. У свідченнях, зібраних після березня 2022 року, близько 60 % опитаних

підтвердили, що насильство (жорстоке поводження чи тортури) було пов'язане з допитами або іншими формами отримання інформації. Тортури вчиняли в момент допиту або перед ним [125, с. 44].

Такі злочини вчиняли щодо військовополонених і цивільного населення. Зокрема, місцевих мешканців допитували з метою виявлення інформації про осіб, причетних до участі в АТО, служби в територіальній обороні, ЗСУ, правоохоронних структурах тощо. Метою таких допитів було також виявлення громадян із проукраїнською позицією, представників місцевого самоврядування та ін.

Приклад 1. За процесуального керівництва прокурорів Київської обласної прокуратури в порядку спеціального досудового розслідування до суду скеровано обвинувальний акт щодо старшого лейтенанта – командира мотострілецької роти 15-ї «миротворчої» бригади 2-ї гвардійської загальновійськової армії Центрального військового округу зс рф за фактом жорстокого поводження з цивільним населенням і віддання наказу про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 438 КК України).

Розслідування встановило, що обвинувачений у березні 2022 року, перебуваючи в окупованому селі Мокрець, спільно з іншими російськими військовими, взяв у полон двох мирних мешканців, які не мали зброї та не брали участі в бойових діях.

Старший лейтенант під час незаконного допиту принижував полонених, вимагаючи від чоловіків надати інформацію щодо інших проукраїнськи налаштованих мешканців села, військовослужбовців ЗСУ та бійців територіальної оборони. Не отримавши необхідних даних, окупант одягнув тактичні рукавиці з пластиковими вставками та бив потерпілих по обличчю й голові. За його наказом полонені зняли з себе весь одяг, після чого їх продовжили бити й змусили спуститися до підвалу [64].

Приклад 2. Військовослужбовець зс рф ОСОБА_3, усвідомлюючи злочинність власних дій, 12 березня 2022 року з 10 до 13 години, перебуваючи на подвір'ї приватного господарства, яке не є військовим об'єктом, за адресою:

АДРЕСА_2, де проживають цивільні особи – ОСОБА_6, ОСОБА_7 та троє їхніх неповнолітніх дітей, – з метою отримання відомостей від ОСОБА_6 про приховану зброю та розташування на території села військовослужбовців ЗСУ, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, застосував до останнього фізичну силу, а саме: завдав удару прикладом автомата по голові та декілька ударів рукояткою пістолета по спині. Погрожуючи відрубати пальці на руці, поклав руку ОСОБА_6 на лавку, взяв сокиру й імітував відрубання пальців рук, а також погрожував розстрілом, приставляючи пістолет невстановленого типу до його голови [125].

Зауважимо, що мотивом допитів із застосуванням тортур і катувань, окрім отримання інформації, є також залякування й приниження одночасно [192, с. 264].

Дії, спрямовані на придушення опору місцевого населення. Головною метою таких воєнних злочинів було шляхом застосування фізичного та/або психологічного насильства змусити мешканців окупованих територій не чинити спротив, погодитися з приходом нового режиму, а подекуди – підтримувати й надавати допомогу окупантам. Жертвами таких злочинів найчастіше ставали місцеві мешканці – колишні військовослужбовці; учасники АТО/ООС; співробітники силових структур; проукраїнськи налаштовані цивільні мешканці (готові до активного чи пасивного спротиву; так звані «коригувальники вогню»); представники органів місцевої влади й місцевого самоврядування; цивільні волонтери [125, с. 31–32]. Проте від таких дій росіян потерпали й звичайні українські громадяни, які не виказували жодних політичних міркувань.

Приклад. ОСОБА_7 (військовослужбовець зс рф), разом із військовослужбовцем тієї самої бригади ОСОБА_6 та іншими не встановленими особами (матеріали щодо яких виокремлено в окреме провадження), всупереч вимогам МГП щодо законів і звичаїв ведення війни, діючи умисно, 01 березня 2022 року приблизно о 12 год, перебуваючи в приватному будинку за адресою: АДРЕСА_3, з метою придушення й залякування проукраїнськи налаштованих осіб серед місцевого населення, із застосуванням фізичного насильства,

погрожуючи вогнепальною зброєю особам чоловічої статі, які перебували у будинку, наносили побої та удари в різні частини тіла, завдаючи фізичного болю та моральних страждань, а також застосовували психологічне насильство щодо жінок і малолітніх дітей [26].

Вбивства з метою приховання слідів інших злочинів. Жертвами вбивств, учинених представниками держави-агресора, ставали потерпілі від сексуального насильства, розбоїв, грабежів, катувань тощо. Відомі також випадки вбивств батьків через депортацію та вивезення їхніх дітей з метою подальшого можливого усиновлення бездітними батьками, які проживають на території росії, вбивства військовополонених тощо [155, с. 357].

Приклад. 18 березня в селі Вишневе Чернігівської області, яке було окуповане, російські військові під час пошуку осіб, причетних до нападу на один із їхніх конвоїв, здійснили захоплення трьох місцевих мешканців. Жертвам зв'язали руки за спиною, зав'язали очі й жорстоко били протягом трьох днів, після чого їх розстріляли та поховали в неглибокій могилі. Одному з потерпілих вдалося вибратися з могили живим і втекти до найближчого населеного пункту, його свідчення стали основою для кримінального провадження. Під час огляду тіл були виявлені вогнепальні поранення голови, травми, спричинені ударами тупих предметів, а також перерізання горла [21].

Застосування сексуального насильства. Слід зазначити, що сексуальне насильство, випадки якого мали подекуди масовий характер на окупованих територіях, не завжди вчиняли виключно з метою задоволення сексуальних потреб (у російській армії немає чітких інструкцій заборони сексуального насильства проти цивільних осіб). Воно часто є цілеспрямованою тактикою, яку використовують військові, з метою терору українського населення та його підкорення [149].

Зокрема, доказом цього є те, що сексуальні акти насильства вчиняють росіяни щодо українців, попри їхню стать, вік, статус тощо. Росія використовує таке насильство як психологічну зброю, спосіб залякування цивільного

населення на тимчасово окупованих територіях, інструмент приниження й придушення опору українського народу, а також для тортур військовополонених.

Досліджуючи особливості вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях у криміналістичному аспекті, А. Ф. Волобуєв визначив способи сексуального насильства – дії насильника, що підлягають доказуванню: здійснення акту сексуального характеру або проникнення (вагінальне, анальне, оральне) у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета; дії насильника із запобігання можливому опору, його подолання чи отримання формальної згоди до здійснення акту сексуального характеру [36, с. 42].

Приклад. 6 квітня 2022 року о 23:30 ОСОБА_1 увірвався зі зброєю в один із будинків Високопільської громади Херсонської області й наказав присутній там неповнолітній дівчині йти за ним на «допит». Вдома перебували її мати й бабуся, які не могли чинити спротив озброєному військовослужбовцю. Дорослим ОСОБА_1 наказав залишатися вдома, а сам відвів дівчину до паркану школи й почав глумитися над нею. Потім він наказав їй сісти до автівки з літерою «Z» і відвіз до одного з магазинів. Там ОСОБА_1 всю ніч її ґвалтував, примусивши дівчину випити спиртні напої, бив і тримав пістолет впритул до її тіла.

28 квітня 2022 року біля 20:00 озброєний ОСОБА_1 увірвався до іншого будинку й наказав піти з ним молодій жінці, яка там мешкає. Військовий заявив, що вона нібито здає позиції російських загарбників ЗСУ та примусив присутніх її батьків не чинити опір. На тій самій автівці з літерою «Z» ОСОБА_1 вивіз жінку за межі населеного пункту, наставив пістолет і наказав роздягнутися. Згодом наказав одягнутися й відвіз її додому.

Наступного вечора, 29 квітня, це повторилося. ОСОБА_1 знову вивіз жінку за межі села й примусив її роздягнутися.

15 травня ввечері ОСОБА_1 втретє вивіз жінку за межі населеного пункту й погрожуючи пістолетом сказав, що збирається її зґвалтувати. Вона відмовилася виконувати вказівки військового й той вистрілив у вікно біля її голови та

продовжив погрожувати вбивством. Згодом він дав їй випити спирту, змусив роздягнутися та здійснив акт сексуального насильства [131].

Слід також виокремити такий спосіб учинення жорстокого поводження, як *викрадення людини*. Незаконне позбавлення волі вчинялося з різною метою та могло бути етапом реалізації інших злочинних дій, зокрема, придушення опору, проведення допиту або вчинення сексуального насильства. У багатьох випадках представники російської влади затримували людей без будь-яких вагомих на те підстав, через наявність родичів в українських силових чи правоохоронних органах, відмову від співпраці, участь в акціях протесту проти окупації, проукраїнські погляди чи наявність певних видів татуювань [50].

Приклад. ОСОБА_6, спільно з іншими військовослужбовцями рф, усвідомлюючи, що ОСОБА_4 цивільна, наказав їй вийти на вулицю й сісти до броньованого автомобіля, після чого ОСОБА_4 відвезли до іншого місця, де допитували з приводу розташування ЗСУ та звинувачували у шпигунстві на їхню користь.

Не отримавши необхідних відомостей, ОСОБА_6 разом з іншими військовослужбовцями, на автомобілі зс рф доставили ОСОБА_4 за адресою АДРЕСА_3. Не розв’язавши руки і не знявши скотч із голови й очей, її помістили до погреба, де утримували до 30 березня 2022 року в неналежних санітарних і температурних умовах, без належного забезпечення харчуванням та питною водою. Причому ОСОБА_6 постійно застосовував до ОСОБА_4 психологічний тиск, погрози фізичного й сексуального насильства [24].

Відомі також випадки незаконного утримання одночасно значної кількості людей. Такі ув’язнення мали декілька завдань: залякування, придушення опору, учинення інших злочинів щодо окремих ув’язнених (катувань, фізичного, психологічного або сексуального насильства). Захоплені зазвичай утримувалися в жахливих умовах: без освітлення, опалення, належного харчування й можливості задовольнити елементарні потреби, з порушенням усіх санітарних вимог. Багато з ув’язнених, особливо хворі та літні люди, не змогли пережити такого полону.

Приклад. У с. Ягідному Чернігівської області (село перебувало в окупації з 3 до 30 березня 2022 року) російські військовослужбовці ув'язнили місцевих мешканців у підвалі школи. Водночас захопили перший поверх тієї самої будівлі під свій штаб. У тісний та задушний підвал розміром 197,6 кв. м зігнали 365 цивільних осіб, серед яких 70 неповнолітніх. Наймолодшій дитині було лише півтора місяця. Через нелюдські умови утримання й відсутність доступу до медичної допомоги, у підвалі померли 11 людей, тіла яких не давали змоги похоронити. Ці звірства зафіксувала Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні [50].

Слід зосередити увагу на способах жорстокого поводження, що застосовували щодо військовополонених з метою отримання інформації про українські збройні сили, отримання зізнань, примусу жертв до співпраці або для покарання. Тортури зазвичай поєднувалися з тривалими допитами. Жертвам часто зв'язували руки чи надягали наручники, зв'язували ноги, закривали очі капюшоном або зав'язували стрічкою, одягали мішки або щось з речей на голову. Згідно зі свідченнями деяких колишніх ув'язнених, російська влада називала їх «нацистами», «фашистами» і «терористами», змушувала проходити «сесії з денацифікації», що складалися з жорстоких побоїв. Нападники завдавали сильного фізичного та душевного болю й страждань. У перші тижні збройного конфлікту, під час перебування в тимчасових місцях утримання в Україні, жертви розповідали про побиття прикладами або кийками, застосування до них електрошокерів, зґвалтування й тривале перебування на холоді. У деяких випадках катування супроводжувалися стратами. На територіях, що перебували під тривалим контролем росії, та в більш постійних місцях ув'язнення застосовували додаткові методи тортур. Одним із таких методів було ураження електричним струмом за допомогою військового телефона, відомого як «тапік», підключеного до електричного кабелю із затискачами на ногах, пальцях або статевих органах чоловіків. Нападники називали це «дзвінком Леніну» або «дзвінком Путіну». Інші методи передбачали підвішування затриманих до стелі зі зв'язаними руками («поза папуги»), задушення кабелями, удушення

поліетиленовими пакетами чи протигазами, зґвалтування та інше сексуальне насильство. Жертви ставали свідками смерті співув'язнених після жорстоких тортур [50].

Крім того, військовополонені згадували такі методи тортур, як удари або наступання на поранені кінцівки, напади або погрози нападу собак, погрози зброєю, імітаційні страти; підвішування за руки чи ноги, опіки сигаретами чи запальничками, перекручування або злами суглобів чи кісток, накладення джгута, щоб заподіяти біль, причому військовополонені побоювалися втратити кінцівку через порушення кровообігу [74].

1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Класифікація потерпілих має важливе значення для встановлення соціальної природи відповідного злочину; з'ясування його характеру та ступеня суспільної небезпечності; вирішення питань про криміналізацію чи декриміналізацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності; розмежування злочинів, їх кваліфікації; призначення покарання, а також для вирішення питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі та звільнення від кримінальної відповідальності [103, с. 235].

Потерпілими від злочину, згідно з ч. 1 ст. 438 КК, можуть бути виключно особи, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Категорії таких осіб визначають передусім Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них. Зокрема, під захистом норм МГП перебувають такі суб'єкти: 1) жертви збройних конфліктів, зокрема поранені та хворі; військовополонені або інші особи, свободу яких обмежено через збройний конфлікт; особи, які зазнали корабельної аварії (аварії літального апарата); цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території; 2) медичний і духовний персонал; 3) парламентери й особи, які їх супроводжують; 4) персонал цивільної оборони;

5) персонал, який відповідає за захист та охорону культурних цінностей; 6) персонал, який бере участь у гуманітарних акціях (п. 19, 45 підрозділу 2 розділу І Інструкції) [34, с. 64].

У контексті міжнародного збройного конфлікту (МЗК) потерпілі особи зазвичай мають належати до сторони збройного конфлікту, що є протилежною щодо сторони, до якої належить особа, котра вчиняє серйозне порушення міжнародного гуманітарного права. Причому визначальним у цьому випадку є не так громадянство потерпілого, як лояльність до певної сторони конфлікту. Однак факт приналежності особи до певної сторони конфлікту втрачає значення в умовах збройного конфлікту неміжнародного характеру. Загалом для різних типів збройних конфліктів виокремлюють різні категорії захищених осіб. Наприклад, таку категорію, як військовополонені, визначено виключно в контексті міжнародного збройного конфлікту. У разі якщо потерпіла особа не належить до осіб, що перебувають під захистом МГП, учинені щодо таких осіб діяння не можуть кваліфікувати за ст. 438 КК, але за наявності достатніх для того підстав вони можуть бути «загальнокримінальними» чи військовими злочинами (наприклад, насильство, учинене членами ЗС однієї зі сторін конфлікту щодо цивільного населення, які належать до тієї самої сторони) [107, с. 1336].

Правового статусу військовополоненого набувають особи серед:

– комбатантів – осіб зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (за винятком медичного й духовного персоналу);

– населення, яке долучається до захисту від нападу й не встигло організувати офіційні утворення (регулярне військо);

– учасників руху опору, які не належать до складу збройних сил, але належать до сторони конфлікту за такими ознаками, як: діяльність в інтересах сторони конфлікту, підконтрольність, джерела забезпечення тощо [167, с. 682]. Правовий статус військовополоненого особа набуває після фактичного потрапляння під владу супротивної сторони. Отже, жорстоке поводження з такими особами можливе з моменту їх фізичного захоплення.

Вивчення емпіричних джерел дає змогу стверджувати, що жорстоке поводження вчинялося як щодо військовополонених чоловіків, так і ув'язнених жінок. Зокрема, у СІЗО в Донецьку (окупована росією територія України) і в Таганрозі (рф) жінок-полонених змушували роздягатися, ходити голими з однієї кімнати в іншу та приймати душ у присутності чоловіків-охоронців, що вони вважали принизливим. Їх також часто змушували ходити в напруженому положенні (напівзігнутими) через зал, поки їх били охоронці кийками. Під час допитів жінок-полонених били, застосовували електричний струм і погрожували сексуальним насильством [74].

Цивільним населенням є будь-які особи, які не беруть бойової участі в збройному конфлікті незалежно від їхнього громадянства. До цивільних осіб, зокрема, належать і поліцейські. Винятком є особи серед окремих спеціальних підрозділів, що діють у складі єдиної системи управління військами та залучаються до бойових дій. Такими, зокрема, є поліцейські особливого призначення об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють». У міжнародно-правовому контексті вони є комбатантами й під час потрапляння під владу супротивної сторони набувають статусу військовополоненого [143, с. 14].

На підставі узагальнення емпіричних джерел виокремлюють дві групи потерпілих від жорстокого поводження: випадкові жертви та особи, яких цілеспрямовано розшукували й затримували окупанти. Слід зосередити увагу на кореляції таких потерпілих з обстановкою широкомасштабного російського вторгнення: на його початку переважала кількість потерпілих, які випадково та хаотично ставали жертвами воєнних злочинів, натомість на територіях, що тривалий час перебували в окупації, від жорстокого поводження більшою мірою потерпали особи, які належали до категорії так званих «нелояльних» до нового окупаційного режиму.

Представники рф постійно та системно збирали персональні дані місцевого населення. Зокрема, свідки вказують на випадки захоплення документів територіальних центрів комплектування й соціальної підтримки

(«військкоматів»), де вилучались особисті дані військовозобов'язаних, сільських, селищних чи місцевих рад (в яких зберігали списки громадян з персональними даними). Імовірно, для ідентифікації цільових груп населення використовували й інші захоплені документи. Тортури затриманих також застосовували для отримання інформації від них [125, с. 32].

Слід зосередити увагу на категорії так званих «нелояльних» осіб, яких зазвичай затримували представники окупаційної влади та які часто ставали жертвами жорсткого поводження. Це, зокрема, такі групи осіб, як:

– колишні військовослужбовці, учасники АТО/ООС, колишні й чинні співробітники правоохоронних органів і силових структур, яких окупаційний режим вважав потенційними ініціаторами підпільного збройного опору;

– цивільні волонтери, політичні й громадські активісти (волонтерську діяльність, пов'язану з частим переміщенням, розцінювали як можливість збору інформації щодо розстановки сил ворога);

– представники органів влади й місцевого самоврядування, з якими російські підрозділи прагнули налагодити співпрацю, зокрема шляхом застосування насильства;

– підприємці, особи з високим неформальним статусом у громадах, можливості впливу яких на місцеве населення становили суттєвий інтерес для окупаційних сил;

– особи з проукраїнською позицією, які потенційно могли стати учасниками спротиву окупації. Ця група затриманих є найчисленнішою з огляду на те, що подекуди інформація щодо цих осіб ґрунтувалася на чутках і доносах, а деяких осіб затримували лише на підставі зображень української символіки, виявленої під час огляду мобільних телефонів.

Приклад. 04 квітня 2022 року близько 10 год 30 хв ОСОБА_7, займаючи посаду так званого «коменданта» (начальника «гарнізону» російських окупаційних військ) не встановленого слідством військового підрозділу (формування), діючи спільно з ОСОБА_9, щодо якого матеріали визначено в окреме кримінальне провадження, а також з іншими не встановленими

військовослужбовцями рф, які діяли за його наказом, перебуваючи біля адміністративної будівлі Круглоозерської сільської ради, зустрівся з головою Бехтерської об'єднаної територіальної громади Скадовського району Херсонської області ОСОБА_10.

Під час зустрічі ОСОБА_7, маючи злочинний намір залякати ОСОБА_10, спрямував на останнього пістолет і погрожував вбивством. Після цього до ОСОБА_10 та ОСОБА_7 під'їхав автобус, з якого вийшли військовослужбовці рф, яким ОСОБА_7 надав наказ затримати ОСОБА_10. Ці особи одягнули на голову ОСОБА_10 мішок і повезли в невідомому напряму, незаконно викравши й позбавивши волі останнього, учинивши за наказом ОСОБА_7 нелегальне ув'язнення особи.

Того самого дня, приблизно о 15:00 год ОСОБА_9, щодо якого матеріали виокремлено в окреме кримінальне провадження, виконуючи вказівки ОСОБА_7, у приміщенні підвалу пансіонату «Чайка», учинили до ОСОБА_10 незаконне затримання, катування (тортури), побиття, фізичний і психологічний тиск з метою одержання інформації про його співпрацю з органами СБУ та схилення останнього до подальшої співпраці з окупаційною владою рф, ображаючи його, принижуючи людську гідність, завдаючи йому сильного болю й страждань, завдаючи ударів руками та ногами у взутті в різні частини тіла, здійснюючи щодо ОСОБА_10 тілесні покарання за нібито надання українським військовослужбовцям позицій збройних сил рф [29].

Особливо жорстокі катування застосовувалися щодо діючих або колишніх військовослужбовців українських збройних сил і пов'язаних з ними осіб, зокрема їхніх родичів. Жертвами катувань також стали місцеві чиновники, правоохоронці, працівники Запорізької АЕС, цивільні особи з проукраїнськими поглядами [50].

Ґрунтовне дослідження суб'єктного складу жертв умисних вбивств цивільних осіб військовослужбовцями рф під час збройної агресії здійснив Р. М. Скурідін. Учений провів опитування 674 респондентів, серед яких полонені, свідки злочинів, родичі потерпілих і мешканці територій, які

перебували в окупації. Згідно з результатами анкетування, серед жертв умисних вбивств цивільних осіб російськими військовими переважають представники вікової категорії від 16 до 25 років – 67,7 %, оскільки особи в цьому віковому діапазоні більшою мірою схильні до ризикованої поведінки та залучення до конфліктів. Опитування засвідчило, що місце перебування жертви на момент скоєння злочину також має значення. 53,3 % респондентів зазначили, що вбивства вчиняють в локаціях розміщення ворожих угруповань. 53,3 % опитаних вважають, що наявність хвороби в потенційної жертви збільшує ймовірність скоєння проти неї злочину. Люди з хворобами є вразливішими й меншою мірою здатні захистити себе від можливого нападу. На думку 46,7 % респондентів, сімейний стан жертви не впливає на ймовірність скоєння злочину проти неї. Вбивства можуть бути скоєні проти будь-якої особи, незалежно від її родинного статусу. 80% опитаних вважають, що поведінка потенційної жертви є основним фактором, що впливає на можливість скоєння злочину проти неї. 93,3 % респондентів зазначають, що ставлення жертви до солдатів російської федерації впливає на можливість скоєння злочину проти неї. Згідно з відповідями 66,7 % опитаних, професія потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї, оскільки деякі з них можуть бути більш залученими до сфери конфліктів або розташовуватися в районах, де збільшена активність окупаційних сил. 93,3 % респондентів вважають, що політична орієнтація може впливати на ймовірність скоєння злочину проти потенційної жертви. Люди з політичними переконаннями, що суперечать установкам російських окупантів, виявляють більшу активність у запобіганні окупації та захисту своїх інтересів. 86,7 % опитаних зауважили, що мова, якою спілкується потенційна жертва, може впливати на можливість скоєння злочину проти неї, адже люди, які використовують мову, що відрізняється від російської, можуть вважатися ворогами або бути підозрюваними окупантами. На думку 66,7 % респондентів, матеріальний стан потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. 80 % опитаних зазначають, що наявність шкідливих звичок у потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї,

оскільки люди під впливом наркотиків або алкоголю меншою мірою здатні на обґрунтоване оцінювання небезпеки. 87,7 % респондентів вважають, що національність потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. Люди, які належать до етнічних груп, яких сприймають як неприхильних до окупантів, можуть здаватися більшою мірою підозрілими, піддаватися дискримінації, переслідуванню або іншим формам насильства. 86,7 % опитаних зауважують, що рівень освіти потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. Люди з вищим рівнем освіти краще усвідомлюють потенційні загрози та ризики, пов'язані з окупацією [156, с. 309–311].

Наведені результати цілком застосовні й щодо інших цивільних жертв жорстокого поводження, зокрема щодо яких застосовували фізичне та/або психологічне насильство, яке не призвело до настання смерті.

Жертвами жорсткого поводження серед цивільного населення переважно стають молодь і неповнолітні, а також патріотично налаштовані особи, які демонструють незгоду з політикою окупантів. Підвищують імовірність стати жертвою таких злочинів українська мова спілкування, наявність української символіки тощо. Професійна приналежність, рівень освіти та матеріального забезпечення, як і наявність шкідливих звичок, також впливають на віктимізацію.

Щодо статевої приналежності потерпілих, то цілком очевидно, що вона зумовлює спосіб учинення злочину. Найбільш уразливими групами населення в контексті сексуального насильства під час збройних конфліктів є жінки та дівчата, які залишилися на окупованих територіях, були позбавлені волі та перебували у в'язницях, катівнях тощо. Згідно з дослідженнями, понад 20 % жінок з-поміж утікачів та внутрішньо переміщених осіб зазнавали сексуального насильства. Проте є підстави вважати ці дані заниженими, оскільки жінки, які пережили масове сексуальне насильство з боку солдатів агресора, отримали глибоку психологічну травму й не схильні до оприлюднення відомостей про це. Науковці стверджують, що про вчинення сексуального насильства російськими солдатами заявляють лише 7–8 % потерпілих жінок [36,

с. 42]. Відомі випадки сексуального насильства щодо дітей та осіб з інвалідністю. Також за статистикою значна кількість чоловіків стали жертвами таких злочинів під час російського вторгнення.

За понад два роки російсько-української війни найбільша кількість випадків сексуального насильства зафіксовано в Херсонській області – 84, з них чоловіки – 50. Згідно зі статистикою Офісу генпрокурора, у Київській області зафіксовано 53 випадки сексуального насильства, серед яких чоловіки – 1, у Донецькій області – 73 (чоловіки – 34), у Харківській області – 30 (чоловіки – 4), у Запорізькій області – 18 (чоловіки – 7), у Чернігівській області – 7, у Луганській області – 3 (чоловіки – 1), у Миколаївській області – 10 (чоловіки – 3), у Сумській області – 2 (чоловіки – 1) [115].

Як вже відмічалося, наведені дані навряд відповідають реальній кількості таких злочинів, адже потерпілі (особливо чоловіки) на завжди повідомляють про вчинення такого роду насильницьких дій щодо них. Слід також зосередити увагу на чіткий взаємозв'язок між кількістю випадків сексуального насильства та територією, де вони вчинялися: найбільша кількість припадає на області, які тривалий час були окуповані рашистами.

Особа злочинця. Під час агресії рф проти України воєнні злочини, відповідальність за які передбачено в ст. 438 КК, здебільшого вчиняють військовослужбовці ЗС рф, члени приватних військових компаній рф, учасники незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР». Це передусім громадяни рф та «громадяни» «ДНР» і «ЛНР», а в окремих випадках – громадяни України та інших країн [75, с. 49].

Приклад. ОСОБА_3, який є громадянином України, діючи на боці держави-агресора рф, перебуваючи у складі полку «Народної міліції «ДНР», знаходячись на тимчасово окупованій зс рф території в лісі в межах с. Іванівка Високопільської територіальної громади, Бериславського району Херсонської області, беручи участь у бойових діях, побачив особу в цивільному одязі. З метою отримання від потерпілого зізнання в його сприянні ЗСУ та його входження до диверсійно-розвідувальної групи ЗСУ, наказав потерпілому зупинитися на місці.

Після цього шляхом агресивних усних залякувань, погрози вбивством, що супроводжувалося демонстрацією наявної у нього автоматичної зброї, наведення ствола автомата в живіт та у вухо потерпілого, а також здійснення пострілів автоматними чергами поблизу вух, ліворуч та праворуч тулуба потерпілого, погрожував вбивством цивільній особі – потерпілому, який не входив до підрозділів ЗС чи інших військових формувань на території України, не був учасником руху опору та не мав зброї. Після цього обвинувачений, діючи умисно, здійснив одиничний постріл з автоматичної вогнепальної зброї автомата АК-74 у стопу правої ноги потерпілого, внаслідок чого потерпілому було заподіяно фізичний біль, а також тілесне ушкодження у вигляді наскрізного кульового поранення [27].

Особа, яка вчинила жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, може набувати статусу:

1) комбатанта (якщо входить до складу ЗС сторони МЗК незалежно від громадянства, оплати праці тощо);

2) найманця (якщо не має громадянства сторони конфлікту, одержує матеріальну винагороду, не входить до складу ЗС сторони конфлікту). У будь-якому випадку учасників приватних військових компаній та іноземців можуть вважати суб'єктами воєнних злочинів незалежно від факту визнання їх комбатантами, хоча статус останнього надає їм право на імунітет від кримінальної відповідальності за участь у МЗК;

3) учасника незаконних збройних формувань (якщо не має статусу комбатанта чи найманця) [75, с. 49].

Відповідальність за воєнні злочини може наставати й у разі їх учинення на підставі наказу начальника. МГП передбачає, що кожен комбатант зобов'язаний відмовитися виконувати незаконний наказ, і той факт, що підлеглий учинив злочин за наказом командира, не звільняє підлеглого від кримінальної відповідальності, якщо він знав або повинен був знати, що дія, про вчинення якої було віддано наказ, має незаконний характер [71].

Важливим є визначення статусу суб'єкта, який учинив жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, адже його треба відобразити у відповідних процесуальних документах. Зокрема, статус комбатанта може засвідчувати належність особи як військовослужбовця до певної військової частини, а також його участь у збройному конфлікті. Зокрема, у вироку Солом'янського районного суду м. Києва від 23 травня 2022 року зазначено, що командир відділення військової частини НОМЕР_1 ЗС рф ОСОБА_10, маючи особисту автоматичну вогнепальну зброю, разом з іншими не встановленими досудовим розслідуванням особами, вирушив з м. Грайворон Бєлгородської обл. рф у напряму російсько-українського кордону та близько 9 год ранку цього дня перетнув державний кордон України в Сумській обл., а тому, відповідно до ст. 43 ДП I, мав статус комбатанта [28].

Слід зауважити, що різні наукові джерела неоднозначно тлумачать суб'єктність некомбатантів у контексті ст. 438 КК України. Фахівці Харківського національного університету внутрішніх справ наполягають, що суб'єктом воєнного злочину щодо ведення бойових дій (застосування засобів і методів ведення війни) може бути лише комбатант у його міжнародно-правовому аспекті та визначенні, а також особи, які віддають накази комбатантам. Це спеціальний суб'єкт злочину. Відповідно до цього вчинення діяння, що з об'єктивної сторони корелює з воєнним злочином, навіть в умовах збройного конфлікту, загальним суб'єктом, некомбатантом має оцінюватись як ординарний злочин, за відповідними статтями Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя й здоров'я особи, статевої свободи та статевої недоторканості. Автори, зокрема, апелюють до ПВК «Вагнер», зауважуючи, що, оскільки діяльність організації є незаконною та злочинною, неможливо поширити на її учасників зобов'язання дотримуватися законів та звичаїв війни. Вони не є ні конвенційними комбатантами, ні суб'єктами воєнних злочинів, передбачених у ст. 438 КК України, їхні діяння мають кваліфікувати як ординарні злочини [143, с. 35].

Іншої думки щодо кваліфікації діянь «вагнерівців» дотримуються дослідники з Національної академії внутрішніх справ. Погоджуючись, що в складі російської армії ці бійці воюють неофіційно, науковці зазначають, що їх можна вважати частиною армії рф, оскільки в Україні вони працюють виключно під керівництвом 69uerr. Переважно це громадяни рф, інтегровані в ЗС рф, а тому їх прирівнюють до звичайних російських солдатів і їхні злочини слід кваліфікувати за ст. 438 КК України [75, с. 73].

О. В. Таран також зазначає, що до відповідальності можуть бути притягнуті не лише військові, а й інші особи, які діяли в межах збройного конфлікту та їхні дії пов'язані з ним. Такими особами, наприклад, можуть бути представники органів влади, які здійснюють діяльність завдяки підтримці країни-агресора [166, с. 416].

Аналіз проблемних аспектів кваліфікації жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням не є предметом цього дослідження. На наше переконання, особи-некомбатанти також можуть учиняти наведені злочини. Поділяємо думку О. В. Сенаторової про те, що термін «незаконний» комбатант є умовним та означає, що ці особи можуть бути законним об'єктом нападу в момент учинення ними протиправних дій, а також можуть бути притягнуті до відповідальності за ці дії відповідно до національного права держави-супротивника, проте не мають права на статус військовополонених. Це актуально передусім для недержавних збройних груп, які перебувають під загальним контролем іншої держави, тобто є стороною міжнародного збройного конфлікту, а також збройних сил супротивної держави, що діють, приховуючи свій статус [154, с. 81]. Факти вчинення жорстокого поводження «вагнерівцями» під час війни в Україні є загальновідомими.

Приклад. Ексзасуджений з «ИК-13 УФИН» росії по Саратовській області Азамат Улдаров (помилуваний указом президента рф від 23 серпня 2022 року) та екс-засуджений з «ИК-1 УФСИН» росії по Воронезькій області Олексій Савічев (помилуваний указом президента рф від 2 вересня 2022 року) були завербовані в ПВК «Вагнер». Перебуваючи в росії (тобто не перебуваючи під будь-яким

впливом), вони дали докладні й послідовні свідчення про скоєні на території Україні воєнні злочини. Зокрема, Олексій Савічев розповів, що 7–9 лютого 2023 року його командування віддало наказ про негайний розстріл усіх виявлених цивільних у Бахмуті віком від 15 років. За його словами, на його очах було вбито понад 20 людей, із яких десятеро – діти віком 15–17 років [153].

Отже, криміналістичного аналізу потребують особи, які вчиняли жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

На прикладі особи військовослужбовця рф, який учиняв кримінальні правопорушення на території Чернігівської області, з'ясовано, що це громадяни рф чоловічої статі, які належать до рядового та сержантського складу, віком 20–35 років, агресивні та жорстокі щодо цивільного населення. Більшість із них із Туви та Якутії, які не розуміли навіть російської мови [174, с. 416].

Проте непоодинокими є випадки притягнення до кримінальної відповідальності представників вищої офіцерської ланки армії рф. Зокрема, на сайті офісу Головного прокурора [130] розміщено повідомлення про оголошення підозри командувачу центрального військового округу рф, генерал-полковнику О. Лапіну, який керував вторгненням на територію Чернігівської області, де виявили значну кількість випадків жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

На тому самому ресурсі є інформація про обвинувальний акт щодо заступника начальника управління ФСБ нацгвардії рф по Ростовській області за фактом порушення законів та звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України). Розслідування встановило, що з березня 2022 року полковник поліції на території тимчасово окупованої Херсонщини здійснював керівництво військовослужбовцями Росгвардії та представниками незаконних збройних формувань рф. У квітні за його вказівкою окупанти застосували фізичні й психологічні тортури до двох затриманих місцевих мешканців, щоб отримати від них інформацію про причетність до ЗСУ, місця перебування українських захисників і сил оборони. Декілька днів чоловіків утримували в захопленій адмінбудівлі ГУ НП в Херсонській області, а також у місцевому слідчому

ізоляторі. Їх били кийками, погрожували розправою та застосовували електричний струм. Російські військові намагалися схилити полонених до співпраці, пропонуючи їм посади в псевдоправоохоронних органах [63].

На підставі дослідження емпіричних джерел здійснено класифікацію осіб, які вчиняли жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а саме:

1) особи, які були безпосередніми учасниками збройного конфлікту (військовослужбовці, найманці, іноземці тощо);

2) особи, які не брали безпосередньої участі у військових діях, а представляли окупаційний режим на захоплених територіях.

У різних новоокупованих регіонах України до викрадення людей, випадків жорстокого поводження й катувань, окрім військовослужбовців ЗС рф, були причетні представники окупаційних адміністрацій, «органів поліції», представники ФСБ [125].

Приклад. Національна поліція України повідомила про підозру у воєнних злочинах проти цивільного населення 24-річному лейтенанту ФСБ рф Алєксандру Лєбідю, уродженцю села Агалатово Ленінградської області. Він ґвалтував дітей і жінок у Високопільській громаді на Херсонщині й погрожував їм та їхнім батькам розправою, якщо ті не будуть мовчати [131].

Обстановка вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням має суттєве значення, адже є елементом, обов'язковим для встановлення під час розслідування даних злочинів. Ідеться, зокрема, про так званий «контекстуальний елемент», який передбачає усвідомлення зв'язку злочину та збройного конфлікту особою, яка його вчиняє. Інакше кажучи, обстановка злочину повинна мати причиново-наслідковий зв'язок із самим діянням. З. Загиней-Заболотенко та О. Гладун дійшли висновку, що в такому значенні слово «контекст» входить у термінологічний зворот «контекстуальні обставини», оскільки саме вони формують умови для віднесення вчиненого злочину до категорії воєнних як одного з видів міжнародних злочинів [1, с. 120–121]. Детальніше про це поняття йтиметься в наступній частині нашої роботи в

контексті дослідження обставин, що підлягають доказуванню в провадженнях, які розглядають.

На нашу думку, таке визначення є вдалим, оскільки не обмежує це поняття певними характеристиками та ознаками (місце, час тощо), а є всеосяжним, враховує особливості певних видів злочинів. У цьому контексті поділяємо думку В. Є. Загороднього та Ю. О. Гресь про те, що в межах сучасних криміналістичних досліджень доцільно розглядати збройний конфлікт як специфічну обстановку вчинення й розслідування злочинів [70, с. 424]. Це твердження цілком стосується досліджуваних нами злочинів.

Обстановка вчинення злочину переважно визначає вибір і корегує спосіб скоєння діяння, впливає на його механізм. У ній виявляються окремі важливі особистісні риси злочинця, який формує (частково або цілком) цю обстановку й пристосовується до неї [91, с. 412–413]. У попередньому підрозділі нашої роботи акцентовано на тісному зв'язку обстановки й умов збройного конфлікту з особливостями способу вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Зокрема, ідеться про зміну поведінки російських військовослужбовців на окупованих територіях після перших поразок російської армії. Також очевидним є зв'язок обстановки з суб'єктами вчинення досліджуваних діянь: на територіях, які тривалий час перебували в окупації такі злочини, крім військовослужбовців рф, також учиняли представники окупаційної адміністрації, новостворених «поліцейських» підрозділів, ФСБ та ін.

Об'єктивними умовами обстановки злочину є час і місце вчинення злочину. Воєнні злочини вчиняють під час збройного конфлікту, у місці його наявності та пов'язані з ним. Водночас іноді вчинення воєнних злочинів можливе й після припинення збройного конфлікту, наприклад, щодо військовополонених, які продовжують утримуватися колишньою стороною конфлікту [143, с. 31].

Попередні оцінки офіційної статистики засвідчують, що більшість злочинів, як проти цивільного населення, так і військовополонених, учиняли в тих районах, які були окуповані тривалий час. Є наявною безпосередня кореляція

між тривалістю окупації певного регіону й кількістю цивільного населення, що постраждало, зокрема, не внаслідок ведення бойових дій, а від воєнних злочинів чи ймовірних злочинів проти людяності, які безпосередньо з ними не пов'язані. Під час тривалої окупації за відносно меншої інтенсивності бойових дій у конкретному районі (фактично в тилу російських армійських підрозділів) до жорстокого поводження й тортур цивільного населення причетні російські підрозділи, що виконують поліцейські функції. Зокрема, ФСБ рф є причетною до системної «фільтрації» місцевого населення, допитів із застосуванням тортур [125, с. 21].

У в'язницях тимчасово окупованої Донеччини зафіксовано численні випадки жорстокого поводження з українськими військовими від початку російського вторгнення 2014 року. Зокрема, повідомлено про підозру ОСОБА_1, який у квітні 2014 – лютому 2015 року, будучи охоронцем у в'язниці, облаштованій окупаційною владою рф у Донецькій області на базі регіонального Управління Служби безпеки України, учиняв жорстоке поводження з українськими військовослужбовцями одного з батальйонів територіальної оборони. Він регулярно бив полонених, спричиняючи тілесні ушкодження, зокрема у вигляді переломів ребер. Метою катувань було отримання показань про начебто вчинення злочинів ув'язненими [48].

Отже, зв'язок між обстановкою, особою злочинця та способами вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням є очевидним.

Вивчення практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням дало змогу дійти певних висновків щодо локацій здійснення цих злочинів і здійснити їх систематизацію за ступенем організованості. Відповідно до цього критерію можна визначити:

– стихійні (випадкові) місця вчинення;

– спеціально організовані й підготовлені для незаконного утримання та тортур локації (катівні).

Стихійні місця вчинення злочинів представники російських воєнних підрозділів визначали в момент незаконного затримання потерпілих раптово, без попередньої підготовки шляхом хаотичного вибору з наявних альтернатив.

Деякі опитані повідомляють про епізоди незаконного тримання, які були проміжними чи тимчасовими (тривалістю до кількох діб), зокрема в ситуаціях, коли незаконно затриманих мешканців невеликих містечок і сіл транзитом доставляли до місць, що виконували функції постійного місця тримання. Тимчасовими місцями тримання стихійно були гаражі, приватні будинки, підвали на території промислових об'єктів, турбази тощо [125, с. 29].

В окремих випадках потерпілі зазнавали серйозних тортур у цих місцях (побиття, катування електричним струмом тощо) з боку підрозділів, що їх затримували. Також тортури могли застосовувати вже в момент затримання або в процесі перевезення потерпілого до місця тримання. Задокументовано випадок жорстокого побиття потерпілого (металевими палицями по голові й руках), спроби удушення з використанням води у власній квартирі [125, с. 29].

У населених пунктах, що перебували під тривалою окупацією, організовували спеціально пристосовані місця для незаконного утримання й тортур (катівні).

Органи Національної поліції України на звільнених територіях Харківщини виявили 25 місць катувань. Раніше, 20 жовтня 2022 року, повідомлялося про 4 катівні, виявлені в містах Ізюм і Куп'янськ, 3 – у селищі Козача Лопань, 2 – у селищі Шевченковому, 2 – у місті Вовчанську, по 1 – у селах Великому Бурлуку, Пісках Радьківських, Боровій, Липцях. До цього переліку не увійшло місто Балаклія, в якому було виявлено 2 місця постійного тримання й катувань цивільних [67].

Катівні позначали як місця тривалого тримання, до яких організовано тривалий час привозили незаконно затриманих. Зазвичай ідеться про одночасне тримання від кількох десятків до кількох сотень людей. Деякі свідки зазначають, що нові місця тримання/катувань місцевого населення створювали, коли «традиційні» (камери поліцейських відділків, ізолятори тимчасового тримання)

уже були переповнені затриманими. Тобто окупаційна адміністрація системно розбудовувала мережу об'єктів незаконного тримання й тортур цивільного населення та військовополонених [125, с. 29–31].

Не поділяємо позиції О. Павлюка про те, що елементи обстановки вчинення злочину стають відомими лише після «прочитання» слідової картини, оскільки саме сліди свідчать про місце, час та інші обставини події злочину [116, с. 301]. На нашу думку, слідова картина злочину є частиною його обстановки. Елементи криміналістичної характеристики є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, проте іноді навпаки – саме особливості обстановки злочину визначають його певну с*лідову картину.*

У криміналістиці вживання терміну «слідова картина» започаткував М. В. Салтевський, який тлумачив його як наслідок учинення злочину, один з елементів криміналістичної характеристики злочинів. Учений зауважував, що це визначення дещо умовне, близьке до понять «слідова обстановка» або «інформаційне середовище», що передбачає як матеріальні, так й ідеальні відображення [151, с. 150–151]. На значенні слідової картини для розслідування акцентує В. О. Коновалова, згідно з якою «слідова картина» злочину є комплексом слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, що дає змогу висунути обґрунтовані версії щодо його вчинення [85, с. 25].

Значення слідової картини як елементу криміналістичної характеристики складно переоцінити, адже в результаті дослідження механізмів слідоутворення є можливість отримати доказову інформацію про власне слідоутворювальний об'єкт, а також його дії або дії з ним, що й призвели до утворення певного сліду. Сліди злочину поєднані кореляційними зв'язками як зі способом учинення злочинних дій (оскільки спосіб зумовлює виникнення певної слідової картини злочину, і навпаки – за слідами можна висувати припущення щодо способу), так і з обстановкою злочину (яка трансформується під впливом злочинної діяльності та містить сліди, а з іншого боку – елементи обстановки залишають різного роду сліди, які можуть бути виявлені шляхом криміналістичного аналізу злочину під

час його розслідування), і цілком очевидно – з особою злочинця (за слідами можна визначити інформацію щодо кількості злочинців, їхніх професійних навичок, особливих звичок чи прикмет тощо).

Отже, сліди є відображенням подій, що минули, у сьогоденні та є важливим джерелом криміналістично значущої інформації для з'ясування необхідних елементів механізму злочину. У контексті нашого дослідження пропонуємо розглядати сліди вчинення жорстокого поводження з цивільним населенням та військовополоненими як будь-які відомості про такий злочин, що сприятимуть досягненню мети розслідування й ефективному виконанню його завдань. Розглядатимемо типову слідову картину жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням крізь призму способів учинення певного злочину, адже кореляція цих двох елементів криміналістичної характеристики є цілком очевидною.

Поділ слідів злочину на матеріальні й ідеальні є загальновизнаним у криміналістиці. Загалом матеріальні сліди є речовими джерелами криміналістичної інформації, до яких належать будь-які предмети матеріального світу, які можуть засвідчувати фактичні обставини злочину, тобто містять доказову інформацію [173, с. 194].

Отже, до типових *матеріальних* слідів злочинів належать такі групи.

1. *Сліди* нанесення *тілесних ушкоджень,* що можуть виявлятися в саднах, синцях, рубцях, опіках, переламах кісток та інших травмах, спричинених як фізичним насильством, так і впливом різноманітних знарядь учинення злочину. Характер і локалізацію таких слідів зумовлюють особливості способу вчинення, більшою мірою такі сліди наявні на тілі (обличчі) потерпілого, однак у разі вчинення опору останнім – і на тілі злочинця.

2. *Сліди застосування* під час злочинних дій *вогнепальної зброї.* Практика засвідчує, що вогнепальну зброю злочинці часто використовують не за призначенням, а для залякування та завдання тілесних ушкоджень (наприклад, зафіксовано чимало випадків нанесення потерпілим ударів прикладом автомата). Отже, такі сліди виявляють як на тілі потерпілого (вогнепальні поранення, забої

тощо), так і на місці вчинення злочину (кулі, гільзи, сліди пострілів, власне зброя).

3. *Сліди біологічного походження*, що можуть бути представлені, залежно від особливостей способу вчинення, волоссям, слиною, кров'ю, клітинами епітелію, спермою тощо. Такі сліди можуть залишатися як на одязі (потерпілого та/або злочинця) або тілі (у тілі) потерпілого, так і на місці вчинення та знаряддях злочину.

4. *Знаряддя вчинення злочину,* які, як засвідчує аналіз емпіричних джерел, російські окупанти широко застосовували під час катувань військовополонених. Це як спеціальні засоби – кийки, наручники, ножі, електроприлади, так й інші предмети та речовини – бити, паяльники, плоскогубці, праски, хімічні речовини тощо. Слід зазначити, що такі знаряддя, безпосередньо будучи слідами злочину, можуть також бути й носіями інших слідів (пальців рук, крові, часточок епітелію, мікрослідів тощо). Якщо для утримання, обмеження переміщення потерпілого застосовували наручники, мотузки тощо, на його тілі (зокрема зап'ястках рук) залишалися садна, потертості, синці, а на цих предметах – клітини епітелію, кров потерпілого [111 , с. 232].

5. Інколи криміналістично значущу інформацію можуть містити різні *документи*. Йдеться зокрема про розпорядження, накази, списки особового складу підрозділів, рапорти, доповідні, пояснювальні й інші документи, що підтверджують факт учинення злочинних дій досліджуваної категорії певними особами.

Матеріальні відображення досліджуваних злочинів можуть бути представлені також «класичними» слідами: пальців рук (долонь), взуття, транспортних засобів. Слід брати до уваги й мікросліди, які виявляють у волокнах тканини (мотузки), мікрочастинках фарби, металу тощо. У разі прив'язування (приковування) потерпілого до будь-якого предмета (до труб опалення, будівельних конструкцій тощо), на ньому мають бути сліди у вигляді подряпин, слідів тертя, мікрочастинок фарби, наручників, мікроволокон мотузки,

а на мотузці (наручниках) – мікрочастки (або частки фарби) предмета, до якого їх прикріплювали [59; 60; 111, с. 232].

Наявність таких слідів є цілком очевидною, однак аналіз практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням засвідчує не надто високий рівень використання таких доказів у подібних провадженнях. На наше переконання, це пов'язано з тим, що виявлення таких слідів зазвичай можливе під час невідкладного проведення огляду місця події, що, як вже зазначалося, є доволі рідкісним явищем у провадженнях.

У контексті досліджуваних злочинів важливого значення набувають *ідеальні сліди* – відображення події злочину або її елементів у пам'яті людини, уявний образ сприйнятого, характер якого визначають стан органів чуття особи, особливості її пам'яті, рівень інтелекту тощо [89, с. 138]). Це цілком логічно, адже на територіях, які постраждали від бойових дій (або де такі дії досі тривають), по-перше, фактично вже неможливо зібрати речові докази, а по-друге, підозрюваний у більшості випадків відсутній. Отже, доказова база досліджуваних проваджень ґрунтується передусім на показаннях потерпілих і свідків. Збір таких даних також є ускладненим через низку причин: від відсутності даних про місце перебування осіб, які володіють необхідною інформацією, до складнощів у її отримані, що пов'язані з важким психоемоційним станом допитуваних осіб внаслідок пережитих подій (особливо це стосується жертв сексуального насильства). Більш докладно характеристика криміналістично значущої інформації, якою володіють свідки злочинів, та особливості допиту таких осіб стануть предметом дослідження в межах одного з наступних підрозділів нашої роботи.

В умовах дефіциту криміналістично значущих даних важливого значення під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням набувають цифрові джерела інформації («електронний слід»), з огляду на сучасні умови тотальної цифровізації. Підтримуємо думку Н. М. Ахтирської, що електронна інформація безпосередньо не належить до матеріальних чи ідеальних слідів. Електронна інформація хоч і має

«матеріальний» слід, оскільки зберігається в пам'яті пристрою та може бути вилученою звідти, а принцип дії комп'ютера має схожість з принципом діяльності мозку людини, але різниться тим, що складається не з нейронів, а з електронних схем. Електронній інформації притаманні також певні ознаки «ідеального» сліду: вона невидима, не сприймається за допомогою людських органів (зору, слуху) чи спеціальних засобів посилення сприйняття (збільшувальних приборів, спеціальних порошків тощо) [7, с. 136–137].

Цифровими слідами вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням можуть стати матеріали фото-, відеофіксації подій; дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж; дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками; дані з відкритих джерел цифрової інформації (зокрема соціальних мереж) тощо. Поділяємо думку Г. Авдєєвої про те, що електронні пристрої, вилучені в колаборантів або російських військовополонених, слугують сховищем загальної та особистої інформації, відомостей щодо різного роду подій та явищ, дій певних осіб тощо. Завдяки тому, що сучасні мобільні телефони мають широкий набір функцій (здійснення та приймання дзвінків, телефонна книга, фото- й відеокамера, диктофон, доступ до Інтернету, створення й редагування текстових файлів і повідомлень, електронна пошта, соціальні мережі, месенджери й сервіси спілкування тощо), вони зберігають цифрові сліди користування цими функціями й слугують своєрідними архівами особистої інформації [1].

Слід зауважити, що активізація формування та використання в процесі розслідування злочинів досягнень нового наукового напряму – цифрової криміналістики – є очевидною і неминучою, на чому неодноразово акцентували вчені [84; 101; 133, с. 491–502; 187]. На думку О. М. Дуфенюк, воєнні дії в Україні та кримінальні правопорушення, учинення яких безпосередньо ними зумовлене, спричинили прискорення процесів використання сучасних інформаційних технологій для виконання завдань розслідування, зокрема шляхом опрацювання цифрових слідів, застосування методів аналізу великих даних (англ. Big data), спеціального технічного обладнання, що дає змогу досліджувати сліди

правопорушення на великих територіях; використання 3-D технологій сканування й моделювання обставин злочинної події. Використання цифрових технологій у практиці боротьби зі злочинністю дає змогу здійснювати точніші антропологічні дослідження, ДНК-експертизи, застосовувати засоби дистанційного збору розвідувальної інформації, перехоплення радіотрансляцій [52, с. 53].

Поділяємо думку В. Шевчука про те, що у воєнних реаліях цифрові технології та технології штучного інтелекту посіли центральне місце для збирання доказів воєнних злочинів. Основними напрямами, де можуть використовувати технології штучного інтелекту, учений вважає обробку та аналіз: супутникових знімків і геолокаційних міток; відео-, фото- та аудіоматеріалів; даних з медичних закладів; соціальних мереж; текстової інформації та ін. [189, с. 252, 253].

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження теоретичних основ і криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням дає підстави констатувати, що відповідні діяння є складною багатовимірною категорією воєнних злочинів, якій властиве поєднання міжнародно-правового, кримінально-правового й криміналістичного змісту. Їх правова природа зумовлена протиправністю – забороною як нормами міжнародного гуманітарного права, так і положеннями національного кримінального законодавства, що потребує під час кваліфікації обов’язкового встановлення формального елементу, а саме – зв’язку діяння зі збройним конфліктом. Аналіз стану наукових досліджень засвідчує наявність значної кількості праць, присвячених воєнним злочинам, однак водночас виявляє фрагментарність підходів до розроблення саме криміналістичної методики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними

особами. Це зумовлює потребу в подальшій систематизації знань, узгодженні кримінально-правових і криміналістичних категорій та адаптації наукових напрацювань до умов воєнного стану.

Встановлено, що криміналістична характеристика жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням є динамічною інформаційною моделлю, центральною детермінантою якої є умови збройного конфлікту. Саме ці детермінанти визначають специфіку способів учинення злочинів, коло суб'єктів, характер об'єкта й предмета посягання, особливості слідової картини та механізми приховування протиправної діяльності. Способи жорстокого поводження варіюються від спонтанних актів насильства на початкових етапах окупації до систематизованих форм катувань, незаконного утримання, сексуального насильства, страт, які застосовують як інструмент контролю, залякування та придушення спротиву цивільного населення. Виявлено, що спосіб учинення злочину виконує ключову пізнавальну функцію, оскільки через його аналіз встановлюють мотиваційні чинники, коло причетних осіб, ієрархія підпорядкування та можливий зв'язок із політикою або практикою окупаційної влади, що має принципове значення для доказування системного характеру злочинів.

Сукупний аналіз інших елементів криміналістичної характеристики дає змогу дійти висновку, що жорстоке поводження з військовополоненими та цивільними особами вирізняється специфічною слідовою картиною, яка формується за умов обмеженого доступу до місць події, масовості епізодів, тривалого латентного періоду й активної протидії з боку держави-агресора. Важливого значення у доказуванні набувають цифрові джерела інформації, матеріали судово-медичних і комплексних експертиз, а також документальні свідчення, що підтверджують як індивідуальні епізоди насильства, так і їх повторюваність та узгодженість.

РОЗДІЛ 2
ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню, слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Початковий етап розслідування кримінального правопорушення відіграє важливу роль, адже саме на цьому етапі формують інформаційну базу подальшого розслідування, визначають коло завдань слідства, здійснюють планування та встановлюють алгоритм початкових дій і заходів, а також за потреби – проводять невідкладні слідчі (розшукові) дії для формування доказової бази. Будь-яка похибка або втрата часу на цьому етапі розслідування може призвести до невідворотних наслідків.

Обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування, є значущим елементом структури окремої криміналістичної методики. Поділяємо думку В. В. Колеснікова, який стверджував, що знання предмета доказування дає змогу слідчому чи працівнику органу дізнання швидко й правильно спланувати та цілеспрямовано провести розслідування [83, с. 48].

Основною метою доказування є встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Своєчасно зібрані докази, перевірка та їх оцінка – це запорука отримання допустимих доказів, що в сукупності надають можливість стороні обвинувачення встановити всі передбачені законом обставини кримінального провадження для прийняття законного й обґрунтованого процесуального рішення та притягнення винної особи до відповідальності [129, с. 349].

О. М. Дуфенюк зазначає, що для документування фактів військової агресії проти цивільного населення слід встановити: час, місце, територію ураження, засоби й методи, які використовували під час нападу; кількість постраждалих осіб та їх демографічні характеристики (вікові, групові); характеристику злочинних дій щодо постраждалих під час нападу (захоплення заручників, створення «фейкових» органів державної влади та місцевого самоврядування, затримання, катування, зґвалтування, вбивства осіб тощо); підтвердження фактів дискримінаційного характеру тощо. Для підтвердження факту, що воєнні злочини є поширеною, системною практикою слід встановити: кількість епізодів злочинних діянь; наявність сталих злочинних моделей дій; наявність логістики й залучених ресурсів; кількість постраждалих; наявність публічних заяв, пов'язаних із фактами нападів; наявність плану чи політики, спрямованої проти цивільного населення; засоби й методи військових атак; передбачуваність наслідків; повторюваність і координованість дій, що призводить до одного й того самого результату; зміна етнічної, релігійної, расової чи політичної структури населення; створення нових «фейкових» політичних чи військових адміністративних структур у регіоні; застосування дискримінаційних процедур тощо [53, с. 372].

У своїх дослідженнях І. В. Гловюк та Г. К. Тетерятник констатували наявність спеціального предмета доказування в таких провадженнях, специфіка якого зумовлена кількома ключовими аспектами. По-перше, це особливості кваліфікації воєнних злочинів, що є нестандартною, оскільки ґрунтується на положеннях ст. 438 КК України та посилається на міжнародні договори, а також охоплює низку дій, які можуть бути визнані воєнними злочинами лише за умови доведення контекстуальних обставин. По-друге, важливо встановлювати ці контекстуальні обставини кримінального правопорушення, що перебувають у причиново-наслідковому зв'язку з іншими складовими предмета доказування, що впливає на спосіб проведення власне процесу доказування. Наприклад, це може охоплювати: список питань для допиту, предмети й документи, що слід вилучити під час огляду або обшуку, особливості проведення огляду та слідчого

експерименту на місцевості, отримання інформації з відкритих джерел та інші аспекти [39, с. 397].

Учені зауважили, що предмет доказування воєнних злочинів є двоелементним: (1) перший елемент є загальним та охоплює обставини, передбачені в ст. 91 КПК України, проміжні й допоміжні факти, залежно від процесуальної ситуації та специфіки кримінального провадження; (2) другий – контекстуальним (спеціальним), який зумовлює специфіку складу злочину за його складовими (об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною). Ці елементи мають безпосередній і зворотний взаємозв'язок з огляду на залежність ідентифікації контекстуальних елементів від загальних обставин учиненого діяння та специфіку оцінювання об'єктивної сторони в умовах збройного конфлікту [39, с. 397]. Зважаючи на предмет нашого дослідження, в межах цього підрозділу зосередимо увагу саме на специфічній складовій предмета доказування злочинів, що вивчаються – контекстуальному елементі, адже без його встановлення є неможливими правильна кваліфікація досліджуваних злочинів і їхнє доказування.

Аналіз Женевських конвенцій дає змогу констатувати, що форми порушення законів та звичаїв війни часто перетинаються зі звичайними загальнокримінальними злочинами. Наприклад, умисне вбивство або зґвалтування, катування чи використання примусової праці, як і низку інших діянь, у разі відсутності збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного) кваліфікували б як злочини проти життя, статевої свободи тощо. Однак учинення таких діянь в умовах збройного конфлікту змінює їхню кваліфікацію із загальнокримінального злочину на воєнний. І саме контекст – учинення відповідного кримінально караного діяння в умовах збройного конфлікту зумовлює зміну кримінально-правової оцінки вчиненого [6, с. 31].

Поділяємо думку О. Таран про те, що не всі індивідуальні акти поведінки під час воєнного конфлікту підпорядковуються нормам права щодо воєнних конфліктів, а лише ті, що пов'язані з таким конфліктом. Тому факт учинення злочину в умовах воєнного конфлікту сам по собі не є достатнім, щоб визнати

такий злочин воєнним, зокрема порушенням законів та звичаїв війни. У кожному випадку підлягає доказуванню зв'язок між діянням і воєнними діями, обставинами, з ним пов'язаними [166, с. 413].

Д. О. Коваль та Р. А. Авраменко акцентують, що для правильного тлумачення контекстуального елементу воєнних злочинів критичним є з'ясування таких його складових:

– наявність міжнародного збройного конфлікту або збройного конфлікту неміжнародного характеру;

– зв'язок діяння та збройного конфлікту (war nexus);

– усвідомлення особою наявності збройного конфлікту [81, с. 19].

Перші дві складові автори умовно пропонують позначити як матеріальний контекстуальний елемент, натомість третю – як ментальний контекстуальний.

Встановлення першої складової не потребує великих зусиль, адже наявність збройного конфлікту є очевидною. Водночас підґрунтям для доведення зв'язку діяння та збройного конфлікту є дві умови:

а) спрямованість нападів проти осіб, які не є учасниками збройного конфлікту;

б) спрямованість діяння на виконання певних завдань збройного формування в конфлікті (або, щонайменше, його одночасне зі збройним конфліктом здійснення) [75, с. 23].

Цілком обґрунтованою є позиція Н. Антонюк про те, що вчинення воєнних злочинів, зокрема вбивства, застосування насильства, катування та інших подібних дій викликають почуття страху в цивільного населення, дають змогу зламати, послабити чи запобігти опору ворогу. Безумовно, такі наслідки є сприятливими для ворога в проведенні воєнної операції [6, с. 31] і виконанні завдань окупантів.

Зокрема, З. Загиней-Заболотенко та О. Гладун зазначають, що під час кваліфікації дій винуватих за ст. 438 КК України слід передусім з'ясувати наявність зв'язку між індивідуальною злочинною поведінкою та збройним конфліктом відповідного характеру, що є центральним компонентом

контекстуальних обставин [68, с. 121]. Проте доведення такого зв'язку є складним і передбачає встановлення повної контекстуальної картини події: характеристики потерпілого (наприклад, приналежність його до етнічної групи, громадська позиція, статус військовий/цивільний) та суб'єкта злочину (приналежність до збройних сил), обставини вчиненого діяння, соціально-політичний контекст подій, у яких було вчинено злочин та ін. [169, с. 248].

Зокрема, І. В. Гловюк і Г. К. Тетерятник джерелами доказів, які засвідчують зв'язок зі збройним конфліктом, вважають: показання обвинуваченого; показання потерпілих; показання свідків; протоколи слідчих експериментів (зокрема, щодо місцевості); протоколи огляду відеозаписів; протоколи пред'явлення для впізнання [39, с. 397].

Щодо усвідомлення особою наявності збройного конфлікту (так званий ментальний контекстуальний елемент) О. В. Таран зазначає, що особа має усвідомлювати, що діє в межах та /або на виконання воєнного плану, політики держави щодо воєнного конфлікту, бере участь у війні, однак сприйняття особою характеру воєнного конфлікту (міжнародний, неміжнародний) не має значення для доказування, дії особи можуть бути частиною функцій, завдання, наказу або відповідати їхньому контексту. Не мають значення для доказування зв'язку суб'єктивне сприйняття особою воєнного конфлікту, заяви щодо недотримання законів та звичаїв війни іншою стороною, а також можливі повідомлення про те, що такі правопорушення вчиняли інші особи (як нормальна практика, допустима, не заборонена командуванням, звичайний спосіб дій тощо), яких наразі не притягують до відповідальності. Щодо дій таких осіб інформація підлягає фіксуванню та правовій оцінці. Підтвердженням усвідомлення є участь або сприяння вчиненню таких дій, а також дії, які вчиняє особа й вважає, що вони спрямовані на виконання воєнно-політичного плану, стратегії держави у воєнному конфлікті. Причому для доказування не має значення ступінь обізнаності особи про деталі воєнно-політичного планування, тактики командування [166, с. 415–416].

У контексті досліджуваного питання важливо проаналізувати джерела інформації про вчинення досліджуваних злочинів, що слугуватимуть основою для формування доказової бази в таких провадженнях [17].

О. М. Дуфенюк виокремлює чотири основні групи джерел значущої інформації про воєнні злочини: особистісні (показання свідків, потерпілих, підозрюваних (полонених) про обставини події); речові (матеріальна обстановка, місця руйнувань, залишена техніка, речі, зброя, боєприпаси, вибухонебезпечні об'єкти, які не детонували, фрагменти боєприпасів, трупи з ознаками насильницької смерті; сліди біологічного походження у випадках катувань, зґвалтувань; матеріали та речовини (ґрунти, вода тощо), що засвідчують факти застосування забороненої зброї, факти забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо); цифрові (матеріали фото-, відеофіксації подій, дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж, дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками, дані з відкритих джерел цифрової інформації тощо); документальні (протоколи, розпорядження, накази, розпорядження, плани проведення військових операцій, замовлення на постачання, особисті документи комбатантів, фінансові документи тощо) [53, с. 372].

Як зазначено в попередньому підрозділі нашого дослідження, нині особливого значення набувають цифрові джерела інформації. У воєнних реаліях, коли постає проблема збирання доказів, центральне місце у формуванні доказової бази, зокрема й у досліджуваних провадженнях, посіли цифрові технології та технології штучного інтелекту (ШІ).

Вчені зауважують, що застосування технологій ШІ може бути корисним для ефективного розслідування воєнних злочинів в Україні та збирання доказів їх учинення, встановлення винних і притягнення їх до відповідальності. Основними напрямами, в яких можуть бути використані технології ШІ, виокремлюють такі: 1) аналіз супутникових знімків і геолокаційних міток; 2) аналіз відео- та фотоматеріалів; 3) опрацювання аудіоматеріалів; 4) аналіз соціальних мереж; 5) аналіз даних з медичних закладів; 6) розпізнавання обличчя (наприклад, від початку повномасштабного вторгнення програмою Clearview AI

користується понад 900 осіб з семи державних органів; було здійснено понад 125 тис. пошукових запитів для ідентифікації російських військових злочинців); 7) використання безпілотних літальних апаратів (квадрокоптерів); 8) аналіз текстової інформації [101, с. 34–35].

Докладний перелік джерел отримання доказової інформації про воєнні злочини представлено в посібнику, підготовленому фахівцями НАВС. Зокрема, у виданні розглядають такі джерела:

– запити (ГШ ЗСУ, оперативно-тактичному угрупованню (командуванню) ЗСУ, командуванню Повітряних сил ЗСУ, штабу ООС, ГУР МОУ, СБУ, СЗРУ, ДПСУ, НГУ) щодо відомостей про: персональні дані осіб, які входять до підрозділів збройних сил та інших військових формувань рф; підрозділи збройних сил та інших військових формувань рф, які перебували на певній місцевості під час бойових дій; полонених ЗС та інших військових формувань рф; полонених військовослужбовців ЗСУ та інших осіб, які беруть участь у протидії збройній агресії рф, а також цивільних осіб, яких незаконно утримують тощо;

– тематичні телеграм-боти, а також мобільні додатки *(STOP Russian War (@stop_russian_war_bot*, *Народний месник (@ukraine_avanger_bot*, *єВорог (@evorog_bot*, *Знайти зрадника (@Traitor_Search_bot, мобільний додаток BACHU* та ін.*)*;

– підсистеми інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (ІПНП), зокрема інформаційні підсистеми *«АРМ 102», «Єдиний облік»*, *«Особа», «Гарпун», «Воєнний злочинець»* тощо;

– вивчення відкритих джерел (OSINT), завдяки яким є можливість знаходити фотозображення осіб, причетних до злочинної діяльності, для подальшого їх впізнання очевидцями, встановлювати власників абонентських номерів мобільного зв’язку, які були зафіксовані на певних територіях, виявляти фото- та відеодокази протиправної діяльності, встановлювати повні анкетні відомості особи, якій повідомляють про підозру [75, с. 189–193].

Нині в Україні та в інших країнах функціонують декілька платформ для фіксації злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. Зокрема, база даних «Книга катів українського народу»; інформаційний ресурс Української Гельсінської спілки з прав людини; база даних «T4P (Трибунал для Путіна)», створена Офісом Генерального прокурора України спільно з компанією «IT Defends»; національна платформа WarCrimes.gov.ua; аналітична база даних «Воєнні злочинці рф», створена Агентством Європейського Союзу з питань судового співробітництва (Євроюстом); міжнародна централізована База даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED) тощо. Для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН функціонує міжурядова платформа для збирання та аналізу інформації про порушення прав людини військовими рф. Однак слід пам'ятати, що накопичену в базах даних цифрову інформацію не завжди можна використовувати в кримінальному провадженні як доказ навіть у випадках, коли в ній зафіксовано факт учинення злочину [2, с. 34].

Водночас В. В. Тимошко вивчає розроблення прийомів та алгоритмів дій з використанням новітніх можливостей і технологій українськими поліцейськими з метою оптимізації досудового розслідування воєнних злочинів і підвищення продуктивності збирання доказів під час активної фази війни. Зокрема, учений зазначає, що з метою ідентифікації осіб, які вчиняють воєнні злочини в Україні, Національна поліція здійснює:

– розпізнавання злочинців за допомогою систем, які містять мережу з понад 30 мільярдів зображень облич, отриманих із відкритих джерел у мережі Інтернет;

– верифікацію воєнних злочинців у соціальних мережах, зокрема за допомогою інструментів пошуку акаунтів соцмереж за фото Clearview та інструменту ідентифікації в соцмережах Artellence;

– використання можливостей супутникового зв'язку й аналізу відео-, фотоматеріалів, отриманих з вилучених мобільних терміналів, камер відеоспостережень, камер відеоспостережень системи «Безпечне місто» тощо;

– проведення OSINT досліджень (фото-, відеоматеріалів, отриманих у глобальній мережі);

– використання міжвідомчої бази даних «Воєнний злочин», що містить відомості про 550 000 воєнних злочинців, факти скоєння воєнних злочинів та докази, виявлені під час військової агресії рф. Причому підсистему «Воєнний злочин» створили фахівці НП України й надали доступ до її даних Силам безпеки та оборони країни. Це безпрецедентний випадок: усі силові відомства країни об'єдналися не лише для знищення ворога на полі бою, а й для здійснення над ними правосуддя в національних й міжнародних судах [171, с. 310–311].

Найбільш поширеним і не менш важливим джерелом інформації про досліджувані злочини є дані з мобільних телефонів. Однак слід враховувати, що така інформація може увійти до доказової бази лише за умови її виявлення, вилучення, дослідження й процесуального закріплення відповідно до встановлених законодавством вимог. Для якісного виконання цих завдань залучають спеціалістів з ІТ-сфери, які за допомогою сучасних портативних апаратно-програмних комплексів – «Cellebrite UFED Touch 2 Ultimate» та «Cellebrite UFED 4 PC PhysicalAnalyzer» – виявляють, декодують та аналізують цифрові дані, отримані з мобільних телефонів. Зокрема, такі комплекси дають змогу: вилучати дані без введення графічного ключа, паролю чи PIN-коду з пристроїв Android, Apple тощо; відновлювати раніше видалену інформацію; дешифрувати зашифровану базу даних історії WhatsApp; вилучати дані додатків, паролі, миттєві повідомлення (зокрема, з месенджерівViber, WhatsApp і Telegram), контакти, SMS-повідомлення, електронні листи, аудіо- та відеофайли, журнали викликів, інформацію про місцезнаходження телефону та маршрут пересування його власника шляхом аналізу історії використання точок доступу до Wi-Fi-мереж тощо [79, с. 71]. Аби дослідити цю інформацію й трансформувати її в процесуальні джерела доказів, слід залучати судового експерта відповідно до ч. 1 ст. 243 КПК України [17].

А. Ф. Волобуєв досліджує джерела доказової інформації про вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях у межах двох

напрямів. Перший (отримання установочних даних на військовослужбовців рф з використанням розвідувальних даних Збройних Сил України та соціальних мереж) передбачає доступ до аналітичних матеріалів щодо перехоплених розмов військовослужбовців рф, підрозділи яких перебували на території окупованих населених пунктів, де були вчинені злочини. Перспективними для отримання значної кількості важливої інформації є відкриті джерела, зокрема соціальні мережі. Можливе використання створених в Україні груп журналістських розслідувань на зразок Bellingcat, яка надає свої пропозиції щодо збереження задокументованих фактів агресії росії в Україні, архівуючи контент. Ідеться про отримання установочних даних (ПІБ, домашня адреса, телефон, e-mail, фотографії) про військових рф, щодо яких є підозра у вчиненні ними сексуального насильства на території України. У такий спосіб із джерел відкритого доступу здобувають інструменти для розслідування, інформацію, необхідну для проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на ідентифікацію підозрюваних, зокрема пред'явлення таких осіб для впізнання за фотознімками. Така пошукова діяльність значною мірою орієнтована на використання сучасних технологій у діяльності правоохоронних органів зі збирання відомостей про обставини вчинених дій військових рф сексуального характеру на території України. Другий напрям розшуку й ідентифікації підозрюваного у вчиненні сексуального насильства (отримання установочних даних на військовослужбовців рф, що перебувають у полоні) передбачає доступ до відповідної бази даних про військових рф, яка, крім протоколів допитів, містить інші відомості, потрібні для проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, на підставі отриманої інформації про військовополонених та її аналізу можливе пред'явлення для впізнання, відбирання біологічних зразків у порядку ч. 3 ст. 245 КПК України для проведення молекулярно-генетичної експертизи [36, с. 45].

З огляду на велику кількість джерел криміналістично значущої інформації, важливим елементом початкового етапу розслідування є *конкретизація обсягу доказування*. Саме це надасть можливість окреслити мету слідчих дій і розробити

шаблони (орієнтири) для їх проведення (ключові питання свідкам; основні питання для судових експертиз; напрями проведення огляду місця події) тощо.

Зауважимо, що зібрані в кримінальному провадженні докази будуть використовувати для:

1. Встановлення й притягнення до кримінальної відповідальності конкретних виконавців злочину.

2. Встановлення й притягнення до кримінальної відповідальності конкретних командирів військових підрозділів, які віддали наказ на вчинення злочинів.

3. Притягнення до відповідальності військово-політичного керівництва рф за вчинення міжнародних злочинів [159, с. 19].

Для встановлення конкретних виконавців застосовують класичні криміналістичні методики розслідування загальнокримінальних злочинів (вбивство, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, крадіжки тощо), але слід враховувати наявні можливості для збирання доказів. З огляду на те, що злочини вчиняли представники збройних формувань рф, які не перебувають під контролем України та щодо яких відсутні як достатні анкетні відомості, так і можливості безпосереднього проведення слідчих дій з ними (допит, отримання біологічних і біометричних зразків для порівняння, перевірка алібі, збирання й аналіз цифрової інформації про активність особи під час учинення злочину, здійснення обшуків за місцем проживання тощо), основними джерелами доказів щодо осіб-виконавців будуть показання очевидців і потерпілих, впізнання за фото-, відеоматеріалами. У певних випадках доказами можуть бути фото-, відеоматеріали щодо безпосереднього вчинення злочину, які збереглися в потерпілих і свідків (фотографування, відеозапис на мобільний телефон, камеру відеоспостереження тощо), і матеріали перехоплення телефонних розмов представників збройних формувань рф [159, с. 20].

Встановлення й притягнення до кримінальної відповідальності конкретних командирів військових підрозділів передбачає використання як прямих, так і непрямих доказів віддання наказу конкретним командиром (командуванням).

Прямими доказами в цьому випадку є: показання свідків (очевидців або з чужих слів); перехоплені радіо- чи телефонні розмови з відповідними наказами або обговоренням таких наказів; свідчення військовополонених; віднайдені (захоплені) документи зс рф із відповідними наказами; особисті записи представників збройних формувань рф з інформацією про такі накази командування тощо [159, с. 20].

Однак у більшості випадків виникає потреба в оцінюванні сукупності саме непрямих доказів щодо наявності наказу в представників збройних формувань рф на вчинення воєнних злочинів. Серед непрямих доказів, що засвідчують виконання наказу, можуть бути факти, які підтверджують: систематичність та організованість учинення воєнних злочинів, їх масовість, повторюваність; що вчинення воєнних злочинів є тактикою відповідних військових підрозділів; відкритість учинення воєнних злочинів (виконавці не приховують своїх дій від інших військових, зокрема й від командування); відсутність належного реагування на вчинення воєнних злочинів, зокрема у разі скарги від цивільних осіб, з боку командування [159, с. 20–21].

Зауважимо, що в процесі розслідування зґвалтувань складно за обставинами довести віддання наказу на вчинення таких злочинів. Здебільшого такі кримінальні правопорушення – ексцеси виконавців під час виконання наказів щодо незаконного позбавлення волі або фільтрації, або самостійні окремі злочини військових злочинців.

Притягнення до відповідальності військово-політичного керівництва рф за вчинення міжнародних злочинів передбачає встановлення доказів того, що конкретний злочин (злочини) учинений як вияв відповідної державної політики за наказами вищого військово-політичного керівництва. Для цього необхідно зібрати докази систематичного характеру найбільш суспільно небезпечних воєнних злочинів [159, с. 21].

Важливу роль для формування якісного доказового підґрунтя в досліджуваних провадженнях відіграє *стандартизація розслідування*, яка, на думку О. М. Дуфенюк, допомагає уніфікувати процес підготовки персоналу,

алгоритмізувати роботу на місці події, взаємодію між різними підрозділами, експертними установами, забезпечити якісне документування фактів, проведення процесуальних дій [52]. Від початку повномасштабного вторгнення рф в Україну, стандартизація й алгоритмізація розслідування воєнних злочинів стали предметом активного дослідження в межах наукових праць. Крім того, з'явилося чимало видань з цієї тематики на рівні різних відомств, зокрема Генеральної прокуратури [112; 118; 119; 123; 159], а також навчальних закладів [75; 143; 144].

Підґрунтям для стандартизації розслідування є виокремлення типових слідчих ситуацій, які повторюються на практиці, що дає можливість не лише передбачити їх виникнення в певних умовах, а й обирати найбільш оптимальні тактичні прийоми та їх системи. Повторюваність і можливість типізації слідчих ситуацій дає змогу визначити типові шляхи їх вирішення та «алгоритмізувати» (програмувати) дії слідчого й обрати правильний напрям у розслідуванні. У процесі розслідування злочинів важливе значення мають алгоритмічні рішення, основою яких є визначені закономірності в узагальненні теоретичних правил і практичних рекомендацій, що становлять точну схему виконання завдання в певній ситуації [191, с. 48]. Виокремлення слідчих ситуацій уможливлює конкретизацію процесу збирання доказів, оптимальний вибір найбільш доцільної у кожній з них послідовності проведення процесуальних дій і заходів забезпечення кримінального провадження.

Криміналісти переконані, що типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування мають важливе значення для формування конкретних практичних рекомендацій із кожної окремої методики розслідування. Науковці розглядають слідчу ситуацію в криміналістиці як умови розслідування кримінального правопорушення на певний момент часу. Вчені виокремлюють такі чинники розслідування: інформаційні (зокрема, дані про злочин – докази, оперативно-розшукова інформація); процесуальні (наприклад, наявність підозрюваного на певний момент розслідування); тактичні (наприклад, позиція, якої дотримується підозрюваний під час допиту); психологічні (особливості психології осіб, що

беруть участь у розслідуванні); матеріально-технічні й організаційні (наявність необхідних ресурсів і можливостей їх використання).

Дослідники зауважують, що вивчають поняття слідчої ситуації в широкому значенні, але під час розроблення окремих методик розслідування виявили, що деякі чинники (психологічні, матеріально-технічні й організаційні) складно типізувати. Отже, у криміналістичній методиці використовують поняття «слідча ситуація» у вузькому значенні: як сукупність відомостей про злочин, що зумовлює завдання розслідування та відповідні засоби їх виконання, зокрема з гласними й негласними слідчими (розшуковими) діями. Типові слідчі ситуації формуються в окремих методиках розслідування на етапі відкриття кримінального провадження залежно від характеру початкового матеріалу про злочин [92, с. 12].

Учені вже здійснювали типізацію слідчих ситуацій воєнних злочинів російських окупантів. А. Ф. Волобуєв, досліджуючи особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування, виокремив типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування таких злочинів [36, с. 43]. Вважаємо, слід зосередити увагу на напрацювання вченого, адже цей злочин також є предметом нашого вивчення.

1. Виявлення ознак учинення сексуального насильства у зв’язку із заявою потерпілої особи. Така ситуація є типовою, коли потерпіла особа за власною ініціативою звертається із заявою до правоохоронних органів. Рішучість у поданні такої заяви може сформуватися в особи під впливом надання психологічної, медичної та правової допомоги громадянам, які стали жертвами сексуального насильства під час російського вторгнення. Тому вжиття заходів щодо забезпечення постраждалих і свідків належною підтримкою надає можливість подолати негативні суб’єктивні бар’єри й отримати докази щодо насильства. Після складання протоколу про отримання такої заяви відомості про вчинення кримінального правопорушення відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України не пізніше 24 годин мають бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після цього потрібно невідкладно провести допит потерпілої

особи, за наявності передумов провести огляд місця події, вжити заходів щодо виявлення та вилучення речей зі слідами сексуального насильства, встановити й допитати свідків, провести судово-медичну експертизу потерпілої особи та речових доказів зі слідами біологічного походження.

2. Виявлення ознак учинення сексуального насильства у зв'язку із розслідуванням іншого кримінального правопорушення. Така ситуація є типовою, коли правоохоронні органи після деокупації територій виявляють ознаки вчинення військовими рф тяжких злочинів, зокрема місця поховання вбитих і закатованих людей. У такому разі відкривають кримінальне провадження за ознаками умисного вбивства, зокрема у зв'язку з кваліфікуючою обставиною, передбаченою п. 8 і 14 ч. 2 ст. 115 КК України. Коли під час проведення судово-медичного дослідження трупа встановлюють ознаки статевого акту перед настанням смерті, то відкривають і кримінальне провадження за ст. 152 КК України. У наведеній ситуації особливість розслідування сексуального насильства полягає в тому, що його здійснюють у сукупності з розслідуванням умисного вбивства. Це значною мірою зумовлює проведення слідчих (розшукових) дій, завданням яких буде встановлення обставин кількох взаємопов'язаних кримінальних правопорушень: огляду місця події, судово-медичної експертизи трупа й речових доказів, встановлення та допити свідків, пред'явлення для впізнання тощо [36, с. 43].

Дослідження практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням дало змогу здійснити типізацію слідчих ситуацій, що можуть утворюватися на початковому етапі розслідування таких воєнних злочинів за різними критеріями:

– залежно від категорії осіб, щодо яких учинено злочинні дії у формі жорстокого поводження: цивільне населення; військовополонені; іноземці; особи, які задіяні у наданні гуманітарної допомоги (волонтери), місії з підтримки миру відповідно до Статуту ООН (з відмітними емблемами, передбаченими Женевськими конвенціями) тощо;

– залежно від способу вчинення жорстокого поводження: вбивства, катування, тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі, зґвалтування тощо.

– за територіальною ознакою: на раніше не окупованій території, підконтрольній українській владі; на раніше окупованій території, підконтрольній українській владі; на непідконтрольній українській владі території можливість ведення таких проваджень є, проте обмежена;

– за повторюваністю або масштабами поширення на певній території (що перебувала під контролем окупаційної влади): окремі повідомлення про вчинення злочинів; зафіксовано численні й систематично здійснювані факти вчинення жорстокого поводження;

– залежно від джерела первинної інформації про вчинення такого злочину: заяви (повідомлення) громадян (потерпілих, свідків та ін.); матеріали, отримані внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів; матеріали, виокремлені з інших кримінальних проваджень; повідомлення (публікації, виступи) у засобах масової інформації та Інтернеті;

– залежно від місця перебування підозрюваного: підозрюваний перебуває на території, підконтрольній українській владі; підозрюваний перебуває за межами такої території;

– за наявністю відомостей про особу потерпілого й винну особу: особа потерпілого й винна особа – відомі; відома потерпіла особа, винна – невідома; невідома особа потерпілого, винна – відома; особа потерпілого й винна особа, мотив, час, місце та інші обставини злочину – невідомі; всі особи відомі, але винна переховується від органів досудового слідства з метою уникнення кримінальної відповідальності.

Слідчі ситуації також можна класифікувати за ступенем повноти й характером вихідної інформації; особливостями статусу особи злочинця (військовослужбовець, представник окупаційної влади та ін.); наявністю конфліктної ситуації (підозрюваний заперечує свою причетність до вчинення злочину, категорично відмовляється надавати будь-які відомості тощо); особливостями способу вчинення злочину й іншими критеріями. На наше

переконання, виокремлення типових слідчих ситуацій щодо певного виду злочину не обмежується окремим критерієм, а втілює їх синергію, де кожен з показників виявляється більшою чи меншою мірою залежно від специфіки конкретного кримінального правопорушення. Головним завданням такої градації є передусім визначення напрямів алгоритмізації діяльності слідчих органів у ситуаціях, які за результатами дослідження практики розслідування злочину встановлено як типові.

Зокрема, Р. С. Довбаш зауважує, що кожному етапу розслідування відповідають певні слідчі ситуації, які є динамічними та можуть неодноразового змінюватися впродовж досудового розслідування. Враховуючи це, прокурор чи слідчий має можливість узгоджувати свою діяльність згідно з нововиявленими обставинами та реальними потребами, що сприяє економії часу, сил і засобів на фоні ефективного здійснення кримінального провадження. Наведені обставини безпосередньо засвідчують значення ситуативної зумовленості розслідування кримінальних правопорушень та місця типових слідчих ситуацій у відповідній окремій криміналістичній методиці [49, с. 193].

Кожна слідча ситуація із зазначеного переліку передбачає реалізацію специфічного комплексу дій і заходів, проведення слідчих (розшукових) дій з огляду на її особливості й потреби конкретного провадження. Представити програми дій слідчого в кожній ситуації складно через значну варіативність способів учинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, проте є наявним узагальнений перелік заходів, який охоплює напрями діяльності, універсальні для початкового етапу переважної більшості досліджуваних проваджень. Такий перелік невідкладних дій наведено, зокрема, у виданні «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування» [159]:

1. Передусім слід провести невідкладні слідчі дії для уникнення втрати доказів через плин часу: огляд місця події; допит потерпілого та свідків; судово-медичну експертизу (з метою невідкладної фіксації ушкоджень, які можуть

зникнути); експертизу щодо слідів і предметів (якщо є ризик їх псування чи втрати).

2. Долучити до матеріалів кримінального провадження документи, які підтверджують початок і тривалість збройного конфлікту України з рф.

3. Провести допити потерпілих щодо обставин зайняття представниками збройних формувань рф населеного пункту, учинення злочинів безпосередньо щодо потерпілих, системності й організованості таких злочинів щодо інших осіб та з інших питань.

4. Провести допити свідків (очевидців і свідків із чужих слів зазвичай, зі слів представників збройних формувань рф або зі слів померлих чи безвісти зниклих).

5. Витребувати із СБУ, ГУР МО України, ДПС України, НП України інформацію щодо перехоплених радіо- чи телефонних переговорів представників збройних формувань рф, які можуть засвідчувати вчинення злочинів на території відповідного населеного пункту.

6. Оглянути військовий квиток потерпілого, за потреби витребувати з територіального центру комплектування та соціальної підтримки інформацію щодо статусу потерпілих осіб (підтвердити факт, що вони є цивільними особами, а не комбатанти).

7. Витребувати з місцевих органів виконавчої влади (військово-цивільної адміністрації), органів місцевого самоврядування інформацію про період перебування населеного пункту під окупацією.

8. Витребувати з органів військового управління та інших державних органів відомості про представників збройних формувань рф, які могли перебувати на території населеного пункту під час його окупації, а також, за наявності, – поіменний список військових осіб.

9. Здійснити вилучення та огляд відео-, фотоматеріалів і речових доказів у потерпілих і свідків (медіаматеріали з телефонів, камер спостереження, речі й документи, зброю, снаряди, боєприпаси зс рф тощо).

10. Здійснити пошук і фіксацію з відкритих джерел відео-, фотоматеріалу, повідомлень у соціальних мережах щодо вчинення злочинів представниками збройних формувань рф на території населеного пункту.

11. Здійснити пошук з відкритих джерел фото представників збройних формувань рф, які перебували на території населеного пункту (з метою формування фототаблиць і проведення подальшого впізнання за фотознімками).

12. Після отримання інформації щодо можливої причетності до вчинення злочину конкретної особи провести впізнання з потерпілими й свідками (наживо або за фото).

13. Призначити портретознавчі експертизи у разі наявності фото підозрюваних осіб і фото- чи відеоматеріалів учинення ними злочинів.

14. Провести впізнання за голосом у разі здатності потерпілого чи свідка впізнати злочинця за голосом і наявності зафіксованих радіо- чи телефонних переговорів підозрюваної особи.

15. Провести допити полонених осіб, які брали участь у військовій операції на території населеного пункту.

16. За необхідності здійснити додаткові огляди раніше оглянутих місць подій або інших місць, про які стало відомо під час досудового розслідування (приміщень, місцевості) із залученням відповідних спеціалістів (криміналістів, фахівців із санітарних норм тощо), а також із залученням свідків та/або потерпілих, які можуть надати детальні пояснення щодо обставин учинення злочину.

17. Провести огляди зібраних речових доказів, медіа- та аудіофайлів, за необхідності – за участю потерпілих, свідків, спеціалістів.

18. Призначити відповідні судові експертизи щодо вилучених речей і документів, а також оціночні (будівельно-оціночні, земельно-оціночні, товарознавчі) експертизи у разі необхідності встановлення розміру матеріальної шкоди, заподіяної воєнними злочинами.

19. З метою перевірки й уточнення показань потерпілих і свідків провести за їх участю слідчі експерименти на місці події.

20. Здійснити відпрацювання з’єднань і місцезнаходження телефонних номерів представників збройних формувань рф, які перебували в населеному пункті, шляхом проведення радіотехнічної розвідки, вилучення й аналізу відомостей про з’єднання з прив’язкою до базових станцій операторів мобільного зв’язку.

21. Провести комплекс дій щодо встановлення місцезнаходження мобільного телефону потерпілого, часу його роботи, телефонних з’єднань за період учинення злочину, використаних у мобільному пристрої номерів.

22. Здійснити інші слідчі й процесуальні дії для досягнення мети досудового розслідування [159, с. 20–21].

2.2. Взаємодія слідчого з іншими суб’єктами в кримінальному провадженні про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Одним з ключових чинників ефективного документування та розслідування воєнних злочинів є забезпечення злагодженого співробітництва всіх задіяних суб’єктів. З огляду на специфіку досліджуваних кримінальних правопорушень, така взаємодія має здійснюватися як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Через значний обсяг слідової картини воєнних злочинів слідчим підрозділам органів безпеки бракує людських і часових ресурсів для своєчасної їх фіксації, у зв’язку з чим вони доручають проведення окремих невідкладних слідчих (розшукових) дій працівникам інших правоохоронних органів, найчастіше Національної поліції. Крім того, з метою забезпечення безпекової складової під час розслідування воєнних злочинів увагу зосереджено на співробітництві із представниками ЗСУ, Національної гвардії України, інших воєнізованих підрозділів, Державної служби України з надзвичайних ситуацій тощо [168, с. 41].

Для забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження та реалізації повноважень поліції в умовах воєнного стану Верховна Рада ухвалила низку законів, згідно з якими органам поліції надають додаткові повноваження. Доповнення стосуються питань взаємодії органів і підрозділів НП з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами, зокрема щодо утримання військовополонених, забезпечення конвоювання затриманих осіб, розмінування й допуску поліцейських до здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт тощо.

Отже, наказом МВС України, МОЗ України та Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» від 09 березня 2022 року № 177/450/46 визначено механізм взаємодії між органами та підрозділами НП України, закладами охорони здоров'я й органами прокуратури України; порядок дій працівників закладів охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи й уповноважених працівників органів і підрозділів Національної поліції України під час перевірки обставин смерті людини під час воєнного стану на території України [136].

Крім того, різні напрями взаємодії НП України передбачено в пам'ятках та рекомендаціях, розроблених Офісом Генерального прокурора України та НП України, що визначають алгоритм дій практичних працівників у різних ситуаціях. До таких, зокрема, належать: Алгоритм дій слідчо-оперативних груп НП на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області) [4]; Алгоритм реагування працівників НП на події, пов'язані з обстрілами населених пунктів, унаслідок яких сталися масштабні руйнування цивільної інфраструктури, насамперед критичної, та/або значні людські втрати [5]; Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури [118]; Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів умисних вбивств захищених

осіб в умовах збройного конфлікту [121]; Рекомендації щодо проведення огляду місця події [141] тощо.

Досліджуючи особливості взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів, І. М. Вигівський аналізує два важливі аспекти такої спільної діяльності:

1. Процесуальний. Після звільнення населених пунктів і території від ворожих військ, обласне управління СБ України чи обласна прокуратура розпочинає «базове» кримінальне провадження за ознаками злочинів, передбачених ч. 1 та 44 ч. 2 ст. 438 КК України, за фактами воєнних злочинів, учинених у межах території об'єднаної територіальної громади (ОТГ), до якої належать відповідні населені пункти. У разі потреби в межах однієї ОТГ може бути розпочато декілька «базових» кримінальних проваджень (наприклад, у разі наявності декількох великих населених пунктів зі значною кількістю виявлених воєнних злочинів, значною територіальною віддаленістю тощо). У разі наявності в регіональному підрозділі СБ України вже розпочатих «базових» кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів на окремих деокупованих територіях вирішують питання щодо роботи саме в цих провадженнях (без реєстрації нових). У межах кожного такого провадження (зокрема вже розпочатих) створюють міжвідомчу слідчу групу, передусім СБ України та НП України, до якої входять слідчі центральні апарати, обласні управління (обох вказаних відомств), а також територіальні підрозділи поліції. Органом досудового розслідування в таких провадженнях є слідчі відділи обласних управлінь СБ України, старшим групи слідчих є слідчий цього відділу. Процесуальне керівництво здійснює обласна прокуратура, старшим групи прокурорів є працівник спеціалізованого підрозділу обласної прокуратури або керівник обласної прокуратури чи куруючий заступник. До групи прокурорів входять працівники обласної та місцевих прокуратур. За рішенням Генерального прокурора до складу групи прокурорів можуть входити прокурори Офісу Генерального прокурора України. У межах указаних «базових» кримінальних проваджень проводять усі слідчі дії, пов'язані із фіксацією та розслідуванням

воєнних злочинів, учинених на території ОТГ. У разі потреби виокремлення із «базового» кримінального провадження матеріалів досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень, з метою підвищення ефективності їх розслідування, в окреме провадження, зокрема доручивши розслідування іншому органу досудового розслідування, керуватися вимогами ст. 217 та 36 Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням правової позиції Верховного суду, викладеної в постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2021 року в справі № 640/5023/19 [132].

2. Організаційний. З метою забезпечення належної взаємодії між органами й відомствами, залученими до фіксації та розслідування воєнних злочинів, виявлених на деокупованих територіях відповідної області, створюють Координаційний штаб, до якого входять відповідні представники цих органів і відомств (центрального та обласного рівнів), зокрема старші груп слідчих і прокурорів у «базових» кримінальних провадженнях, керівники відповідних підрозділів органів прокуратури, досудового розслідування й оперативних підрозділів. У разі потреби формування цього штабу можливе шляхом створення керівником обласної прокуратури відповідної міжвідомчої робочої групи або внесення відповідних змін до вже наявної міжвідомчої робочої групи щодо розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту. Учасники цього штабу забезпечують належну комунікацію та обмін інформацією між відомствами. У разі потреби робота штабу можлива в межах одного приміщення, яке визначають з огляду на безпекові й логістичні особливості території [22, с. 43–44].

Діяльність Координаційного штабу спрямовано на вирішення питань залучення необхідних (зокрема додаткових) сил і засобів для забезпечення ефективного виконання завдань розслідування, а також на накопичення, оперативний обмін, систематизацію й аналіз інформації щодо результатів відпрацювання територій і розслідування кримінальних правопорушень, визначення подальших напрямів роботи (планування) тощо.

Слід зауважити, що під час прийняття рішення щодо доручення проведення розслідування відповідним органам досудового розслідування окремих епізодів воєнних злочинів у межах «базового» кримінального провадження, слід враховувати кількість слідчих відповідного органу, навантаження, досвід і практичні навички під час розслідування певного виду кримінальних правопорушень.

Отже, слід визначити коло суб'єктів взаємодії під час розслідування досліджуваних нами злочинів. До таких, з урахуванням вивчення практики й результатів проведеного опитування (додаток Г), можна віднести:

– підрозділи ДСНС (щодо організації проведення розмінування території);

– представники ЗСУ, які залишаються на звільненій території та/або воєнізованими формуваннями територіальної оборони ЗСУ (щодо їх залучення до спільної роботи з поліцією з виявлення диверсійних груп, воєнної техніки та боєприпасів окупантів, трупів загиблих військовослужбовців рф; саперів ЗСУ також можуть залучати для розмінування);

– органи місцевого самоврядування (можуть володіти необхідними для слідства відомостями щодо мешканців їхніх громад);

– експерти та спеціалісти (для забезпечення максимально ефективної та якісної фіксації наслідків злочинних дій і вилучення слідової інформації);

– слідчі УСБ України;

– представники Прокуратури;

– працівники аналітичних підрозділів;

– представники міжнародних місій та організацій;

– представники ЗМІ, волонтери тощо [16].

Зауважимо, що визначені категорії осіб не обмежують можливими суб'єктами взаємодії в досліджуваних провадженнях, оскільки таким злочинам властиві об'ємна слідова картина, різноманіття способів учинення та учасників кримінальної події. Відтак до документування та розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням у разі потреби можуть залучати представників інших сфер.

Пропонуємо дослідити детальніше форми взаємодії під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

На нашу думку, яку, зокрема, підтверджують результати анкетування працівників практичних підрозділів (додаток Г), найпоширенішою формою взаємодії під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням є спільна діяльність у складі слідчо-оперативних груп (СОГ). Фактичними підставами для створення СОГ можуть бути: 1) складність, великий обсяг розслідування; 2) особливий суспільний резонанс кримінальної події; 3) тяжкість наслідків злочинної події; 4) потреба в одночасному проведенні значної кількості процесуальних дій; 5) багатоепізодність тощо, – які потребують використання значних і різноманітних методів, прийомів та засобів [96, с. 498]. Саме ці ознаки й визначають досліджувані нами кримінальні правопорушення.

Зокрема, виокремлюють два основних види СОГ – чергові та спеціалізовані для розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Для розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням створюють саме спеціалізовані СОГ, які також класифікують за різними критеріями, зокрема залежно від особливостей способу вчинення певного злочину.

До складу СОГ, створених для проведення оглядів трупів загиблих осіб, входять:

– слідчі (не менше трьох працівників);

– спеціаліст-криміналіст (вилучення речових доказів, їх упакування та фотофіксація);

– працівник оперативного підрозділу (встановлення очевидців і свідків вбивства особи (осіб), даних про рідних і близьких особи, труп якої виявлено);

– працівник вибухотехнічної служби (проведення заходів з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця виявлення трупу);

– судово-медичний експерт чи лікар, якщо неможливо залучити судово-медичного експерта;

– співробітники моргу або волонтери, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб;

– особи (волонтери), які проводитимуть роботи із розкопування могил (масових захоронень) [128].

Основними напрямами роботи таких СОГ є виявлення та огляд тіл загиблих, їх спрямування до моргів для подальшої ідентифікації; збір інформації про безвісти зниклих осіб та організація їх розшуку, встановлення родичів зниклих безвісти осіб; встановлення потерпілих, очевидців і свідків події. З цією метою СОГ працюють у медичних закладах, до яких доставляють загиблих (морги) і постраждалих від обстрілу (лікарні), і безпосередньо на місці обстрілу та прилеглій території здійснюють: огляди тіл на місці події, роботу зі свідками й очевидцями, відбір біологічних зразків, допити, збір фото- та відеоматеріалів тощо.

Зауважимо, що слідчі, прокурори, оперативні працівники й інші залучені фахівці із фіксації та розслідування воєнних злочинів розпочинають свою роботу на деокупованих територіях лише після завершення заходів із їх розмінування, а також фільтраційних заходів (виявлення ДРГ, колаборантів тощо) [22, с. 45].

Отже, після прибуття на місце події слідчий, прокурор передусім визначає та узгоджує зі спеціалістами й фахівцями, що відповідають за розмінування звільнених територій, оптимальні маршрути підходу до місця події та відходу від нього. Крім того, алгоритм дій на місці події передбачає такі кроки:

– проведення інструктажів з кінологами та іншими учасниками огляду, які задіяні в проведенні пошуку вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують, щодо особливостей дотримання заходів безпеки;

– визначення порядку дій спеціалістів під час проведення пошуку вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують, на місцевості, у спорудах, автотранспорті тощо;

– оцінювання масштабу роботи (площа проведення робіт);

– проведення інструктажу із заходів особистої безпеки на місці події, забезпечення відповідним захисним екіпіруванням і засобами індивідуальної безпеки.

Поділяємо думку О. О. Ніколаєнка, що одним із ключових завдань взаємодії під час розслідування воєнних злочинів є організація співпраці для забезпечення безпеки співробітників. Правоохоронні органи та неурядові організації мають обмінюватися інформацією про ризики, пов'язані з документуванням воєнних злочинів, а також розробляти спільні плани дій для забезпечення безпеки учасників розслідування [109, с. 112].

Важливою умовою ефективного документування ознак воєнних злочинів є плановане поєднання зусиль слідчих та оперативних підрозділів різних правоохоронних органів, задіяних до цього процесу; отримання, збирання, накопичення та використання відповідно до вимог законодавства інформації про осіб, причетних до їх учинення, а також подій і фактів, які можуть сприяти їх розкриттю. М. В. Кривонос, визначаючи основними формами такої взаємодії проведення СРД та НСРД, розшук підозрюваних за дорученням слідчого, прокурора, а також заходи в межах справ оперативного супроводження кримінальних проваджень, виокремлює пріоритетні напрями співробітництва правоохоронних органів під час встановлення обставин учинення воєнних злочинів, зокрема:

– спільні наради, планування, організація та проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, спеціальних операцій;

– колегіальне вивчення й аналіз отриманих результатів;

– виявлення, документування та припинення діяльності окремих осіб і груп, які співпрацюють зі спецслужбами країни-агресора, готують і вчиняють кримінальні правопорушення, дестабілізують ситуацію в Україні за їх замовленням;

– системний обмін криміналістично значущою інформацією (доказовою та орієнтуючою) про виявлені злочини та причетних осіб;

– виконання запитів і доручень за оперативно-розшуковими справами та кримінальними провадженнями;

– проведення ґрунтовної та систематичної аналітичної роботи [88, с. 54].

Також важливою є взаємодія слідчих з експертами та спеціалістами під час розслідування воєнних злочинів. В умовах суттєвих ускладнень процесу формування доказової бази в таких провадженнях експертні висновки набувають подекуди безпрецедентного значення. Зважаючи на це, окремий підрозділ нашої роботи присвячуємо питанням використання спеціальних знань під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Залучення військових до процесу документування воєнних злочинів також є ефективним способом забезпечення своєчасного та якісного збору доказів. Вони мають безпосередній доступ до місць учинення воєнних злочинів, що надає їм можливість оперативно фіксувати сліди таких кримінальних правопорушень. Слідчі НП, СБУ дуже обмежені в можливості дістатися до лінії розмежування для документування досліджуваних злочинів, тому розслідування здійснюють зазвичай уже після деокупації. Очевидно, що за цей час значна частина доказової інформації зникає чи спотворюється. Не менш важливою є фіксація особистих даних і показань свідків, зокрема військовослужбовців, потерпілих осіб та очевидців злочину, оскільки вони можуть згодом загинути, переміститися в інший регіон України чи за її межі [109, с. 111].

М. Бем та І. Городиський виокремлюють іншу проблему. Дослідники зазначають, що часто подавати заяву про вчинення воєнного злочину просто нікому. В умовах бойових дій видається цілком логічним, щоб їх документувала саме та структура, яка встановила ці факти першою. Автори апелюють до міжнародної практики й зосереджують увагу на Керівних принципах розслідування порушень МГП, підготовлених Міжнародним комітетом Червоного Хреста. У цьому документі обґрунтовано ролі військовослужбовців у фіксуванні фактів учинення злочину під час бойових дій і зазначено, що «командир, присутній на місці інциденту, має вжити всіх можливих заходів для

забезпечення отримання та збереження відповідної інформації та доказів» (Принцип 2). Для досягнення цієї мети військовослужбовці мають пройти спеціальну підготовку, водночас у статутах збройних сил визначають осіб, яким доручено займатися документуванням, відповідні строки й процедури. Власне документування має бути пристосованим до можливостей тих, хто буде його здійснювати, і умов, у яких їм доведеться працювати [10].

Поділяємо думку М. Бема та І. Городиського про те, що військовослужбовці можуть, наприклад, здійснювати огляд місця злочину, фото- та відеофіксацію, складати протокол огляду тощо. Також, евакуюючи людей, можна фіксувати імена свідків, маршрут їхнього переміщення, взяти їхні контактні й паспортні дані для подальшого встановлення очевидців події під час досудового розслідування цивільними органами. На жаль, констатують автори, українське законодавство наразі не допускає виконання військовослужбовцями обов'язків такого характеру; вони не проходять підготовку до проведення зазначених дій. Отже, слушною є пропозиція дослідників щодо спеціальної підготовки певної частини військових з метою оволодіння необхідними базовими знаннями щодо пріоритетних і невідкладних дій, спрямованих на фіксацію слідів воєнних злочинів.

Міжнародне співробітництво. Співпраця між правоохоронними органами країн ЄС, НАТО та України у фіксації належних доказів є важливою для підготовки переконливої позиції нашої держави в майбутніх судових розглядах перед органами міжнародної кримінальної юстиції. Слід зауважити, що в КПК України введено новий розділ, який присвячено врегулюванню такої взаємодії (Глава IX. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження). Науковці зазначають, що питання щодо участі закордонних слідчих у розслідуванні в межах національного законодавства є неоднозначним [13, с. 173].

Відповідно до ст. 542 КПК України, міжнародне співробітництво під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання

окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування. Також під час кримінального провадження передбачають можливість учинення таких заходів, як передача засуджених осіб і виконання вироків. На відміну від КПК України, міжнародний договір може передбачати інші форми співробітництва під час кримінального провадження [95].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України поняття «міжнародна правова допомога» слід тлумачити як проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою [95].

Важливим механізмом міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень в межах досліджуваної форми міжнародного співробітництва є можливість створення спільних слідчих груп, які діють для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, учинених на територіях декількох держав. Відомо про створення Спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (JointInvestigationTeam – JIT), до якої входять представники України, Польщі, Литви, Естонії, Латвії, Словаччини та Румунії. Її учасниками також є Євроюст та Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду [184].

Згідно зі ст. 541 КПК України, видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), передбачає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави [95]. Актуальність реалізації механізму перейняття як форми міжнародного співробітництва зумовлена тим, що кримінальна юрисдикція щодо воєнних злочинів має універсальний характер,

тобто їх може розслідувати будь-яка держава; їх учинення на території України не є цьому перешкодою.

Міжнародні правозахисні організації відіграють ключову роль у виявленні, документуванні та доказуванні воєнних злочинів. Їхні зусилля в цьому напряму виявляються переважно в документуванні воєнних злочинів, а також у веденні моніторингу та звітності щодо ситуацій у регіонах конфліктів для подальшого надання цієї інформації МКС ООН. Зокрема, такі організації сприяють визнанню масштабів воєнних злочинів і долученню міжнародного співтовариства до притягнення винних до відповідальності [13, с. 174]. На міжнародному рівні спеціальні органи та міжнародні неурядові організації здійснюють збирання та аналіз доказової бази щодо воєнних злочинів рф в Україні. Ці їхнього складу увійшли Міжнародна комісія з розслідування злочинів рф проти України при Раді ООН з прав людини та Спільна слідча група, яку було створено на основі Євроюсту.

Міжнародні неурядові організації використовують різні джерела, зокрема геолокацію, метадані, супутникові знімки, і аналізи експертів для підтвердження цифрових даних під час фіксації та перевірки фактів. Певні міжнародні організації, такі як Bellingcat і HumanRightsWatch, інтенсивно використовують ресурси Інтернету в своїх дослідженнях, використовуючи методи відкритої розвідки, відомі як OSINT. Перевірка онлайнових доказів на відповідність стандартам МКС потребує ретельного опрацювання. Волонтери надсилають посилання на різні соціальні мережі неурядовій організації Mnemonic, яка створила програмне забезпечення для завантаження дописів із різних платформ і генерування криптографічного хешу з метою підтвердження незмінності матеріалу. Mnemonic використовує власний досвід у створенні цифрових записів під час конфліктів у різних країнах, таких як Сирія, Ємен і Судан, для створення українського архіву [13, с. 173].

У межах експертного забезпечення розслідування злочинів слід зосередити увагу на міжнародному співробітництві. Завдяки європейським партнерам судово-експертні установи отримали в користування 3D-сканери, за допомогою

яких досліджують зруйновані об’єкти житлової, промислової та дорожньої інфраструктури. Зокрема, за сприяння Міністерства юстиції України Офіс Генерального прокурора України спільно з Тимчасово повіреним у справах Французької Республіки в Україні Бенджаменом Рорігом передали Національному науковому центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. Проф. М. С. Бокаріуса» (ННЦ ІСЕ) унікальну мобільну лабораторію для експрес-аналізу ДНК загиблих, виявлених у місцях масових поховань. Масштаби скоєних окупантами злочинів величезні. Буча, Ірпінь, Маріуполь, Ізюм і багато інших міст і селищ України стали свідченням геноциду українського народу. Використання можливостей мобільної лабораторії працівниками ННЦ ІСЕ на замовлення правоохоронних органів стало безцінним під час виконання завдань з ідентифікації невпізнаних жертв геноциду, що підтверджують спостерігачі з європейських держав. Прикладом міжнародного співробітництва став договір, укладений із європейськими установами Panacea Cooperative Research та ARTEC Europe щодо перспектив використання ННЦ ІСЕ програмного забезпечення для ідентифікації особи за допомогою програмного забезпечення Skeleton•ID (черепно-лицьового накладання, порівняння облич, біологічного профілювання та порівняльної рентгенографії) тощо [127, с. 288–289].

Однак практики виокремлюють низку проблем у межах цього напряму співробітництва, що заважають повною мірою використовувати його можливості. Згідно з результатами Моніторингового звіту Міністерства юстиції України, термінового розв’язання потребують три основні проблеми: 1) залучення іноземних експертів до проведення судових експертиз в Україні; 2) результати судових експертиз, проведених за кордоном; 3) збереження документів в умовах воєнного та/або надзвичайного стану. Зокрема, з метою подолання виявлених ускладнень запропоновано врегулювати розбіжності між положеннями Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах і протоколами до неї та ст. 571 КПК України (Створення і діяльність спільних слідчих груп) [57].

З огляду на те, що порядок кримінального провадження відповідно до вимог КПК України визначає виключно кримінальне процесуальне законодавство, удосконалення потребує й текст Закону «Про судову експертизу» (далі – профільний Закон), який у частині про міжнародне співробітництво містить відповідні норми. Згідно зі ст. 23 профільного Закону «Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз», керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у конкретних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, залучати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. Відповідно до норм КПК України, керівник експертної установи не наділений правом залучати експерта, тим більше – експерта іноземної держави, оскільки це не належить до його (керівника) компетенції; він організовує лише діяльність судових експертів цієї установи. Залучення судового експерта є виключно компетенцією особи (органу), що призначає судову експертизу. Отже, наведене питання потребує нормативного врегулювання.

2.3. Використання спеціальних знань під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Результати використання спеціальних знань під час досудового розслідування певних видів кримінальних правопорушень відіграють важливу роль, адже сприяють не лише визначенню стратегічних напрямів досудового розслідування, а й забезпеченню його ефективності та прийняттю правильних процесуальних рішень, формуванню якісної доказової бази, що уможливлює виконання ключового завдання кримінального провадження – притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, відновлення верховенства права й справедливості. Надзвичайно важливим є використання спеціальних знань під

час розслідування воєнних злочинів в умовах, коли органи досудового розслідування постають перед безпрецедентними викликами, зумовленими наслідками ведення агресивної війни на території нашої держави. Слід також зосередити увагу на тому, що до моменту широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україні практично не було сформовано практики притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, а тому й не було науково-методичних напрацювань щодо криміналістичного забезпечення їх розслідування [201, с. 10].

Особливості використання спеціальних знань і криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів досліджували такі вчені, як А. А. Вознюк, М. А. Грига, В. О. Гусєва, О. М. Дуфенюк, Н. М. Ергард, А. В. Коваленко, І. В. Пиріг, Р. Л. Степанюк, В. М. Шевчук, А. В. Шульженко та ін.

Виокремлюють різноманітні напрями використання криміналістичних знань під час розслідування воєнних злочинів: для планування розслідування воєнних злочинів, висунення версій, оцінки слідчих ситуацій і відповідного прийняття рішень щодо методики розслідування, застосування сил, засобів, ресурсів, забезпечення залучення фахівців певних галузей, діяльності слідчих груп; для ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій (оглядів, ексгумації трупів, пред’явлення для впізнання, допитів свідків і потерпілих); для ефективного застосування техніко-криміналістичних засобів збирання доказової інформації, слідів злочину (вогнепальних ушкоджень, дії вибухових пристроїв, трас, нашарувань, речовин тощо), речових доказів; отримання порівняльних зразків; підготовки додатків до протоколів слідчих (розшукових) дій, проведення фото-, відеофіксації, упакування вилучених об’єктів тощо; для отримання «наукових доказів» під час проведення судових експертиз (балістичних, матеріалознавчих, трасологічних, біологічних, хімічних, вибухотехнічних, пожежнотехнічних, експертиз відеозаписів, комплексних тощо); для аналітичної роботи з формування, узагальнення, дослідження та використання великих баз даних, зокрема з відкритих джерел цифрової інформації [53, с. 371; 145; 147].

Виклики, які постають перед слідчими органами під час документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, зумовлюють необхідність застосування спеціальних знань у межах будь-якого із зазначених вище напрямів, утім найпоширенішою практикою їх використання є судова експертиза, без якої фактично не обходиться жодне провадження [15].

Вивчення матеріалів практики дає змогу стверджувати, що найчастіше (76,8 % проваджень) під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень постає необхідність проведення *судово-медичних експертиз*. Зазначене цілком закономірно, адже способи вчинення таких злочинів переважно пов'язані зі спричиненням тілесних ушкоджень і настанням смерті потерпілих. Водночас призначення судово-медичної експертизи, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України, є обов'язковим для встановлення причин смерті й тяжкості і характеру тілесних ушкоджень. У межах судово-медичної експертизи проводять: експертизу трупів у випадках насильної смерті й у разі підозри на насильство; експертизу потерпілих, звинувачуваних та інших осіб; експертизу речових доказів й експертизу за матеріалами кримінальних чи цивільних справ [73]. Механізм спричинення тілесних ушкоджень визначать за допомогою додаткової судово-медичної експертизи, а на підставі протоколу допиту потерпілого, підозрюваного, а також слідчого експерименту з кожним із них окремо проводять судово-медичну експертизу механізму спричинення тілесних ушкоджень [192, с. 263].

Основними питаннями, які вирішують судово-медичні експерти під час дослідження трупів жертв злочинів, пов'язаних зі збройною агресією, є такі: яка орієнтовна давність настання смерті; яка причина смерті; чи є на трупі ушкодження, їх характер і локалізація; від якого виду травматичного впливу могли виникнути ушкодження, які властивості мало знаряддя заподіяння травми; яке (які) ушкодження безпосередньо спричинило (спричинили) смерть; чи могли заподіяні тілесні ушкодження утворитися за обставин, зазначених у постанові про призначення експертизи; чи є ознаки переміщення трупа після заподіяння ушкоджень; у якому середовищі перебував труп і якою була тривалість

перебування в ньому. Крім того, цей вид судових експертиз уможливлює встановлення: прижиттєвих та посмертних ушкоджень; місць розташування вхідного та вихідного кульових отворів і напрямок ранового каналу; відстані, з якої було здійснено постріл (постріли) [144, с. 349].

Під час проведення судово-медичної експертизи живих осіб, постраждалих від злочину, орієнтовним є таке коло запитань: чи наявні на тілі потерпілої особи ознаки насильства, заподіяного внаслідок зґвалтування; який ступінь тяжкості спричинених тілесних ушкоджень; які ознаки та механізм спричинення тілесних ушкоджень; які послідовність спричинення тілесних ушкоджень, давність, характер спричинених тілесних ушкоджень; чи відповідають характер і термін давності тілесних ушкоджень, виявлених у потерпілої особи, механізму утворення цих пошкоджень за відповідних обставин; яким предметом (предметами) були спричинені тілесні ушкодження; чи можливо визначити індивідуальні особливості предмета, яким були завдані тілесні ушкодження; якщо так, то яким саме; чи порушено цілісність статевих органів; чи наявні на статевих органах потерпілої особи біологічні сліди; чи наявні ушкодження на статевих органах потерпілої особи [121].

Судово-медична експертиза речових доказів вирішує такі питання: кому належать виявлені об’єкти (людині чи тварині); якщо сліди належать людині, то яка їхня групова приналежність; яку групу має кров потерпілої (ймовірно підозрюваної) особи; кому з осіб можуть належати виявлені сліди (необхідно надати зразки для порівняння); чи придатні виявлені сліди для подальшої молекулярно-генетичної експертизи [120].

Слід зазначити, що проведення судово-медичної експертизи належить до переліку невідкладних слідчих (розшукових) дій. Метою її першочергового проведення є своєчасний збір і збереження доказів під час документування воєнних злочинів. Головним призначенням судово-медичної експертизи в такому разі є невідкладна фіксація ушкоджень (слідів), адже вони можуть швидко зникнути. Одним з ускладнень таких експертиз учені вважають тривалий проміжок у часі між виникненням слідів і можливістю їх експертного

дослідження. Ця проблема набуває особливої актуальності під час розслідування зґвалтувань, які масово вчиняли військовослужбовці рф на окупованих територіях. За порівняно нетривалий проміжок часу завдані тілесні ушкодження та сліди біологічного матеріалу безслідно зникають.

Наслідки зґвалтування оцінюють відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи. Досліджують: статеву зрілість, порушення цілісності дівочої пліви, характер і механізм виникнення тілесних ушкоджень унаслідок вчинення насильницького статевого акту, характер, механізм виникнення ушкоджень та змін унаслідок розбещених дій, здатність до статевих зносин і запліднення, вагітності та пологів, що були, зв'язок припинення вагітності з травмою, штучного припинення вагітності, статевої приналежності, стану статевих органів у разі встановлення стійкої втрати працездатності або здатності до фізичної праці. Щодо осіб чоловічої статі у зв'язку з розслідуванням злочинів з елементами зґвалтувань є дослідження ознак, які можуть свідчити про мужолозтво, й ознак, які встановлюють факт зґвалтування. Під час дослідження враховують усі наявні тілесні ушкодження, ушкодження в ділянках статевих органів й анального отвору [192, с. 264].

Вид судової експертизи, що призначають під час розслідування зґвалтування, визначають особливостями способу вчинення цього злочину, його наслідками й давністю: без спричинення тілесних ушкоджень (через погрози розправи, розправи над рідними та близькими), із спричиненням тілесних ушкоджень, завданням каліцтва (безпліддя), спричиненням смерті. Це можуть бути експертиза статевих станів, судово-медична, експертиза трупа, судово-медична експертиза механізму спричинення тілесних ушкоджень, види психологічних і психіатричних експертиз. Залежно від тривалості періоду, який минув між подією, яка супроводжувалася зґвалтуванням, постає також можливість вилучення біологічних зразків і призначення імунологічної та цитологічної експертизи, експертизи ДНК [192, с. 265].

Слід акцентувати, що коло напрямів використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням не обмежують проведенням судово-медичної експертизи. Зокрема, О. М. Дуфенюк виокремлює такі напрями використання цих знань під час розслідування воєнних злочинів:

– для надання допомоги слідчому, прокурору під час проведення оглядів трупів на місці події, опису в протоколах слідчих дій тілесних ушкоджень, вогнепальних ушкоджень, опіків, інших патологій і травмувань відповідно до анатомічних даних будови тіла людини та спеціальної медичної термінології;

– для надання допомоги під час ексгумації трупів, зокрема з місць масових поховань («братських могил»), проведення їх огляду;

– для проведення судово-медичних експертиз трупів (аутопсії), визначення причин смерті, тривалості посмертного періоду, характеру, механізму утворення та локалізації тілесних ушкоджень, їх розміру, форми, кількості, напряму й інших питань;

– експертиз у разі зґвалтувань, ідентифікації осіб за їх останками, досліджень об’єктів зі слідами біологічного походження, токсикологічних, комплексних медико-криміналістичних та інших досліджень;

– для участі під час проведення освідування з метою отримання біологічних зразків у справах про зґвалтування, підозри застосування хімічної зброї, отруєнь, спровокованих забрудненням довкілля через активні бойові дії тощо;

– для участі за необхідності під час допиту неповнолітніх осіб, передусім тих, які стали свідками або потерпілими від насильства [53, с. 371–372].

Сучасні можливості судово-медичної науки, стверджують А. А. Вознюк і М. А. Грига, є доволі потужними, а їх рівень – достатнім для задоволення потреб досудового розслідування, зокрема в провадженнях про воєнні злочини. Утім ефективному використанню сучасних інновацій і технологій у правоохоронній діяльності перешкоджає низка ускладнень, одним з яких є брак у працівників органів досудового розслідування знань щодо спроможностей та потенціалу

судових експертиз і кола вирішуваних судовими експертами питань. Як наслідок – не ставлять (або неправильно формулюють) важливі для досудового розслідування питання, дослідження не проводять (або проводять не в повному обсязі), що суттєво обмежує можливості для формування якісної доказової бази в кримінальному провадженні [201, с. 14].

Для ідентифікації загиблих осіб під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням призначають *експертизу ДНК* (геномно-молекулярну експертизу). Її місце в системі експертиз до цього часу залишається не з'ясованим у повному обсязі. Цю експертизу відносять і до біологічної (як різновид криміналістичної), і до судово-медичної (як напрям, який виокремився із судово-медичних імунологічних досліджень). Отже, попри багаторічний досвід використання цієї експертизи в Україні, не розроблено єдиного бачення її сутності та місця в системі судових експертиз [93, с. 44].

Проведення цього експертного дослідження ґрунтується на виділенні дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) з клітин у цитологічних препаратах, її ампліфікації та отриманні ДНК-профілю біологічної тканини [44, с. 18]. Крім ідентифікації загиблих, за допомогою цієї експертизи встановлюють належність біоматеріалу конкретній особі або виключення такої приналежності; чи є рештки або частини трупа рештками однієї людини, чиїми саме за дослідженням зразків близьких родичів тощо. Таку експертизу можуть проводити також із метою встановлення причетності військовослужбовців рф чи інших воєнізованих формувань до вчинення кримінальних правопорушень, зокрема вбивств, зґвалтувань, катувань тощо [75, с. 183].

Безпосередньо в процесі ДНК-ідентифікації можуть бути використані різні методи й інструменти (платформи) криміналістичного ДНК-аналізу. Це залежить від технічної оснащеності й ступеня готовності до виконання відповідних завдань лабораторій судової генетики, які залучатимуть до ідентифікації жертв надзвичайної події [163, с. 31].

Завдання молекулярно-генетичної експертизи в умовах війни, зазначає Р. Л. Степанюк, переважно пов’язані з ідентифікацією жертв. Проводять дослідження посмертних зразків трупів загиблих, референтних прижиттєвих зразків осіб, зниклих безвісти, і зразків їхніх імовірних родичів. Порівняльний аналіз генетичних ознак дає змогу встановити походження біологічного матеріалу від певної особи, приналежність різних частин розчленованого трупа, біологічне батьківство й біологічну спорідненість трупа та родичів [162, с. 429].

В. О. Гусєва зауважує, що можливість виконання окреслених ідентифікаційних завдань безпосередньо зумовлена належною організацією процедур одержання посмертних й еталонних зразків про ведення ДНК-аналізу та порівняння отриманих результатів. На думку дослідниці, перспективним є впровадження міжнародного досвіду, сформованого під час вирішення проблемних питань ДНК-ідентифікації жертв війни, зокрема відображеного у відповідних керівних документах і рекомендаціях Інтерполу, Міністерства юстиції США, Міжнародного товариства судової генетики (ISFG) і наукових колективів, які узагальнювали й аналізували таку практику [45, с. 80–81].

Молекулярно-генетичному дослідженню підлягають біологічні сліди людини та біологічний матеріал живих осіб чи трупів, які містять клітини з ядрами. До об’єктів біологічного походження, які досліджують під час проведення молекулярно-генетичної експертизи, належать кров, сперма, букальний епітелій, слина, піднігтьовий вміст, кістки та зуби, волосся із цибулиною [56]. Серед різних видів біологічного матеріалу, який може бути відібрано для ДНК-аналізу в живих осіб, пріоритет надають букальному епітелію, який відбирають методом щічного мазка. Такий спосіб не потребує інвазивного втручання в організм людини, тому може бути застосований без участі медичного працівника [144, с. 352].

Питаннями, які вирішують молекулярно-генетичною експертизою, є: встановлення генетичних ознак (ДНК-профілю) біологічного матеріалу людини, а саме: крові, сперми, клітин, волосся, тканин й органів; встановлення слідів біологічного походження конкретної особи в змішаних слідах (наприклад, у разі

зґвалтування); встановлення ідентичності останків у випадках розчленування трупа й ідентифікації жертв катастроф, коли живі близькі родичі (батько, мати або діти); встановлення факту біологічного батьківства або материнства у випадках викрадення, заміни дітей, спірного батьківства [56].

У контексті досліджуваного питання слід зосередити увагу на ускладненнях, які виникають на практиці під час проведення досліджуваних експертиз. Процедура ідентифікації може відбуватися у звичайних й ускладнених умовах. За звичайних умов експертові надають об'єкт А та об'єкт В для проведення певного ідентифікаційного дослідження. Саме наявність двох досліджуваних об'єктів надає можливість за визначеними ідентифікаційними ознаками дійти певного висновку відповідно до принципів ідентифікаційного дослідження. Проте частіше ідентифікаційне дослідження виконують за відсутності будь-яких відомостей про людину, наприклад, під час ідентифікації невстановленої особи. Це призводить до ситуації, коли спершу слід визначитися з особою або обмеженим колом осіб, стосовно якої (яких) має бути проведено ідентифікаційне дослідження, потім виявити ідентифікаційні ознаки, а наприкінці виконати безпосереднє дослідження. Перші два етапи є розшуковою роботою, покладеною на правоохоронні органи, але на практиці неналагодження ефективної взаємодії між експертними закладами та розшуковими підрозділами МВС України призводить до незадовільних результатів – особи певної кількості померлих людей так і залишаються невстановленими [44, с. 17].

Зауважимо, що встановлення генетичних ознак без ідентифікації особи також має значення, адже уможливлює збереження ДНК-профілю, а в разі потреби – й виділеної ДНК, для подальших ідентифікації або дослідження. Розміщення ДНК-профілів як ідентифікованих, так і неідентифікованих осіб до центрального обліку генетичних ознак людини надає можливість згодом виявити зв'язки між різними злочинами [56]. З огляду на це, украй важливе значення має належне правове регулювання питань формування та використання національної бази даних ДНК, що дає змогу якісно наповнювати відповідні інформаційні системи, дотримуючись прав і свобод людини у зв'язку з втручанням у її

особисте та сімейне життя під час здійснення реєстрації генетичних даних. Нині в Україні питання щодо такої регламентації є надзвичайно актуальним, на чому неодноразово акцентували вчені [160].

Слушною також видається пропозиція Р. Л. Степанюка, який зазначає, що ДНК-аналіз на стадії досудового розслідування в Україні застосовують виключно у формі судової молекулярно-генетичної експертизи за загальною процедурою. Учений констатує, що за необхідності пошуку невідомого злочинця за залишеними біологічними слідами, встановлення особи невпізнаних трупів, коли коло пошуку є широким, постає потреба провести низку слідчих (розшукових) дій і призначити значну кількість судово-медичних і судових молекулярно-генетичних експертиз. Це потребує значних затрат часу, надмірно завантажує працівників органів досудового розслідування та судових експертів. Водночас, на нашу думку, у таких випадках не завжди є потреба надавати форму судової експертизи всім молекулярно-генетичним дослідженням. Значно оперативнішим й ефективнішим, на переконання Р. Л. Степанюка, може бути застосування окремих технік криміналістичного ДНК-аналізу в інших формах, наприклад, як перевірочні експертні дослідження, які поки що в чинному КПК України не передбачені [161, с. 247–254]. Ми цілком поділяємо пропозицію авторитетного науковця, крім того, доцільність пропонованих ученим змін підтверджують опитувані практичні працівники слідчих органів (додаток Г).

Крім експертизи ДНК, із судово-біологічних у досліджуваних провадженнях можуть призначати також *імунологічну експертизу*, об’єктами якої є біологічні зразки, відібрані в живих осіб і трупів, а також сліди біологічного походження, вилучені під час проведення слідчих дій.

Метою проведення такої експертизи є встановлення наявності, видової та групової приналежності крові й виділень людини, тварин (слина, сперма, піт). Під час її проведення може бути вирішено такі питання: чи наявні на представлених об’єктах сліди біологічного походження; кому належать виявлені об’єкти (людині, тварині); якщо сліди належать людині, то яка їх групова приналежність; яку групу має кров потерпілої (або ймовірно підозрюваної)

особи; кому з осіб можуть належати виявлені сліди (необхідно надати зразки для порівняння); чи придатні виявлені сліди для подальшої генотипоскопічної експертизи (генно-молекулярної) [120].

До судово-біологічних належить також *цитологічна експертиза*, завданням якої є встановлення наявності крові та клітин, визначення їх видової, групової та статевої належності.

Об'єкти цитологічної експертизи такі самі, як й імунологічної, а завданнями є встановлення: наявності крові та клітин; видової належності крові та клітин; статевої належності крові й клітин; групової належності крові та клітин; можливості походження слідів крові та клітин від певної особи [55].

Під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням проведення двох останніх зазначених експертиз є затребуваним під час документування зґвалтувань.

Заподіяні людині душевні (моральні) страждання, зазначає А. В. Шульженко, мають суб'єктивний характер, але їх силу, рівень можливо визначити через результати допитів потерпілих, свідків у провадженні, а також через призначення та проведення потерпілим судово-психологічної експертизи, комплексної психолого-психіатричної експертизи, медико-психологічної експертизи [192, с. 263]. Використання можливостей цих видів експертиз під час розслідування жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням може бути затребуваним, оскільки значну частину таких кримінальних правопорушень розслідують за відсутності свідків, які можуть надати відповідні показання.

Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні після досягнення п'ятирічного віку; неповнолітні; дорослого та похилого віку), матеріали справи (кримінальне провадження, цивільна справа). Метою проведення цього виду експертизи є встановлення особливостей психічної діяльності й такі їх вияви в поведінці

особи, які мають юридичне значення та спричиняють певні правові наслідки [138].

Основним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних рис особистості; мотивотвірних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку й індивідуальних її властивостей [138].

Судово-психологічна експертиза має кілька різновидів, проте її найчастіше призначають у справах про зґвалтування щодо потерпілих. Під час проведення цього виду експертизи оцінюють здатність психічно здорової особи розуміти характер дій підозрюваного, чинити опір, а також визначають психічний стан потерпілого в момент учинення злочину [192]. До компетенції судового експерта-психолога під час виконання цього предметного виду судово-психологічної експертизи належать оцінка здатності психічно здорової потерпілої особи розуміти характер і значення дій обвинуваченого; чинити йому опір залежно від рівня психічного розвитку потерпілої особи, зокрема рівня інтелектуальних здібностей, від її індивідуально-психологічних особливостей, психічного стану в момент учинення проти неї протиправних дій.

Зокрема, на вирішення судово-психологічної експертизи виносять питання: які індивідуально-психологічні особливості притаманні потерпілій особі; чи здатна потерпіла особа, згідно з рівнем її розумового розвитку, віковими, індивідуально-психологічними особливостями й емоційним станом, усвідомлювати характер і значення скоєних з нею дій і чинити їм опір [138].

З огляду на те, що досліджувані злочини відзначаються подекуди браком свідків трапляються випадки виняткового значення показань окремих осіб. У такому разі можуть призначати судово-психологічну експертизу здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і надавати про них правильні свідчення. Проте до компетенції судового експерта під час виконання зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи не входить вирішення питань щодо достовірності показань [138].

Питаннями, що ставляться на вирішення такої експертизи, є: чи здатна підекспертна особа, з огляду на її емоційний стан, індивідуально-психологічні особливості та рівень розумового розвитку правильно (адекватно) сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні (адекватні) показання; чи вплинули індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи на адекватність сприйняття нею особливостей і змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації), що досліджується у справі, на їхнє відтворення в показаннях; чи має свідок (потерпілий) схильність до фантазування чи навіювання [138].

У конкретних випадках можуть призначати судово-психологічну експертизу комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі. Зазначена експертиза є доцільною у разі, коли підозрюваний (обвинувачений, потерпілий, свідок) відмовляється від своїх попередніх показань, зазначаючи, що надав їх не самостійно, а під тиском психологічного впливу або на підставі інформації про подію злочину, яку попередньо повідомили йому інші особи (оперативні працівники, слідчі, співучасники та ін.).

З-поміж інших видів судово-психологічної експертизи, з огляду на особливості способу вчинення жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, важливими можуть стати також висновки судово-психологічної експертизи з питань заподіяння психологічного впливу.

Підстави проведення *психіатричної експертизи* закріплено у ст. 509 КПК України, де зазначено, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов’язані залучити експерта (експертів) для проведення такої експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння перебувала в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, проте після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [95]. Вид психіатричної експертизи визначають залежно від статусу підекспернтої особи: підозрюваний, обвинувачений, свідок, засуджений,

потерпілий. Під час проведення таких експертиз вирішують питання, пов'язані зі встановленням наявності будь-якого психічного розладу в особи на момент кримінальної події або натепер, а також здатності особи за свого психічного стану усвідомлювати свої дії або керувати ними тощо.

У ст. 486 КПК України передбачено підстави для проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. З огляду на практику кримінальних проваджень про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, ця норма потребує вдосконалення, адже потерпілими в таких злочинах часто ставали й неповнолітні (загальновідомі випадки зґвалтувань неповнолітніх російськими воєнними, зокрема в Бучі). У цьому контексті положення ч. 1 ст. 486 КПК України науковець О. В. Керевич вважає законодавчо недосконалими, зауважуючи, що відсутність згадки про потерпілого в цій законодавчій конструкції є її недоліком [76].

Важливу інформацію в межах досліджуваних проваджень можна отримати в результаті проведення *експертизи відео-, звукозапису*. Камери відеоспостереження стали невід'ємною частиною сучасного життя; їх встановлюють на значній кількості об'єктів, зокрема, будівлях, спорудах, автомобілях тощо. Відеоматеріали з різноманітних засобів відеофіксації можуть містити криміналістично значущі дані про обставини вчинення воєнних злочинів і бути доказами в провадженнях. Слід нагадати, що відеозапис може також бути об'єктом й інших видів експертиз, зокрема фототехнічної, в межах якої ідентифікують предмети, приміщення й ділянки місцевості, відображені на знімках і відеозаписах; визначають розмірні характеристики зображень на фотознімках (відеокадрах), технологічні й технічні характеристики відеозаписів тощо. Відео- та фотоматеріали можуть містити дані, важливі для проведення експертних досліджень за умов, коли в експерта немає можливості здійснити безпосередній огляд об'єкта дослідження в умовах активних військових дій. У такому разі фото- та відеофіксація є чи не єдиним джерелом доказової інформації [35, с. 126].

В. О. Гусєва слушно зауважує, що перед призначенням експертизи відеозапису слід оцінити обсяги зібраного матеріалу щодо відповідності їхнього обсягу критеріям достатності й істотності, що можливо здійснити під час огляду (визначити назву файлу, носій, на якому його зафіксовано, тощо). За наявності великої кількості об'єктів і записів, зафіксованих на них, для забезпечення реального строку проведення експертизи слід визначати лише ті записи, які стосуються суті справи, а для скорочення та забезпечення реального строку проведення експертизи – з тривалих записів виокремлювати для дослідження певні фрагменти. Водночас, зауважує вчена, у межах слідчо-судової практики трапляються випадки, коли через невеликий обсяг якісного мовленнєвого матеріалу, відповідно до висновків експертів, неможливо встановити, чи брали участь конкретні громадяни в досліджуваних розмовах [45, с. 83].

На коректній фото- та відеофіксації доказової інформації зосереджує увагу М. А. Грига. Попри те, що нині інфопростір переповнений подібними матеріалами, не всі з них можуть бути використані в межах кримінальних проваджень. Проведена фото-, відеофіксація має відповідати певним засадам, зокрема, законності, повноти й об'єктивності, та передбачати виконання орієнтуючого, оглядового, вузлового й детального фото- і відеозапису: як наземного, так, за можливості, і повітряного. Саме тому актуальним є ефективне й професійне застосування відповідних технічних засобів, а також прийомів і методів фото- (відеофіксації), адже інколи отримана в такий спосіб інформація є чи не єдиним доказом злодіянь рашистів за відсутності свідків чи об'єктивної неможливості в умовах агресивної війни дістатися до місця події для здійснення безпосереднього огляду [43, с. 15].

Для формування доказового підґрунтя й притягнення до відповідальності винних осіб важливого значення набуває ідентифікація особи у відеозаписі. О. П. Ващук зазначає, що, згідно із законодавством України, дослідження особи за особливостями невербальної інформації є правомірним і надає можливість розробити нову методику комплексного експертного дослідження особи за матеріалами відеозапису [19, с. 508]. Зокрема, відеофонограми можуть стати

об’єктами комплексної експертизи відеозвукозапису й психологічної експертизи, що уможливлює вирішення питання щодо емоційного стану особи шляхом використання як мовних, так і зовнішніх виявів психічного стану.

Визначення технічних умов отримання відео-, звукозапису є важливим у контексті встановлення справжності аудіо- та/або відеозаписів подій, пов’язаних із воєнними злочинами, а ідентифікаційні дослідження відіграють важливу роль у викритті осіб, що їх учинили. Також за допомогою експертизи можна оцінити й деякі інші обставини події, наприклад, встановити кількість осіб, що брали участь у розмові, особливості мовлення певної особи тощо. Експерт може здійснити аналіз за технічними параметрами виконання відеозвукозапису, фізичними параметрами голосу та лінгвістичними ознаками усного мовлення. Для цього йому слід надати як безпосередньо фонограми досліджуваних розмов, так і зразки для порівняльного дослідження [144, с. 359].

Слід зауважити, що встановлення текстового змісту розмов, зафіксованих у фонограмі чи відеозаписі належної якості, не потребує призначення експертизи й може бути здійснене без використання спеціальних знань слідчим або прокурором самостійно.

Як самостійно, так і в комплексі з експертизою відеозапису можуть призначати *судову портретну експертизу,* за допомогою якої здійснюють ідентифікацію особи, наприклад певного військовослужбовця, який, імовірно, є причетним до вчинення воєнних злочинів, виявлення невпізнаного трупа тощо за фотознімком чи відеозаписом, де відображено її зовнішність. Особистість багатьох правопорушників встановлюють за допомогою аналізу їхніх фото- та відеозображень, що були виявлені під час розслідування [47, с. 42; 144, с. 358].

Основними завданнями портретної експертизи є встановлення наявності або відсутності тотожності осіб, відображених на фотографічних зображеннях або інших об’єктивних відображеннях зовнішнього вигляду людини; відновлення інтравітального вигляду людини з кісткових решток під час проведення комплексних медичних і портретних досліджень.

Зокрема, під час проведення портретної експертизи вирішують питання: чи зображена на представлених фото особа є однією й тією самою (у разі наявності на знімку декількох осіб зазначають ту, щодо якої слід здійснити дослідження); чи зображена у представлених відеозаписах особа є однією й тією самою особою; чи зображена на відеокадрі особа є тією самою, що й на фото (відеозаписі), яке надане (представлений) для порівняння; чи зображена на фотознімку невпізнаного трупу особа є тією самою, що й на фото, представленому для порівняння [72].

Використання матеріалів відеозапису в правоохоронній діяльності зумовлене відносною повнотою й ефективністю самої фіксації події (часу, умов, характеру дій) і її учасників. На достовірність відображення зовнішності людини на відеокадрах впливає низка чинників, які фахівець має враховувати під час аналізу ознак елементів зовнішнього вигляду в межах здійснення експертних досліджень, а саме: 1) чинники, пов’язані безпосередньо з процесом фото- та відеозапису (умови запису, зокрема вид і характер освітлення, положення голови й тіла людини, оптичні та технічні характеристики фото- й відеоапаратури, властивості фото- та відеоносіїв, особливості технологічних процесів під час виготовлення твердих копій); 2) масштаб зображення обличчя особи відносно всього зображення; 3) чинники, пов’язані зі станом зовнішності особи; 4) макіяж, мімічні зміни, можливість хірургічного втручання, штучні зміни зовнішності без хірургічних втручань); 5) чинники, пов’язані з умовами використання й зберігання носіїв фото- та відеоінформації (оригінал чи копія, низька роздільна здатність відеокадру чи цифрового зображення тощо) [46, с. 116].

На думку Р. Л. Степанюк та В. Г. Колесник, з 2022 року поряд з іншими експертними дослідженнями в системі експертного забезпечення розслідування злочинів, що пов’язані зі збройною агресією проти України, найактуальнішими є *комп’ютерно-технічні*. За їх допомогою слідчі й прокурори встановлюють важливі для досудового розслідування факти та виявляють доказову інформацію, яка зберігається (зберігалася) на електронних носіях та підтверджує інкриміновані підозрюваному діяння [164, с. 293]. У сучасних умовах тотальної

цифровізації інформації можливості такої експертизи набувають важливого значення, особливо з огляду на ускладнення, що супроводжують провадження про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням у контексті формування якісного доказового підґрунтя.

Комп'ютерно-технічна експертиза – це дослідження технічних властивостей цифрового обладнання (комп'ютерів, накопичувачів інформації, мобільних телефонів тощо) і програмного забезпечення з метою отримання фактичних даних, що належать до обставин скоєного злочину. У межах проведення комп'ютерно-технічної експертизи вирішують завдання:

– встановлення виду (типу, марки), властивостей апаратного засобу, а також його технічних і функціональних характеристик;

– встановлення фактичного стану й справності апаратного засобу;

– виявлення й дослідження функціональних властивостей, а також налаштувань програмного забезпечення, часу його інсталяції;

– встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам;

– виявлення потрібної інформації, встановлення її властивостей і виду відображення в комп'ютерній системі;

– відновлення видаленої та зашифрованої інформації на носіях різного виду;

– виявлення ознак діяльності шкідливого програмного забезпечення;

– виявлення слідів активності в мережі Інтернет, змісту електронного листування, історії обміну повідомленнями в програмах для спілкування тощо [54].

Попри очевидну актуальність комп'ютерно-технічної експертизи, зокрема й під час досліджуваних проваджень, учені неодноразово зосереджують увагу на ускладненнях, які часто виникають під час призначення такої експертизи. Зокрема, Р. Л. Степанюк та В. Г. Колесник зауважують, що слідчі нерідко ставлять перед експертами неконкретизовані завдання, виконання яких передбачає дослідження набагато більшого обсягу даних, ніж це необхідно для розслідування. Наслідком цього, як мінімум, є істотне збільшення строків

проведення експертизи, оскільки експерт витрачає зайвий час і ресурси. Тому, на думку вчених, поставлені питання мають бути чіткими, а їх перелік – збалансованим. Наприклад, ставлячи завдання щодо пошуку, вилучення й збереження листування користувача в програмах обміну повідомленнями (месенджерах), слідчому доцільно виокремлювати конкретних абонентів або назви чатів, які потребують дослідження, а не доручати повністю скопіювати всю інформацію з усіх месенджерів. У процесі дослідження інформації з відеореєстратора слід зазначати конкретний часовий інтервал, що стосується події, яку розслідують [164, с. 294–295].

І. В. Гора зазначає, що зазвичай питання, що ставляться на вирішення експертам у галузі комп'ютерно-технічної експертизи, залежать від обставин, які підлягають доказуванню, переліку досліджуваних об'єктів, наявності зразків для порівняльного дослідження тощо. У деяких, особливо нетипових, випадках авторка радить слідчому попередньо отримати консультативну допомогу від експерта для визначення правильних і чітких формулювань запитань, визначення інформації, що підлягає встановленню [41, с. 116–117].

Також автори зосереджують увагу на ще одному важливому аспекті: під час підготовки об'єкта для його спрямування на комп'ютерно-технічну експертизу ініціатор має вжити всіх можливих процесуальних заходів для виявлення пароля від системи логічного захисту цього об'єкта та надати його експертові. Це пов'язано з тим, що останнім часом значно зросла якість шифрування та засобів забезпечення безпеки сучасних мобільних пристроїв. Виробник шифрує пам'ять сучасного мобільного телефона з моменту його випуску й інформацію в ній, тому з кожним роком можливості комп'ютерно-технічної експертизи в подоланні систем логічного захисту зменшуються (навіть з використанням сучасних програмних й апаратних засобів), звужується вікно можливостей для повного та якісного вилучення інформації. Часто здійснення експертизи стає практично неможливим [164, с. 295].

Саме тому важливе значення має питання щодо обрання певної експертної установи, де будуть проводити судову комп'ютерно-технічну експертизу. Також

перед її призначенням слідчий має з'ясувати наявність у експертів необхідних спеціалізованих технічних засобів і програмних комплексів. У деяких експертних підрозділах можуть використовувати апаратно-програмні комплекси для досліджень, які дають можливість вилучати, декодувати й аналізувати доказові дані, що отримані з різних модулів мобільних пристроїв. Наприклад, для вилучення важливих криміналістично значущих даних (фотографій, відеозаписів, текстових повідомлень, журналів викликів, даних IMEI), а також для оформлення їх у звіти для проведення досліджень і збирання доказів можуть застосовувати універсальний прилад Universal forensic extraction device (UFED). Він дає можливість виконати вилучення даних на фізичному, логічному рівнях і на рівні файлової системи, а також відтворення паролів (уже видалених) у різноманітних пристроях, зокрема застарілих мобільних телефонах, смартфонах, портативних пристроях GPS і планшетних комп'ютерах. Завдяки власному апаратному обладнанню, вбудованому акумулятору, інтуїтивно зрозумілому графічному інтерфейсу й сенсорному екрану UFED прискорює процес розслідування. До комплекту цього пристрою входять: UFED Physical Analyzer – найпотужніше програмне забезпечення для поглибленого декодування й аналізу даних, а також створення детальних звітів; UFED Phone Detective – програмне забезпечення для миттєвої ідентифікації мобільного телефона та UFED Camera – засіб, який дає можливість власноруч збирати докази, знімаючи зображення даних або роблячи скріншоти безпосередньо з пристрою [41, с. 117–118].

Шведські розробники запропонували програмно-апаратний комплекс для проведення комп'ютерно-технічної експертизи мобільних телефонів і пристроїв MSAB Office, який поєднує в собі можливості як логічного, так і фізичного вилучення даних із мобільних пристроїв в одному наборі. Ця система дає змогу експертам повний доступ до різних способів отримання необхідних даних. Ще одним програмним забезпеченням, яке було розроблене спеціально для проведення комп'ютерно-технічних експертиз за завданнями правоохоронних органів і яке використовує кіберполіція багатьох країн світу, є Belkasoft Evidence Center. Ця програма швидко вилучає цифрові дані з різних джерел шляхом аналізу

жорстких дисків, зразків, хмарних додатків, вмісту робочої пам’яті, резервних копій iOS, Blackberry і Android, UFED, JTAG і chip-off дампів [41, с. 118]. Отже, експерти мають можливість ефективно використовувати зазначені програмні й технічні комплекси під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Одним з найпоширеніших видів досліджень наразі є експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху, яку призначають з метою отримання відомостей щодо марки, конструкції, стану й інших фактичних даних про вибухові пристрої та речовини, бойові припаси, засоби підриву, а також встановлення групової належності та єдиного джерела походження вибухових пристроїв у непошкодженому вигляді або за фрагментами (осколками). Основними завданнями експертизи є визначення: приналежності об’єкта до вибухових пристроїв чи боєприпасів та його класифікаційної групи; факту вибуху вибухового пристрою на місці події, виду вибуху, його потужності; здатності пристрою викликати вибух і можливості здійснення вибуху цього пристрою в конкретних умовах тощо [148, с. 79].

Окрім вибухотехнічних досліджень, актуальною також є експертиза зброї, слідів й обставин її використання, об’єктами дослідження якої є: вогнепальна зброя та боєприпаси; гранатомети, ракетно-реактивна й ствольна артилерійська зброя, а також сліди зброї та її застосування, ситуаційні обставини пострілу. Основними завданнями експертизи вогнепальної зброї та бойових припасів є: встановлення належності об’єктів до вогнепальної зброї або боєприпасів; визначення виду, калібру, моделі, стану зброї, боєприпасів до неї та придатності їх до стрільби; приналежності об’єктів до частин вогнепальної зброї тощо. Також під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених в умовах воєнного стану, значущими є молекулярно-генетична експертиза й інженерно-технічна, зокрема, такі її види, як: інженерно-транспортна (автотехнічна, залізнично-транспортна), дорожньо-технічна, будівельно-технічна, оціночно-будівельна, пожежно-технічна; товарознавча (машин, обладнання, сировини й

споживчих товарів); транспортно-товарознавча; військового майна, техніки й озброєння; військова; судово-медична тощо [148, с. 80].

У цьому підрозділі виокремлено лише деякі різновиди експертиз, вибір яких здійснюють згідно з потребами конкретного провадження. Наприклад, у разі виявлення ознак перепоховання тіл або за наявності інформації про переміщення тіл певним транспортом з певного місця є можливим дослідження ґрунтів, рослинності й навіть пилку, які нашаровані у вигляді осаду на тілі чи одязі потерпілого внаслідок тісного контакту, потім зіставлення цих даних з даними балістичних досліджень, інших зразків і в такий спосіб встановлення «первинних» і «вторинних» місць злочину [53, с. 372].

Висновки до розділу 2

Отже, у цьому розділі здійснено ґрунтовний криміналістичний і процесуальний аналіз початкового етапу розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням як одного з найскладніших і відповідальних етапів досудового розслідування воєнних злочинів, під час якого формують базову доказову основу кримінального провадження, визначають стратегію й тактику подальших слідчих дій, а також передумови для правильної кваліфікації діянь відповідно до ст. 438 КК України. Акцентовано, що в умовах збройного конфлікту будь-яка затримка або помилка на початковій стадії може призвести до незворотної втрати доказів, неможливості встановлення осіб винних або спотворення контекстуальної картини злочину, що суттєво ускладнює як національне, так і міжнародне кримінальне переслідування.

Центральне місце посідає аналіз предмета доказування в провадженнях про воєнні злочини як двоелементної конструкції, що поєднує загальні обставини, передбачені кримінальним процесуальним законом, і спеціальний контекстуальний елемент. Доведено, що без встановлення контексту збройного конфлікту, зв’язку конкретного діяння з воєнними діями й усвідомлення цього

зв’язку суб’єктом злочину неможливі ні правильна кримінально-правова оцінка, ні доведення воєнного характеру вчиненого. У розділі узагальнено наукові підходи до тлумачення «war nexus» і контекстуального елементу, а також встановлено їх практичне значення для формування переліку обставин, що підлягають доказуванню, вибору слідчих дій і джерел доказів. Зазначено, що саме контекстуальні обставини є ключовим маркером, який відмежовує воєнні злочини від загальнокримінальних правопорушень.

Вагомою складовою розділу є систематизація джерел криміналістично значущої інформації про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Досліджено, що поряд із традиційними особистісними, речовими й документальними джерелами важливого значення в умовах війни набувають цифрові джерела інформації, зокрема фото- й відеоматеріали, дані мобільних пристроїв, супутникові знімки, матеріали відкритих джерел (OSINT), спеціалізовані державні й міжнародні бази даних. Отже, використання сучасних цифрових технологій і технологій штучного інтелекту суттєво розширює можливості встановлення як безпосередніх виконавців, так і командирів і військово-політичного керівництва, однак потребує суворого дотримання процесуальних вимог щодо фіксації, вилучення, дослідження й оцінювання таких відомостей. Обґрунтовано значення експертних досліджень цифрових даних і залучення спеціалістів у сфері інформаційних технологій для трансформації отриманої інформації в допустимі процесуальні докази.

Увагу зосереджено на проблематиці типових слідчих ситуацій та алгоритмізації діяльності слідчого на початковому етапі розслідування. Узагальнено підходи до типізації слідчих ситуацій залежно від характеру вихідної інформації, категорії потерпілих, способу вчинення злочину, територіального чинника, джерел повідомлення та місця перебування підозрюваних осіб. Обґрунтовано, що виокремлення типових ситуацій має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу стандартизувати розслідування, оптимізувати вибір слідчих (розшукових) дій, забезпечити економію процесуального часу й підвищити ефективність доказування. З огляду

на це, актуальності набувають уніфіковані переліки невідкладних дій і стандартів розслідування, які враховують специфіку воєнних злочинів і багатоепізодний характер жорстокого поводження з військовополоненими й цивільним населенням.

Встановлено, що взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження в умовах воєнного стану набуває міжвідомчого та міжнародного характеру. Узагальнено, що ефективне розслідування досліджуваних злочинів неможливе без скоординованої діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, Служби безпеки України, Збройних Сил України, Національної гвардії, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, органів місцевого самоврядування, експертних установ, а також міжнародних організацій і місій.

Доведено, що створення міжвідомчих слідчих груп і координаційних штабів є ключовим організаційним механізмом забезпечення повноти документування злочинів, оперативного обміну інформацією та належного процесуального керівництва.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ

3.1. Огляд під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

У правозастосовній діяльності слідчого якісні збирання й перевірка доказів під час досудового розслідування, без перебільшення, є головним завданням. Водночас процес доказування тісно пов'язаний з інститутом слідчих (розшукових) дій, адже ця діяльність є не лише ключовим засобом збирання, перевірки й оцінки доказів, а й підґрунтям для прийняття подальших процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Якість проведення слідчих (розшукових) дій із чітким дотриманням їх процесуального порядку визначає подальший успіх усього досудового розслідування.

Результати аналізу практичної діяльності, а також проведеного опитування надали можливість констатувати, що найчастіше в досліджуваних провадженнях реалізують такі гласні слідчі (розшукові) дії, як огляд (56,9 %), допит (84,6 %), слідчий експеримент (69,2 %), пред'явлення до впізнання (46,1 %) (додаток Г).

Згідно з хронологією здійснення провадження, огляд проводять раніше за інші слідчі (розшукові) дії, що має важливе значення для формування первинного блоку інформаційних ресурсів на початковому етапі розслідування. Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, його пізнання здійснюють опосередковано через виявлення й дослідження відображень його елементів та їхніх властивостей у навколишній обстановці [126, с. 434].

Результати вивчення кримінальних проваджень про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також проведеного опитування практичних працівників надають можливість констатувати, що під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень найчастіше здійснювали огляд таких об’єктів, як:

– місце події: приміщення (житлові й нежитлові), де дислокувалися зловмисники, незаконно утримували громадян та/або вчиняли незаконні дії: помешкання громадян, підвали, склади, гаражі, магазини тощо (62,8 %); ділянки місцевості поза межами населених пунктів (місця вчинення вбивств і масових поховань) (62,8 %); громадські місця (вулиці, площі, автошляхи тощо) (62,8 %);

– предмети: зброя та засоби спецзахисту (23,8 %); технічні засоби (мобільні телефони, стаціонарні камери відеоспостереження, планшети, техніка тощо) (63,7 %); документи (відомості, рапорти, накази й виписки з них, щоденники, журнали, акти, книги), зокрема електронні (інформація зі сторінок в інтернет-ресурсах, фото- та відеозображення) (46,7 %);

– освідування особи (38,4 %) та огляд трупа (38,4 %) (додаток Г).

Очевидно, що в межах підрозділу неможливо детально дослідити особливості здійснення огляду всіх зазначених об’єктів, тому зупинимося лише на найважливіших моментах, з огляду на досліджувану категорію кримінальних проваджень.

Огляд місця події (ОМП) є найскладнішою, важливою та невідкладною слідчою дією, метою якої є виявлення слідів події кримінального правопорушення, обставин його вчинення й встановлення особи злочинця. Відповідно до вимог ст. 237 КПК України ОМП здійснює слідчий або прокурор. Невідкладність огляду місця події зумовлена потребою у своєчасному й швидкому отриманні інформації про обставини події з метою організації розшуку злочинця, розкриття та розслідування кримінального правопорушення. Особливість огляду полягає в тому, що слідчий має можливість сприймати обставини події в реальному часі, коли вони можуть швидко змінитися або втратитися [87, с. 155].

Поділяємо думку О. Пчеліної та Т. Фоміної про те, що вихідну інформацію про обставини вчинення будь-якого кримінального правопорушення, зокрема злочину, пов'язаного зі збройною агресією проти України, отримують передусім під час дослідження обстановки місця події, що визначає зміст слідчої ситуації на початковому етапі розслідування. Отже, що більшими за обсягом і детальнішими є такі відомості, то сприятливішою буде й слідча ситуація. У результаті слідчому буде легше обрати правильний напрям розслідування, сформулювати максимально вичерпний перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, визначити тактичні завдання розслідування й обрати ситуативно зумовлений алгоритм дій. Лише в такому разі досудове розслідування буде всебічним, а отримані відомості матимуть важливе доказове значення [140, с. 252].

Крім загальних умов ефективності огляду, таких як додержання слідчим, прокурором спеціальних тактичних правил його проведення, використання необхідних сучасних науково-технічних засобів, належного процесуального оформлення як перебігу огляду, так і отриманих результатів, умови воєнного стану також визначають специфіку цієї слідчої (розшукової) дії. Важливою умовою результативного ОМП під час війни є оперативність реагування з моменту надходження сигналу про необхідність виїзду слідчо-оперативної групи (СОГ) до прибуття останньої на місце. Огляд місця події потребує швидкого реагування через можливу зміну обстановки місця події, аж до повного знищення матеріальних слідів, з огляду на різні несприятливі природні фактори, обстріли з боку розташування воєнізованих формувань супротивника, збройні зіткнення. Забезпечення збереження слідів до прибуття СОГ на місце події має здійснювати відповідна група з представників правоохоронних органів і воєнізованих формувань, які створюють надійні умови для безпеки групи в районі передбачуваного огляду [106, с. 171].

Загалом слід визнати, що умови ведення активних бойових дій значно звужують аксіоматичні підходи в криміналістиці щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. ОМП пов'язаних з війною кримінальних

правопорушень має низку особливостей, які зумовлені не лише механізмом злочину, але й специфікою воєнного стану, який спричинив зміни в роботі слідчих органів, спрямованій на пошук, виявлення й фіксацію слідів та об'єктів, особливо на територіях, де проводяться активні бойові дії, а також деокупованих територіях. Передусім це брак часу та досвіду, безпекова складова СОГ та інших учасників огляду, особливості використання спеціальних знань, які раніше не застосовувалися тощо [87, с. 157].

Динамічність змін оперативної обстановки та можливі зміни первинної обстановки місця події на певній ділянці місцевості або приміщення внаслідок бомбардування, артилерійського, мінометного обстрілу або інших обставин можуть унеможливити проведення додаткового або повторного оглядів. Зазначене зумовлює виключне значення ретельної підготовки слідчого і/або прокурора до ОМП для збирання вичерпного обсягу доказової інформації [102, с. 139].

Безумовно, перше, на чому слід зосередити увагу на етапі підготовки до ОМП у досліджуваній категорії проваджень, – це безпека учасників слідчої (розшукової) дії, адже її проведення може бути пов'язане з високим ступенем факторів ризику. Практики зазначають, що у разі потреби проведення ОМП на лінії розмежування, працівники поліції узгоджують можливість проведення слідчої (розшукової) дії з командуванням відповідних військових підрозділів. Якщо останні гарантують безпеку учасників СОГ, необхідні слідчі дії проводять безпосередньо на місці події [178, с. 148–149]. Проте це не позбавляє учасників слідчої (розшукової) дії обов'язку подбати про місця можливого укриття в разі зміни військової обстановки.

Крім того, правила безпеки під час проведення ОМП передбачають забезпечення учасників огляду броньованими автомобілями, індивідуальними засобами балістичного захисту (бронежилетами, шоломами тощо), а також проведення відповідного інструктажу. Спеціалісти-вибухотехніки та/або сапери попередньо мають дослідити місцевість (приміщення) і, у разі потреби, знешкодити вибухові пристрої та інші вибухонебезпечні предмети, визначити

безпечні зони. Слід пам’ятати, що розпорядження й вказівки спеціалістів-вибухотехніків та/або саперів на місці події щодо визначення небезпечних зон для людей, безпечної поведінки та поводження із вибуховими матеріалами є обов’язковими для всіх учасників огляду та громадян [118].

Безумовно, етап підготовки до проведення ОМП є дуже важливим. У межах організації діяльності СОГ в умовах бойової обстановки керівник слідчо-оперативної групи безпосередньо перед виїздом на місце події має зібрати інформацію щодо активізації військових дій у зоні огляду, відомості про кількість членів збройних формувань і наявність різного виду озброєння, розташування мінної загорожі на шляху проходження в зону огляду, а також на території огляду, місце розташування військових частин, відповідальних за ділянку території. Також науковці зазначають, що під час ОМП в умовах збройного конфлікту керівництво СОГ в інтересах безпеки може здійснювати керівник воєнізованого формування (групи прикриття) на відміну від мирного часу. Питанням взаємодії (зокрема забезпечення безперебійного зв’язку) членів СОГ і групи прикриття слід приділяти особливу увагу, тому що від них буде залежати не лише ефективність огляду, а й безпека всіх учасників СРД, для забезпечення якої можуть залучати й інші формування й підрозділи [114, с. 28–29].

Практика засвідчує, що досить часто в досліджуваній категорії проваджень виникає потреба у проведенні ОМП у так званих «польових умовах». О. М. Дуфенюк цілком обґрунтовано зазначає, що для виконання завдань слідства за таких умов потрібне розгортання спеціальної логістичної системи, яка передбачає постачання й розподіл ресурсів за такими напрямами:

– залучення персоналу (слідчих, інспекторів-криміналістів, спеціалістів-вибухотехніків, трасологів, судових медиків, оперативних працівників, водіїв, персоналу для забезпечення охорони тощо), його перевезення, розміщення, проживання, харчування, оплата відрядження тощо;

– спеціалізований транспорт і забезпечення його пальним (мікроавтобуси для переміщення слідчих груп, перевезення криміналістичної техніки, вилучених доказів, пересувні криміналістичні лабораторії, землерийна техніка,

мобільні рефрижератори для транспортування трупів до пунктів проведення судово-медичних розтинів тощо);

– техніко-криміналістичні засоби, призначені для відеозапису, фотозйомки під час слідчих (розшукових) дій, забезпечення аерозапису за допомогою БПЛА, упакування речових доказів, вилучення об’єктів, проведення досліджень у «польових умовах» тощо;

– спеціальний одяг і допоміжні засоби (захисні костюми, рукавички, взуття, респіратори тощо), намети й укриття тимчасових пунктів збирання доказів у разі дощової погоди, засоби встановлення фізичної огорожі місця події, засоби захисту криміналістично значущих об’єктів від пошкодження тваринами;

– інше обладнання (техніка для підготовки процесуальної документації, картографічні матеріали, засоби встановлення геолокації місць події, обладнання для перевірки територій і знешкодження потенційно небезпечних вибухових об’єктів, спеціальне судово-археологічне, рентгенівське, освітлювальне, вимірювальне та інше обладнання, засоби комунікації) [53, с. 371].

На наше переконання, такий рівень логістичного забезпечення проведення ОМП під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, безумовно, мав би позитивний вплив та сприяв підвищенню ефективності ОМП у досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Визначення кола учасників ОМП також є важливим етапом підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що значною мірою зумовлює її успішність та ефективність. Як було вже зазначено, огляд дозволяють здійснювати виключно після підтвердження відповідними спеціалістами (вибухотехніками/саперами) відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця його проведення.

Крім того, цілком очевидною є необхідність участі в ОМП у досліджуваних провадженнях спеціаліста-криміналіста. Зокрема, під час огляду облаштованого приміщення катівні й місця масового розстрілу цивільних громадян спеціаліст-криміналіст здійснює пошук, фіксацію та вилучення слідів біологічного

походження (слідів крові та інших виділень людини (слини, сечі тощо), волосся, шматочків тканин тіла), предметів зв'язування (хомутів, стяжок, мотузок, стрічок тощо), гільз, фрагментів куль, ножів та інших предметів, що могли використовувати як знаряддя катувань. Під час огляду місця масового поховання цивільних осіб фіксує розташування місця масового поховання, встановлює його координати, здійснює заміри місця масового поховання (могил), глибини, на якій були поховані особи, фіксує ознаки об'єктів, у яких було поховано осіб (труни, пакети, простирадла тощо); відбирає зразки та проби ґрунту з місця захоронення [117, с. 22–23].

З огляду на особливості способу вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, часто до проведення ОМП залучають судово-медичного експерта, зокрема як спеціаліста для проведення огляду за наявності на місці події трупів загиблих осіб. Відповідно до ст. 238 КПК України огляд трупа можуть здійснювати одночасно з ОМП за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря (якщо немає можливості вчасно залучити судово-медичного експерта) [95]. На підставі цієї норми, стверджують О. Пчеліна й Т. Фоміна, до огляду колони та скупчення розстріляних автомобілів, місця обстрілу або влучання снаряда ракетної артилерії, місця масового розстрілу цивільних громадян і місця масового поховання цивільних осіб, де виявлено трупи, залучають судово-медичного експерта, який має права й обов'язки спеціаліста, встановлені в ст. 71, 72 КПК України. Він надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок у галузі судової медицини, зокрема встановлює: розташування й позу трупа; зовнішній вигляд його одягу та взуття; характер пошкодження одягу, наявність на ньому слідів, плям тощо; індивідуальні особливості частин тіла, їх ушкоджень і слідів на тілі; особливості ложа трупа, предметів на ньому, безпосередньо біля нього. Значну увагу зосереджує на виявленні ознак смерті, зокрема, трупних змін та їхнього характеру (наявність трупних плям, наявність і ступінь трупного заклякання), а також виявленні загальних даних про особу трупа. Також виявляє наявність

вогнепальних травм, визначає їхній характер, встановлює кількість поранень і те, чи відповідають вони за локалізацією одне одному на одязі й тілі людини [140, с. 255]. Також до огляду місця масового поховання цивільних осіб можуть залучати співробітників моргу або волонтерів, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та осіб (волонтерів), які проводитимуть роботи з розкопування могил (масових захоронень) [4, с. 7].

Крім того, залежно від умов конкретного провадження, до ОМП можуть бути залучені вузькопрофільні спеціалісти: балісти, пожежники або працівники ДСНС для огляду місця пожежі, кінологи зі службовими собаками, спеціалісти для відібрання зразків ДНК та інші [148, с. 79]. Залежно від виду злочину, учиненого в умовах збройного конфлікту, та умов проведення процесуальної дії, крім вищезазначених осіб, можуть також залучати представників прокурорів, ЗСУ, органів місцевого самоврядування, міжнародних місій та організацій, волонтерів та інших.

Бажаною є участь в ОМП потерпілих, оскільки вони були безпосередніми учасниками події злочину й можуть повідомити важливу інформацію про локалізацію слідів його вчинення. А. Ф. Волобуєв, досліджуючи особливості розслідування сексуального насильства на окупованих територіях стверджує, що ОМП у таких провадженнях проводять за участю потерпілої особи, оскільки лише вона може показати це місце й можливі сліди. У процесі огляду з’ясовують обстановку на момент учинення сексуального насильства. У разі змін в обстановці може бути проведена реконструкція за допомогою потерпілої особи. Метою огляду також є виявлення, фіксування та вилучення речей, на яких збереглися сліди кримінального правопорушення, передусім біологічні сліди ґвалтівника (волосся, слина, кров, сперма), а також сліди рук злочинця, а також його особисті речі за тривалого проживання в приміщенні (білизна, елементи верхнього одягу, військового спорядження тощо) [36, с. 43].

Слід зосередити увагу на основному – робочому – етапі ОМП. На початку проведення ОМП важливе значення має визначення меж його проведення, з огляду на умови й обстановку конкретного провадження. Очевидно, що

залучення мінімальної кількості осіб під час проведення огляду саме небезпечних ділянок або об’єктів дає змогу зменшити небезпеку для всіх учасників ОМП. Проте огляд значних за площею ділянок потребує залучення значної кількості осіб-учасників, а також використання різних тактичних методів здійснення цієї слідчої (розшукової) дії. Слід пам’ятати, що слідчий може визначити як з основний метод проведення огляду, так і комбінувати окремі методи. Можна використовувати секторний метод, згідно з яким слідчий, перебуваючи у центрі території за компасом, визначає напрям магнітного меридіана й відкладає умовний сектор, рухаючись послідовно від одного сектору до іншого. Отже, для оперативного здійснення огляду з одночасним проведенням рятувальних робіт ефективнішим вбачається застосування методу ОМП за квадратами [179, с. 67].

Підтримуємо думку Г. К. Тетерятника про те, що на територіях із великою зоною охоплення місце огляду доцільно розбивати й зонувати на окремі невеликі ділянки, або об’єкти, на яких окремо працюватиме слідча група, проводячи відповідний ОМП. Кожній ділянці, або об’єктам, надають порядковий номер із логічно-послідовною їх побудовою. Під час роботи на великих площах і багатоповерхових будинках важливо мати зв’язок між учасниками огляду. Крім того, під час здійснення ОМП зональним способом доцільно, щоб дії всіх груп координував один або декілька інших слідчих для регулювання й коригування діяльності кожної з них, обміну інформацією щодо зафіксованих обставин, а також виявлених і вилучених речових доказів. Слід зауважити, що більшість зон огляду не потребують постійної участі окремих експертів або спеціалістів; їх огляд іноді має формальний характер, оскільки основну увагу зосереджують на декількох ключових ділянках місцевості, або окремих об’єктах. Реалізація цієї схеми здійснення огляду потребує значних людських ресурсів і великої кількості криміналістичної техніки, що також слід враховувати під час планування огляду, або за можливості коригувати безпосередньо під час огляду шляхом залучення додаткових сил та засобів [170, с. 237].

Подекуди може виникати потреба в проведенні безперервного огляду місця події, зокрема у разі великих за масштабами й трудомістких ОМП, а також обмежених можливостей у часі проведення. Такий огляд здійснюють почергово, позмінно слідчі слідчої групи, залучені спеціалісти та інші учасники у визначених межах умовного часового періоду проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

В. В. Налуцишин пропонує весь хід слідчої дії фіксувати за допомогою фото та відеозапису для подальшого аналізу в безпечних умовах. Процесуальні документи, на думку автора, слід заповнювати негайно після прибуття на місце події, описувати все максимально детально й докладно, тому що у разі обстрілу може виникнути потреба в найкоротші терміни залишити місце огляду [106, с. 171].

Т. Матюшкова зосереджує увагу на особливостях проведення огляду житла або іншого володіння особи за досліджуваних обставин. Зокрема, за умови здійснення безперервного відеозапису перебігу й результатів такого огляду, його проведення можливе без залучення понятих, якщо це є об’єктивно неможливим або пов’язано з потенційною небезпекою для їхнього життя або здоров’я (ст. 615 КПК України). З огляду на зазначені обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, Т. Матюшкова вважає за доцільне додавати до протоколу відповідні підтвердні документи (про повітряну тривогу, обстріл, інші причини), що унеможливили залучення понятих до огляду житла або іншого володіння особи [102, с. 239]. Зауваження вченої є цілком слушним у контексті нашого дослідження.

Очевидно, що методика проведення огляду місця подій цілком залежить від конкретної ситуації. Зокрема, під час здійснення цієї слідчої (розшукової) дії в умовах бойової обстановки, а також в умовах проведення аварійно-пошукових та аварійно-рятувальних робіт фіксацію й вилучення слідів здійснюють максимально швидко одночасно з фіксацією на технічні носії та за допомогою нотаток [75, с. 135].

Загалом, з огляду на умови проведення ОМП у досліджуваній категорії проваджень, які можуть бути пов'язані з небезпекою для життя й здоров'я учасників (загроза обстрілів, мінна небезпека тощо), важливим чинником є швидкість здійснення такого огляду з одночасним забезпеченням максимальної повноти та якості зазначеної слідчої дії. У цьому разі, як слушно зазначає Р. Чича, оптимальним виходом із ситуації є застосування відеофіксації за допомогою наявних технічних засобів, що суттєво пришвидшує виконання такої дії з подальшим оформленням відповідних протоколів згідно з вимогами закону. Причому особа, яка проводить огляд, може застосовувати дистанційні засоби відеофіксації та аеровідеозапису з прив'язкою до геолокації. В окремих ситуаціях можна використовувати супутникові знімки як спосіб виявлення та фіксації місць учинення воєнних злочинів [183, с. 200].

Використання безпілотників може допомогти у вирішенні ще однієї важливої проблеми під час проведення ОМП в екстраординарних умовах – забезпечити можливість якісного та швидкого фото та відеозапису обстановки місця події. Надалі такі документи можуть стати додатками до протоколу огляду місця події. Квадрокоптер може виконувати функції фото- та відеокамери на механізованому підвісі. Водночас такий, навіть безперервний, відеозапис, не може замінити безперервний відеозапис слідчих (розшукових) дій, передбачений як гарантія законності окремих з них згідно зі ст. 223 КПК України [170, с. 236].

Науковці зосереджують увагу на доцільності використання безпілотних літальних апаратів (квадрокоптерів) для відео- та фотофіксації оглядів місць масових вбивств і поховань. Переваги їх застосування в таких випадках полягають у безпечному й дистанційному оцінюванні наслідків, які були спричинені під час вибуху або пожежі, інших протиправних дій, з подальшою фіксацією місця виявлення та вилучення речових доказів. З огляду на специфіку таких місць подій, застосування квадрокоптерів для аерофотозйомки та відеозапису в небезпечних або важкодоступних місцях, на великих площах території стає сучасним технічним засобом фіксації слідової інформації, здатним безпечно для членів слідчої групи виконувати традиційні види фотозйомки, що

застосовують під час ОМП. Матеріали аерофотозйомки та відеозапису можуть бути використані під час складання план-схеми місця події, особливо якщо слід негайно завершити огляд у зв'язку з можливістю обстрілів і переміститися в небезпечну зону. Під час огляду місця події важливим чинником для фіксування воєнних злочинів є виявлені спеціалістами на місці події предмети й зброя, що засвідчують про використання заборонених міжнародним правом методів ведення війни [148, с. 80]. Крім того, під час огляду всередині масивних ангарів, сховищ тощо слід надавати перевагу використанню дистанційних засобів фото, відеозапису для запобігання можливим остаточним руйнуванням приміщень і споруд, пошкодженим унаслідок вибуху [122]. Перед використанням зазначених технічних засобів заздалегідь слід отримати згоду від військових підрозділів (військової розвідки, РЕБ тощо) [87, с. 156].

Завершальний етап ОМП полягає у фіксуванні перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії та здійснюється з дотриманням вимог ст. 104–107, 615 КПК України. Головним критерієм під час вибору способу й методу фіксування має бути максимально допустима швидкість його реалізації з огляду на небезпеку тривалого перебування членів СОГ у зоні можливого повторного ураження. Як засвідчує практика, фіксацію ОМП здійснюють не лише шляхом складання відповідного протоколу, а й з використанням технічних засобів, комп'ютерних технологій (виготовлення фототаблиць, зокрема 3D-знімків, супутникових картографічних фотознімків, схематичних і масштабних планів, таблиць GPS-координат) тощо. До протоколу ОМП можуть додавати пояснення спеціалістів, а також довідку вибухотехніка про відсутність небезпечних вибухових матеріалів на місці проведення огляду [172, с. 336].

Однак важливо пам'ятати, що, навіть попри доцільність фото- і відеофіксування ОМП в умовах воєнного стану, його фіксування є можливим лише в протоколі конкретної слідчої (розшукової) дії. У разі фіксування перебігу й результатів ОМП доступними технічними засобами, протокол дозволено складати не пізніше 72 годин від моменту завершення огляду (ст. 615 КПК України) [102, с. 240].

Протокол ОМП можуть складати не на місцевості, яку оглядають, а в обладнаному оргтехнікою та безпечному для учасників СОГ приміщенні (за можливості – у службовому кабінеті). Зазначений документ оформлюють з огляду на письмові матеріали та з використанням фототаблиць і відеозапису з місця події, опису виявлених і вилучених речових доказів у нотатках, записаних на диктофон, тощо. Протокол огляду місця подій містить списки очевидців і свідків факту пошкодження/знищення майна (протоколів допитів свідків у разі складання таких оперативним працівником) [75, с. 135, 136].

До протоколу ОМП долучають: фототаблицю(ці), аудіо-, відеозапис(си) із зазначенням дати й часу проведення ОМП; план-схему місця події; вилучені речові докази; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду [118].

Під час ОМП можуть бути виявлені офіційні й неофіційні документи, що сприятимуть установленню кола осіб, причетних до підготовки, учинення і, можливо, приховання злочинів в умовах воєнного стану (наприклад, логістичні записи, журнали чергувань, ситуаційні звіти, військові плани або стратегії, записи комунікації, письмові директиви й накази, особисті службові документи військовослужбовців, нотатники тощо). Огляд, опис, копіювання й вилучення таких об’єктів слід виконувати за правилами поводження з документами – речовими доказами з метою забезпечення їх збереження в незмінному вигляді для подальших досліджень [102, с. 240].

Потребу в проведенні огляду *документів* у досліджуваних провадженнях підтвердили також 56,4 % респондентів під час опитування. Значну частку документальних джерел слідової інформації під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням становлять електронні документи. Загалом, слід визнати, що огляд електронних документів, дослідження цифрових доказів, пошук віртуальних слідів останнім часом набули статусу традиційних слідчих дій.

Вивчення досліджуваних кримінальних проваджень надало можливість встановити джерела виявлення віртуальних слідів таких злочинів: інтернет-

сайти; профілі в соціальних мережах («Одноклассники», «Вконтакте», «Facebook та ін.); логіни й паролі до веб-ресурсів, електронної пошти та соціальних мереж, що уможливлює отримання доступу до особистих акаунтів; мобільні телефони, планшети та інші гаджети; фото- та відеокамери із зафіксованими фактами вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Отже, часто огляду в таких провадженнях підлягають сторінки інтернет-ресурсів, електронні повідомлення, фото-, відеодокументи тощо.

Приклад. Згідно з протоколом огляду речей і документів від 25 серпня 2022 року, оглянуто персональний комп'ютер типу «Ноутбук» марки «Acer F5» з операційною системою «Microsoft Windows 10». На зазначеному комп'ютері відкрито інтернет-браузер «Google Chrome» версії 100.0.4896.127 з інстальованим VPN-клієнтом «Touch VPN» та введено в його адресний рядок адресу соціально орієнтованого ресурсу «Вконтакте». Після авторизації в пошуковому контекстному меню було введено запит: «ОСОБА_14». За результатами виконання пошукового запиту виявлено сторінку «ОСОБА_14» за посиланням: ІНФОРМАЦІЯ_5. За допомогою штатної функції операційної системи «знімок екрана» зроблено знімок («скріншот») зазначеної сторінки. Серед контактної інформації особи-користувача вказано місце проживання – м. Волчиха, сімейний стан – неодружений. Під час подальшого огляду вмісту його сторінки виявлено низку особистих фотографій, зокрема в розділі «Фотографии со страницы ОСОБА_14», з яких зроблено скріншоти [33].

Електронні документи наділені специфічними ознаками, які зумовлюють особливості їхнього огляду. По-перше, електронний документ не є матеріальним об'єктом, а є двійковим комп'ютерним кодом, що створений із застосуванням комп'ютерних засобів та існує на технічних носіях. Відсутність матеріального втілення зумовлює нерозривний взаємозв'язок такого документа із технічним носієм, на якому він зберігається: електронний доказ не може існувати поза межами технічного носія. Наприклад, будь-яка криміналістично значуща інформація в мережі Інтернет має свій технічний носій – сервер, тому для її вивчення слід мати доступ до такого носія. Водночас зв'язок електронного

документа з певним технічним носієм не є нерозривним, оскільки останній може вільно переміщуватися в електронній мережі без технічного носія й існувати на кількох технічних носіях одночасно. Відтак електронний документ часто не можна дослідити без спеціального обладнання.

По-друге, під час здійснення огляду електронних документів слід зважати на те, що вони є більш «вразливими» доказами порівняно з традиційними, адже можуть бути легко знищені, а їхній зміст – змінений без видимих ознак. Крім того, аналіз слідчої практики засвідчує, що фахівці в сфері інформаційних технологій часто за завданням власника техніки інсталюють на комп'ютерні й мобільні пристрої спеціальні програмні продукти, які забезпечують автоматичне знищення інформації, що на них міститься, за умов неавторизованого чи неідентифікованого доступу [182, с. 65].

Слід зазначити, що під час роботи з цією категорією доказової інформації неприпустимими є будь-які некваліфіковані дії та маніпуляції із вилученою технікою без участі відповідного спеціаліста, оскільки найменша помилка може спричинити втрату важливої доказової чи орієнтуючої інформації. Саме тому такий огляд проводять із залученням фахівця в галузі комп'ютерної техніки й інформаційних технологій [139, с. 625].

Крім електронних документів, у досліджуваній категорії проваджень також здійснюють огляд паперових носіїв інформації. Часто це документація військових підрозділів рф, яка залишилась на деокупованих територіях: відомості, рапорти, накази й виписки з них, щоденники, журнали, акти, книги (обліку, спостережень, запису хворих тощо). Такі документи також можуть містити важливі відомості про підозрюваних та обвинувачених осіб.

Приклад. Відповідно до протоколу огляду місця події від 21 квітня 2022 року під час огляду території в с. Ягідному, а саме на ґанку будинку культури, серед уламків конструкції будівлі було виявлено й вилучено низку документів, серед яких друкарським способом виготовлений «Дневник психолого-педагогических наблюдений командира 3 мин взвода мин батр

2 МСБ(г) войсковой части 55115 лейтенанта ОСОБА_10 Начато 25.11.2020» російською мовою.

Згідно з протоколом огляду цього документа від 12 жовтня 2022 року, встановлено, що він складається з 46 аркушів, прошитий, пронумерований і скріплений печаткою військової частини НОМЕР_1. На аркуші, поміченому олівцем у верхньому правому куті цифрою «5», зображено заповнені табличні форми, в яких зазначено, що підрозділ містить одного офіцера і 15 військовослужбовців за контрактом. На аркуші, поміченому олівцем у правому куті цифрою «26», міститься фотозображення чоловіка у військовій формі й напис кульковою ручкою чорного кольору «ОСОБА_3, сержант, ІНФОРМАЦІЯ_6», а також записи щодо фізичних даних, прізвища рідних, їх місце проживання, ступінь споріднення, номера мобільного телефону та інші дані про особу. Під час огляду було виготовлено копію цього документа зі сторінками, що стосуються обвинуваченого, і долучено її до протоколу.

Під час судового засідання оглянуто як копію, так й оригінал цього документа й встановлено, що виготовлена копія відповідає оригіналу й містить дані, про які зазначив прокурор у протоколі огляду документа.

Згідно з рапортом Інспектора ВПК у Чернігівській області Департаменту кіберполіції НП України були встановлені особисті дані обвинуваченого: дата й місце народження, адреси проживання, номер паспорту, податковий номер і номер військової частини НОМЕР_1 [32].

Крім офіційної документації, під час ОМП можуть бути виявлені також особисті документи військовослужбовців, зокрема посвідчення, паспорти, військові квитки, сертифікати тощо, які також підлягають огляду.

Приклад. У правій частині башти танку, де знаходиться місце командира, виявлено й вилучено шкіряне портмоне, в якому містилися: 1) паспорт громадянина рф № НОМЕР_9, виданий 06.06.2019 на ім’я «ОСОБА_12, ІНФОРМАЦІЯ_4; 2) військовий квиток військовослужбовця серії НОМЕР_10, виданий воєнним комісаріатом Лаішевського району Республіки Татарстан 02.07.2019 року на ім’я «ОСОБА_12», ІНФОРМАЦІЯ_4, до задньої обкладинки

якого ниткою чорного кольору пришитий металевий жетон з тисненням «ВС РОССИИ УК-591231»; 3) аркуш паперу з назвою «Алгоритм действий механика водителя по тревоге»; 4) Удостоверение механика-водителя ВС РФ, серии АА № 003593, видане 13.11.2019 на ім'я «ОСОБА_12; 4) Удостоверение старшого машины № 37/4/1373, видане 13.04.2021 на ім'я «ОСОБА_12»; 5) Карточка учета доз облучения, Карточка телесного осмотра ефрейтора ОСОБА_12; 6) Свидетельство Министерства Обороны РФ АА № 003593, видане 11.11.2019 на ім'я «ОСОБА_12»; 7) Сертификат «Профилактическая вакцинація коронавирусной инфекции, вызываемой вирусом SARS-CoV-2, виданый ГБУЗ МО «Наро-Фоминская областная больница» на ім'я «ОСОБА_12»; 8) Брошюра «Банк сильных людей», Аркуш паперу з написом «Ваш секретный код» з цифрами 4517, Аркуш паперу «Подтверждение о выпуске банковской карты ПАО «Промсвязьбанк», три пластикові банківські карти на ім'я «ОСОБА_13» «Сбербанк» з номером НОМЕР_11, «ВТБ» з номером НОМЕР_12, «ПСБ» з номером НОМЕР_13 (том 1 а, с. 123-127) [30].

Не менш важливими в досліджуваній категорії проваджень є огляд тіла потерпілого й огляд трупа потерпілого, який загинув унаслідок жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням. Огляд трупа, передбачений у ст. 238 КПК України, є слідчою (розшуковою) дією, яку здійснює слідчий або прокурор за обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря. Цей огляд проводиться на місці виявлення трупа і в патологоанатомічному відділенні з метою виявлення ознак, що надають можливість встановити особу загиблого, місце, час, обставини й причини смерті, а також знайти ознаки, які можуть вказувати на причетність до злочину конкретних осіб. Важливо пам'ятати, що на місці виявлення трупа, під час його статичного огляду, заборонено змінювати положення тіла, виймати з нього або з одягу сторонні предмети чи очищувати ділянки з пошкодженнями. Такі дії можуть негативно вплинути на встановлення істинної причини смерті. У разі крайньої потреби перед тим як переміщати тіла жертв або докази,

прокурору/слідчому слід забезпечити, щоб місце злочину повністю було задокументоване, сфотографоване та складено його схему [121, с. 15].

3.2. Допит під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

Правовий режим воєнного стану, уведений у зв'язку з повномасштабною агресією проти України, зумовлює потребу в оперативному реагуванні на загрози правопорядку й формування ефективних механізмів правового регулювання в екстраординарних умовах. Унаслідок цього було підготовлено й прийнято низку невідкладних законодавчих змін, які потребують всебічного й ґрунтовного осмислення. Однією з найважливіших процесуальних дій, що набуває особливої значущості в умовах воєнного стану, є допит під час розслідування фактів жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними особами. У цьому контексті постає гостра потреба забезпечення належного балансу між швидким і результативним реагуванням правоохоронних органів і неухильним дотриманням фундаментальних прав та свобод людини. Загалом дослідження законодавчих нововведень, що регламентують порядок проведення допиту в умовах воєнного стану, є надзвичайно актуальним, оскільки воно спрямоване на створення дієвих правових механізмів для оперативного розслідування злочинів за обов'язкового дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини [99, с. 392].

О. С. Бабенко підкреслює, що процесуальний порядок здійснення допиту закріплено в положеннях Кримінального процесуального кодексу України, які встановлюють загальні правила й логічну послідовність його проведення, визначають коло учасників цієї слідчої (процесуальної) дії (свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених), а також регламентують специфіку допиту малолітніх і неповнолітніх осіб [8, с. 138].

Катування, а також жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують людську гідність, види поводження й покарання належать до найбільш серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права та системи захисту прав людини. Учинення таких діянь у контексті збройної агресії рф проти України охоплює категорія воєнних злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачено п. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, а у разі якщо наслідком таких дій стала смерть особи – п. 2 зазначеної статті [94].

Для напрацювання практичних рекомендацій щодо розслідування катувань і жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними особами як окремого різновиду воєнних злочинів вирішальне значення має всебічний аналіз структури та змісту ст. 438 КК України. На наше переконання, у цьому контексті слід виокремити три ключові аспекти, які потребують особливої уваги.

По-перше, відповідно до зазначеної норми слід здійснювати кваліфікацію дій осіб, причетних до злочинів, а саме військовослужбовців рф та їх командного складу, починаючи з 20 лютого 2014 року, тобто з часу фактичного початку збройної агресії у формі військової операції із захоплення території Автономної Республіки Крим. Такий підхід зумовлено тим, що 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення збройних сил рф на територію України і від цієї дати було введено воєнний стан Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Секретар Третьої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду України Герман Анісімов зауважив, що Міжнародний кримінальний суд кваліфікує події, пов’язані з анексією Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, як міжнародний збройний конфлікт між Україною та рф, початок якого відбувся не пізніше 26 лютого 2014 року. Отже, суди національної юрисдикції під час вирішення питань щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України у разі наявності відповідних ознак складу злочину мають послуговуватися саме цією правовою позицією [94].

Водночас щодо подій, які мали місце на сході України з 30 квітня 2014 року, Міжнародний кримінальний суд, на думку судді, застосовує більш

диференційований підхід. Зокрема, він не визнає автоматично міжнародним збройним конфліктом обставини створення та функціонування так званих «народних республік» на території Донецької та Луганської областей України. Проте за умови доведення факту здійснення рф загального контролю над збройними формуваннями цих «республік», наявності кадрових військовослужбовців рф, а також призначення громадян рф або інших підконтрольних державі-агресору осіб до складу адміністративних і владних структур (зокрема, призначення Ігоря Гіркіна, полковника ФСБ, на посаду «міністра оборони ДНР»), можна констатувати наявність міжнародного збройного конфлікту в судовому порядку. За таких обставин виникають правові підстави для кваліфікації дій представників зазначених формувань за ст. 438 КК України, навіть якщо вони були вчинені до 24 лютого 2022 року.

По-друге, диспозиція ст. 438 КК України має бланкетний характер («…та інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами»), що зумовлює потребу посилатися не лише на положення національного кримінального законодавства під час кваліфікації протиправних дій, а й на відповідні норми міжнародних договорів, які передбачають аналогічні діяння як порушення законів та звичаїв війни. Катування та жорстоке поводження з військовополоненими й цивільним населенням входять до переліку заборонених дій, визначених підпунктами «a» (насильство над життям і особистістю, зокрема всі види вбивств, каліцтво, жорстоке поводження й тортури) і «c» (посягання на людську гідність, зокрема образливе й принизливе поводження) п. 1 ст. 3 Женевської конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» [58].

Окрім Женевської конвенції, у процесі кваліфікації зазначених злочинних діянь за ст. 438 КК України, а також під час повідомлення про підозру, складання обвинувального акта й ухвалення судових рішень у справах про воєнні злочини, слід також посилатися на відповідні положення в ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ратифікованого Верховною Радою України 21 серпня 2024 року. Зокрема, катування та інші форми жорстокого поводження

з військовополоненими й цивільним населенням охоплюють підпункти «ii» (катування або нелюдське поводження, зокрема проведення біологічних експериментів) та «iii» (умисне заподіяння сильних страждань або завдання тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю) п. 2 ст. 8 Римського статуту [142].

Третім аспектом, що має визначальне значення для належної організації процесу доказування фактів катування та жорстокого поводження з військовополоненими й цивільними особами, є специфічний склад правових елементів, які підлягають встановленню й доведенню в межах кримінального провадження.

На відміну від класичної чотириелементної структури складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), Міжнародний кримінальний суд щодо воєнних злочинів висуває вимогу доведення трьох окремих правових елементів: 1) об'єктивних елементів протиправного діяння (лат. Actus reus); 2) суб'єктивних або ментальних елементів (лат. Mens rea); 3) контекстуальних елементів, тобто сукупності умов й обставин, у яких було вчинено злочин та/або які використовували під час його вчинення.

Усі зазначені елементи мають бути встановлені на стадії досудового розслідування і, відповідно, належно відображені в матеріалах кримінального провадження. Своєю чергою, суди зобов'язані в мотивувальній частині вироку окремо зазначати кожен із цих елементів як доведений та аргументувати, у який спосіб вони були підтверджені в конкретній кримінальній справі.

Об'єктивні елементи протиправного діяння (лат. Actus reus) охоплюють заборонену законом поведінку у формі дії або бездіяльності, шкідливі наслідки такої поведінки, а також причинно-наслідковий зв'язок між учиненою поведінкою та наслідками.

Зазначені елементи становлять фізичний вимір злочину, охоплюючи всі обставини, які можуть бути безпосередньо сприйняті, зафіксовані або доведені з використанням матеріальних доказів; відображають конкретне виявлення «винуватого діяння» у його буквальному, фактичному значенні.

Під час розслідування фактів катування й жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням у матеріалах кримінального провадження принципово важливо не обмежуватися формальним зазначенням виду протиправних дій (наприклад, що особа_1 та особа_2 вчинили жорстоке поводження щодо цивільного населення м. Буча у березні 2022 року), а здійснювати детальне документування конкретних дій та/або бездіяльності в кожному окремому випадку.

Доцільним є поетапний опис: спочатку слід розкривати спільні дії злочинців як групового суб'єкта – військовослужбовців та їх командирів, спрямовані на формування загальної атмосфери страху й терору в населеному пункті щодо всієї громади, а вже після цього деталізувати окремі епізоди протиправної поведінки конкретних осіб щодо різних потерпілих. Саме такий підхід дає змогу повноцінно відобразити в матеріалах кримінального провадження «контекст» учинення воєнного злочину, тобто відповідний контекстуальний елемент, який підлягає доведенню.

Наслідками катування та жорстокого поводження з військовополоненими й цивільними особами може бути заподіяння фізичної шкоди, що виявляється у вигляді тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, каліцтва, примусової вагітності, примусової стерилізації, втрати вагітності, розвитку тяжких захворювань тощо. У зв'язку з цим у матеріалах кримінального провадження зазначені наслідки мають бути належно зафіксовані шляхом детального опису в протоколах слідчих (процесуальних) дій і підтверджені відповідними висновками судово-медичних експертиз трупів або живих осіб, судово-медичних експертиз медичної документації, зібраної під час обстеження й лікування потерпілого (медичних карт, довідок, актів рентгенологічних чи МРТ-досліджень тощо).

Водночас слід враховувати, що фізичне насильство не в усіх випадках залишає зовнішні, матеріально зафіксовані сліди у вигляді тілесних ушкоджень на тілі людини, однак це не означає, що злочинного наслідку немає. Зокрема, тортури, жорстоке поводження чи мордування можуть спричиняти фізичну

шкоду у формі сильного болю, страждань від холоду, голоду або спраги, позбавлення сну, утримання в темряві, обливання холодною водою, ураження електричним струмом, тимчасового перекриття доступу повітря та можливості дихати, а також інших подібних дій. Слід зауважити, що такі форми впливу зазвичай не залишають тілесних ушкоджень, проте увага органів досудового розслідування має бути зосереджена на доведенні зазначених фізичних наслідків іншими доказовими засобами, окрім традиційного призначення судово-медичної експертизи потерпілого.

Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду безпосередньо закріплює низку форм воєнних злочинів, наслідком яких є заподіяння фізичних страждань, зокрема: ii) катування або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти; iii) умисне заподіяння сильних страждань або шкоди здоров'ю; xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, зокрема навмисне створення перешкод для надання гуманітарної допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій [142].

Фізична шкода, завдана під час учинення воєнних злочинів, у більшості випадків супроводжується заподіянням жертвам глибокої моральної та психологічної травми. Аналіз практичного досвіду спілкування з потерпілими мешканцями міст Буча, Ірпінь, Ізюм і Маріуполь дає підстави стверджувати, що всі вони внаслідок дій окупаційних сил – військовослужбовців рф – зазнали тяжкої психічної травми, наслідки якої відчуватимуться протягом усього життя.

Зокрема, майже всі потерпілі під час допитів та інтерв'ю повідомляли про наявність у них симптомів посттравматичного стресового розладу – тяжкого психічного стану, що формується внаслідок одноразових або повторюваних травматичних подій, які мають надзвичайно сильний негативний вплив на психіку людини. Рівень травматичності події тісно пов'язаний із переживанням безпорадності та неможливістю ефективно діяти в умовах небезпеки. Посттравматичний стресовий розлад може зумовлювати розвиток депресивних

станів, хронічного безсоння, тривожних розладів, панічних атак, небезпечних залежностей, суїцидальної поведінки, агресивності та інших психічних порушень.

Зазначена психічна травма потребує тривалого й комплексного лікування, обов'язкової участі психологів і психіатрів, а також застосування відповідної медикаментозної терапії.

Дослідження правового статусу військовополонених має важливе значення з погляду забезпечення міжнародної справедливості, ефективного захисту прав людини, запобігання вчиненню воєнних злочинів і підтримання гуманітарних стандартів під час збройних конфліктів [37, с. 87].

З огляду на це, доцільно застосовувати алгоритм дій, спрямованих на фіксацію фізичної та моральної шкоди, а також інших істотних обставин у матеріалах кримінального провадження щодо катування й жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням:

1. Встановити всіх представників громади, які перебували в умовах оточення та/або під впливом окупаційних сил.

2. Провести детальний допит кожного повнолітнього потерпілого, з'ясувавши такі обставини:

– дату й час початку злочинних дій у населеному пункті;

– загальну обстановку, що сформувалася для громади внаслідок протиправних дій (оточення військовими, обстріли, відсутність тепло- та водопостачання, заборона або неможливість евакуації, дефіцит продуктів харчування й питної води, відсутність радіо-, телевізійного, інтернет- та мобільного зв'язку тощо);

– дату, час і конкретні умови в місці вчинення злочину щодо потерпілого (перебування в підвалі разом із дітьми, холод, спостереження за вбивствами, викраденнями людей тощо);

– конкретні дії окремих злочинців із зазначенням їхнього одягу, знаків розрізнення, позивних або імен, наявної зброї та інших засобів, які вони використовували;

– наслідки окремих дій злочинців: а) для власного фізичного стану та стану близьких осіб; б) моральні страждання до вчинення злочинних дій, у процесі їх здійснення та після цього; в) матеріальні збитки, зокрема викрадення, знищення або пошкодження майна.

3. Після проведення допитів повнолітніх потерпілих доцільно невідкладно організувати слідчі експерименти за їх участю з метою максимальної деталізації обставин учинення злочину, уточнення та наочного відтворення дій правопорушників. Особливе значення це має у випадках, коли такі дії були пов'язані з тортурами, катуванням або незаконним утриманням осіб у закритих приміщеннях (так званих катівнях). У процесі проведення слідчих експериментів слід приділяти посилену увагу фіксації в протоколах характеристик умов перебування в таких приміщеннях, зокрема температурного режиму, запахів, рівня вологості, санітарного стану, наявності або відсутності доступу до світла й повітря. Опис зазначених умов слід доповнювати показаннями потерпілих щодо тривалості їх перебування, кількості осіб, які утримувалися разом, місць для сну та приймання їжі, стану й облаштування вбиральні тощо. Під час проведення цих слідчих дій також важливо зосереджувати увагу на виявленні слідів катування людей – слідів крові, нігтів, волосся, засобів зв'язування (скотчу, мотузок), знарядь заподіяння тілесних ушкоджень, а також слідів перебування в цих приміщеннях самих злочинців, зокрема відбитків пальців рук, слідів взуття, недопалків цигарок зі слідами слини, залишених особистих речей, документів та інших предметів.

Слід зауважити, що зазначені дії доцільно здійснювати не в межах огляду місця події, а саме у формі слідчого експерименту, оскільки ця слідча (розшукова) дія дає змогу поєднати безпосередній огляд із наданням потерпілими уточнювальних і деталізованих показань.

4. Під час допиту дітей, які є потерпілими, слід суворо дотримуватися низки обов'язкових правил. По-перше, допит дитини має проводитися лише один раз, оскільки пережиті події є надзвичайно травматичними, а кожне повторне відтворення спогадів супроводжується повторним психологічним переживанням

травми. По-друге, допит слід здійснювати в умовах так званої «зеленої кімнати» з обов'язковою безперервною відеофіксацією процесу надання показань і за участю дитячого психолога. Під час такого допиту доцільно пропонувати дитині зображати свої спогади у вигляді малюнків. До матеріалів кримінального провадження також слід долучати малюнки, створені дитиною до, під час і після події злочину (за сприянням батьків або законних представників шляхом тимчасового доступу до речей і документів). Такі малюнки є важливим джерелом інформації про психічний стан дитини та його динаміку, оцінку яким надаватиме експерт у межах подальшої психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи.

5. Потерпілих слід спрямовувати на медичне обстеження та лікування до державних закладів охорони здоров'я або реабілітаційних центрів. Медичних працівників слід заздалегідь поінформувати про потребу повного й належного оформлення всієї медичної документації щодо таких осіб, оскільки вона надалі буде самостійним об'єктом дослідження в межах судово-медичних експертиз. Слідчому слід зосереджувати увагу на перевірці медичної документації на наявність усіх обов'язкових реквізитів, пам'ятаючи, що на експертне дослідження спрямовують саме оригінали таких документів. Кожен офіційний медичний документ має бути заповнений розбірливо, містити підпис лікаря, печатку та штамп відповідної медичної установи.

6. Слід призначити судово-медичні експертизи потерпілих, а також судово-медичні експертизи матеріалів кримінального провадження та наявної медичної документації.

7. Також слід призначити судові психологічні або комплексні психолого-психіатричні експертизи потерпілих.

Результативність розслідування фактів катування та іншого жорстокого поводження з військовополоненими й цивільними особами безпосередньо залежить від рівня виявлення, належної фіксації та подальшого використання доказів. Зазначений процес має за основу принципи об'єктивності, повноти й наукової обґрунтованості, що відповідає міжнародним стандартам, зокрема

положенням Стамбульського протоколу – керівництва з ефективного розслідування та документування катувань.

Водночас процес виявлення слідів катувань ускладнює низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких цілеспрямоване приховування злочинів, обмежений доступ до потерпілих і місць подій, а також специфіка формування й зникнення доказової бази.

Додатковою проблемою є процесуальні й тактичні труднощі, пов'язані з фіксацією доказів. Злочинці нерідко використовують методи катувань, які залишають мінімальні фізичні сліди або вони взагалі відсутні (зокрема імітацію утоплення, психологічний тиск, тривалу депривацію сну). Окрім цього, значний часовий проміжок між моментом учинення катування й можливістю огляду потерпілого часто призводить до загоєння тілесних ушкоджень. Тому виявлення неочевидних ознак (мікротравм, змін у поведінці), а також особливостей фізіологічних реакцій потерпілого потребують застосування спеціалізованих знань і навичок.

У межах роботи з потерпілими, які є ключовим джерелом доказової інформації, також передбачено спеціальний підхід. Цивільні заручники та військовополонені, що пережили катування, зазвичай перебувають у вразливому психологічному стані, відчувають страх, недовіру, сором, що суттєво ускладнює процес отримання від них повних і достовірних свідчень. Отже, слідчі дії слід здійснювати з огляду на психологічний стан таких осіб з метою уникнення ретравматизації та формування неповних або викривлених показань. Саме тому принципово важливим є застосування міжнародних протоколів допиту, заснованих на засадах емпатії, безпеки та поваги до людської гідності.

Виявлення та документування слідів воєнних злочинів є складним і багаторівневим процесом, що потребує системного підходу. Основними напрямами підвищення його ефективності мають стати імплементація стандартів Стамбульського протоколу в національну правозастосовну практику, розроблення спеціалізованих методик проведення комплексних експертиз, а також обов'язкове підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів і суддів щодо

особливостей доказування в кримінальних провадженнях про воєнні злочини загалом і катування та жорстоке поводження з військовополоненими й цивільним населенням зокрема.

Формування ефективного алгоритму доказування воєнних злочинів потребує комплексного дослідження форм їх вияву, розроблення окремих криміналістичних методик розслідування, удосконалення законодавчої й методологічної основи, а також розвитку практичних навичок правоохоронних органів та експертів. Це є неодмінною передумовою забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності в національних судах і в Міжнародному кримінальному суді, відновлення порушених прав потерпілих і запобігання вчиненню подібних злочинів у майбутньому [113, с. 198–206].

Особливості допиту військовополонених під час розслідування порушень законів і звичаїв війни. Бортник С. підкреслює, що залучення спеціальних знань у сфері психології під час проведення допиту військовополонених сприяє налагодженню психологічного контакту з допитуваною особою та отриманню достовірних показань. З огляду на це, важливим є, по-перше, підвищення рівня професійної підготовки працівників органів досудового розслідування, зокрема шляхом поглиблення знань у галузі юридичної (правової) психології, а по-друге, забезпечення своєчасної та результативної взаємодії органу досудового розслідування з обізнаними особами на всіх стадіях допиту військовополоненого [14, с. 25].

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремої норми, яка б визначала спеціальний процесуальний статус підозрюваного-військовополоненого. Водночас під час допиту цієї категорії осіб наявні певні процесуальні та криміналістичні особливості, що потребують врахування.

До процесуальних особливостей, зокрема, належать такі:

– підозрюваному роз’яснюють додаткові права відповідно до п. 2 ст. 55 Римського статуту [142];

– підозрюваний-військовополонений зобов’язаний повідомити своє прізвище, ім’я, військове звання, дату народження, а також армійський, полковий,

особовий чи серійний номер або, за їх відсутності, іншу рівноцінну інформацію (ч. 1 ст. 17 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [58], п. 6 Розділу 2 Порядку тримання військовополонених);

– допит мають проводити мовою, зрозумілою для військовополоненого, без застосування катувань чи будь-яких інших примусових засобів. Слід зауважити, що під час допиту законодавство забороняє використання залякування, образ, приниження гідності та жорстокого поводження. Водночас Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало численні порушення цих вимог обома сторонами конфлікту. Правозахисні організації задокументували випадки допитів із застосуванням залякування, образ, приниження, жорстокого поводження, а також сумарних страт військовополонених з обох сторін. Крім того, Управління отримало значну кількість повідомлень про катування військовополонених обома сторонами;

– обов’язкова участь захисника;

– здійснення відеофіксації допиту із використанням доступних технічних засобів.

Ще однією особливістю кримінального процесуального статусу військовополоненого є наявність у нього права на обмін у разі якщо уповноваженим органом ухвалено відповідне рішення та якщо така особа увійшла до списку для обміну як військовополонений.

Серед криміналістичних особливостей передусім слід виокремити коло обставин, що підлягають встановленню під час допиту, до яких належать:

– обставини належності підозрюваного до збройних формувань рф;

– обставини потрапляння підозрюваного в складі збройного формування рф на певну територію України;

– характер підпорядкування підозрюваного військовому чи окупаційному командуванню (керівництву) рф;

– усвідомлення підозрюваним фактичних обставин, що засвідчують наявність збройного конфлікту й захищений статус потерпілих осіб. Встановлення такого зв’язку є необхідним для відмежування застосування

ст. 438 КК України від інших норм Особливої частини КК України з метою належної кримінально-правової кваліфікації відповідного діяння;

– обставини вчинення злочину, зокрема місце, час, спосіб і наслідки його вчинення, форма вини й мотив злочину, що підлягає кваліфікації за ст. 438 КК України [94].

Слід зазначити, що обміни військовополоненими здійснюють на постійній основі, тому допит підозрюваного має бути проведений оперативно й з дотриманням вимог якості. Для отримання правдивих показань від підозрюваних-військовополонених у максимально стислий термін слідчий має володіти мовою противника, а також відповідною тактикою допиту.

Оскільки допит підозрюваних зазвичай здійснюють у місцях їх утримання, слідчому слід заздалегідь подбати про наявність і справність засобів відеофіксації проведення слідчої (розшукової) дії.

У разі допиту підозрюваних-військовополонених із-поміж офіцерського складу доцільним є залучення спеціаліста у військовій сфері.

Під час підготовки до допиту слідчому також слід звернути увагу на психологічний аспект. Він має контролювати власні емоції, зберігати врівноваженість і неухильно дотримуватися правил поводження з військовополоненими.

Практика проведення допитів підозрюваних-військовополонених засвідчує, що під час допиту можливі такі ситуації:

– підозрюваний визнає свою вину, однак відмовляється від надання показань;

– підозрюваний визнає вину та дає правдиві показання;

– підозрюваний заперечує свою вину.

У разі коли підозрюваний-військовополонений надає показання, слідчому доцільно доповнювати протокол допиту схемами, планами розташування збройних формувань рф та іншими допоміжними матеріалами.

Отже, специфіку допиту підозрюваних із-поміж військовополонених у процесі розслідування порушень законів і звичаїв війни зумовлює сукупність

процесуальних і криміналістичних чинників, урахування яких дає змогу забезпечити оперативне та якісне проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [78, с. 169–171].

Сутність проведення допиту в умовах воєнного стану: практичні особливості. Воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки для державної незалежності або територіальної цілісності держави [99, с. 392].

Проведення допиту є одним із ключових етапів розслідування кримінальних правопорушень, особливо за умов воєнного стану, коли обстановка як на фронті, так і в тилу набуває надзвичайної напруженості. В умовах війни правоохоронні органи й військові формування постають перед принципово новими викликами, що зумовлює потребу в адаптації методів і тактичних підходів до здійснення допитів. Воєнні дії, супроводжувані гуманітарними кризами, мобілізацією ресурсів і трансформацією функціонування правоохоронної системи, спричиняють додаткові практичні складнощі під час проведення допитів.

Слід зауважити, що слідчі (розшукові) дії є невід'ємною складовою кримінального провадження, основним завданням яких є виявлення, закріплення й перевірка доказової інформації. Від точності та повноти дотримання вимог кримінального процесуального й іншого спеціального законодавства безпосередньо залежить ефективність розслідування та справедливість судового рішення. З огляду на запровадження воєнного стану на території України, слідчі (розшукові) дії як інструмент оцінювання доказів зазнали істотних змін, а їх здійснення стало більш ускладненим. Зловживання з боку правоохоронних та інших органів, а також порушення прав і свобод людини та громадянина є не поодинокими проблемами, які постають перед учасниками кримінального провадження. Саме тому особливо актуальним і необхідним є з'ясування та визначення специфіки проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану [97, с. 223].

Правове регулювання слідчих (розшукових) дій у період дії воєнного стану має надзвичайно важливе значення для гарантування прав і законних інтересів

осіб, залучених до розслідування кримінальних правопорушень. Слід зауважити, що саме допит є обов'язковим і невід'ємним елементом досудового розслідування, важливим засобом виявлення правопорушень, забезпечення справедливості та захисту прав учасників кримінального процесу. Згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, «слідчі (розшукові) дії – це дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [95]. Вони є одним з основних способів збирання та фіксації доказів у кримінальному судочинстві. До таких дій, зокрема, належать: 1) допит; 2) пред'явлення для впізнання; 3) огляд; 4) ексгумація трупа; 5) освідування особи; 6) обшук; 7) слідчий експеримент; 8) проведення експертизи [97, с. 224].

У контексті дії воєнного стану в Україні продовжує функціонувати система кримінальної юстиції. У межах кримінальних проваджень, які здійснюють у цей період, проводять значну кількість процесуальних дій, серед яких найбільш поширеним залишається допит. Саме на цьому етапі відбувається отримання показань від учасників кримінального провадження на різних стадіях його здійснення [150, с. 152].

Загальні засади здійснення допиту визначено в ст. 224 КПК України, у якій закріплено такі процесуальні особливості, як місце та час проведення допиту, право допитуваної особи відмовитися від надання відповідей на запитання, а також способи фіксації допиту. Окремі особливості допиту малолітніх і неповнолітніх осіб регламентовано в ст. 226 КПК України [95]. На думку Н. Наумова та А. Гаркуші, «допит є слідчою (розшуковою) дією, яка займає центральне місце у будь-якому кримінальному провадженні, оскільки показання, отримані від особи, мають важливе значення для розслідування. Хоча поняття допиту прямо не закріплено в нормативно-правових актах України, під ним слід розуміти слідчу (розшукову) дію, що полягає в отриманні інформації, яка має значення для кримінального провадження, шляхом опитування особи» [108, с. 475–476].

Чугуєнко К. Ю. та Агаркова О. І. слушно зазначають, що «в умовах воєнного стану, за наявності загроз національній безпеці та життю громадян, особливої ваги набуває забезпечення ефективного досудового розслідування кримінальних проваджень» [186, с. 162].

Суттєві зміни в правовому регулюванні відбулися з прийняттям Закону України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», у якому було остаточно закріплено назву розділу «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Крім того, зазнала істотного доповнення ст. 615 КПК України. Проведення допиту в умовах воєнного стану мають здійснювати з дотриманням вимог чинного законодавства та з огляду на специфічні особливості, зумовлені перебігом воєнного конфлікту [186, с. 162].

У цьому контексті поділяємо позицію Д. Авзалової та В. Вичавки, які зазначають, що «від результативності проведення слідчих (розшукових) дій значною мірою залежить якість досудового розслідування, а отже й ефективність здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях» [3, с. 142].

Під час допиту отримують показання, які відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України визначають як відомості, надані в усній або письмовій формі під час допиту щодо обставин кримінального провадження [95]. Водночас К. Ю. Чугуєнко та О. І. Агаркова зазначають, що «допит є одним із ключових етапів досудового розслідування, а тому його проведення має бути максимально результативним і повністю відповідати вимогам законодавства» [186, с. 163]. Н. С. Харковенко й В. К. Волошина виокремлюють дві основні особливості проведення допиту в умовах воєнного стану, а саме: специфіку фіксації допиту й особливості складання протоколу [177, с. 300].

Зокрема, К. Ю. Чугуєнко та О. І. Агаркова зосереджують увагу на тому, що «за умов дії особливих правових режимів часто виникає потреба у стислі строки отримати показання від значної кількості свідків і потерпілих, тоді як кількість слідчих для проведення таких масштабних допитів є недостатньою. Практичним

виходом із ситуації вважається власноручне викладення свідками та потерпілими своїх показань» [186, с. 164]. Отже, з метою забезпечення прав і свобод свідків та підозрюваних під час допиту в умовах воєнного стану доцільним є застосування спрощеної процедури допиту, оскільки вона дає змогу здійснювати відповідну слідчу (розшукову) дію без зайвих затримок і витрат, мінімізує рівень формалізму й сприяє скороченню строків досудового розслідування.

Також Т. О. Лоскутов зазначає, що «умови воєнного стану зумовлюють необхідність такого правового регулювання допиту, за якого у виняткових ситуаціях суд матиме можливість відступати від принципу безпосередності отримання показань, за умови дотримання належних процесуальних гарантій» [98, с. 319].

Окремо слід виокремити проблему допиту військовополонених, який є процесом опитування осіб, що перебувають у стані військового полону. Такий допит є складовою слідчої діяльності та спрямований на встановлення фактичних обставин, одержання свідчень та інформації від військовополонених щодо подій, які мали місце під час воєнних дій.

Допит військовополонених може переслідувати кілька цілей. По-перше, це з’ясування обставин, що є основною метою допиту. Слідчі намагаються отримати від військовополонених детальні відомості про події, у яких вони брали участь або свідками яких були. Такі відомості можуть стосуватися бойових дій, порушень норм міжнародного гуманітарного права, учинення кримінальних правопорушень чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження. По-друге, допит спрямований на забезпечення доказової бази, оскільки показання військовополонених можуть відігравати вирішальну роль у розслідуванні кримінальних правопорушень або встановленні відповідальності за події, що відбувалися під час збройного конфлікту. Такі свідчення сприяють встановленню об’єктивної істини, ідентифікації винних осіб і відновленню справедливості. По-третє, допит є інструментом захисту прав військовополонених, адже вони мають право на справедливий судовий розгляд, гуманне поводження й недоторканність особи. З огляду на це, допит слід

проводити з неухильним дотриманням міжнародних стандартів прав людини та норм щодо захисту військовополонених.

Здійснення допиту військовополонених в умовах воєнного стану є ускладненим через специфічні обставини, що супроводжують збройний конфлікт. Водночас дотримання базових принципів і рекомендацій дає змогу забезпечити відповідність цієї процедури міжнародним стандартам у сфері прав людини. Серед основних рекомендацій щодо проведення допиту військовополонених в умовах воєнного стану доцільно виокремити такі:

1. Необхідність гарантування безпеки всіх учасників допиту, зокрема військовополонених, слідчих і перекладачів, з огляду на можливі ризики агресії, насильства чи психологічних травм і вжиття відповідних заходів безпеки.

2. Обов'язкове дотримання міжнародних стандартів прав людини, зокрема принципів, закріплених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, які передбачають право військовополонених на гуманне поводження, справедливий процес й особисту недоторканність.

3. Забезпечення об'єктивності та нейтральності слідчих, які здійснюють допит, із категоричною забороною будь-яких форм фізичного чи психологічного тиску, насильства або погроз, а також орієнтацією виключно на факти й докази, а не на припущення чи стереотипи.

4. У разі мовного бар'єра є обов'язковим залучення кваліфікованого перекладача для належного й повноцінного спілкування між учасниками допиту.

5. Урахування психологічного стану військовополонених, які можуть перебувати під впливом стресу, травматичних переживань або шокового стану, і застосування коректного, ненав'язливого підходу, що не погіршує їхній психоемоційний стан.

6. Належне збереження та фіксація всіх доказів, отриманих під час допиту, з метою їх подальшого використання в судовому провадженні [69, с. 512].

Україна зобов'язана неухильно дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема тих, що регламентують порядок проведення допитів

у період дії воєнного стану. Це передбачає забезпечення справедливого судочинства, гідного поводження з військовополоненими, захисту від психологічного та фізичного насильства, а також реалізацію інших гарантованих їм прав. Важливим аспектом є організація належного обліку всіх допитів військовополонених і коректне документування отриманих показань, що не лише сприяє їх подальшому використанню в правосудді, а й забезпечує можливість притягнення винних до відповідальності за вчинені злочини [38, с. 105].

Отже, здійснення допиту військовополонених в умовах воєнного стану в Україні потребує суворого дотримання міжнародних стандартів прав людини, зокрема тих, що визначив Міжнародний комітет Червоного Хреста, які спрямовані на гарантування захисту прав військовополонених і забезпечення справедливості процедури. До основних принципів допиту належать гарантування безпеки для всіх учасників процесу, участь представників Червоного Хреста, дотримання міжнародних норм у сфері прав людини, обов'язкова реєстрація та документування допиту, а також забезпечення доступу до юридичної допомоги. В умовах воєнного стану важливого значення набуває забезпечення безпеки й недопущення будь-яких форм психологічного чи фізичного насильства. Права військовополонених мають бути гарантовані, а їхні свідчення – оцінені з огляду на їхній фізичний та психологічний стан. Дотримання зазначених принципів, у поєднанні з нормами міжнародного права та національного законодавства, дає змогу забезпечити ефективне й справедливе проведення допиту, який може стати важливим джерелом інформації для розслідування злочинів і здійснення правосуддя [69, с. 522]. Отже, здійснення допиту в умовах воєнного стану є обґрунтованим та необхідним, оскільки застосування цього правового режиму передбачає проведення допитів у період активних бойових дій, що ускладнює повне та безумовне дотримання всіх процесуальних вимог. Воєнний стан запроваджує суттєві обмеження, але водночас формує спеціальні, підвищені вимоги до порядку й процедури проведення допиту. За таких обставин допит осіб стає значно складнішим, адже виникає потреба в одночасному забезпеченні ефективної діяльності

правоохоронних органів і гарантуванні прав та свобод людини із недопущенням надмірного, необґрунтованого або свавільного втручання.

Здійснення допиту за умов воєнного стану є складним, комплексним і багатовимірним процесом, який потребує врахування специфічних обставин, зумовлених екстремальними умовами збройного конфлікту. У такій ситуації правоохоронні органи змушені коригувати та пристосовувати методи й тактичні підходи до допиту, водночас зберігаючи базові принципи законності, справедливості й професійної етики. Попри надзвичайно складні умови, пріоритетним є забезпечення дотримання прав людини під час проведення допиту, недопущення будь-яких виявів катувань, жорстокого поводження чи незаконного тиску, які можуть поставити під сумнів легітимність отриманих відомостей і суперечити нормам міжнародного права. Водночас ефективно проведений допит здатний істотно вплинути на результативність кримінальних розслідувань, що мають ключове значення для гарантування національної безпеки, правопорядку й стабільності держави [110, с. 182–184].

Проведення допиту в умовах воєнного стану є необхідним і об’єктивно зумовленим завданням кримінального провадження, адже саме в період збройного конфлікту виникає потреба в оперативному й ефективному розслідуванні воєнних злочинів. Воєнний стан суттєво ускладнює здійснення слідчих (розшукових) дій, однак не скасовує обов’язку дотримання вимог національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

У такому разі особливості допиту зумовлює потреба в забезпеченні балансу між ефективністю розслідування та гарантіями прав учасників кримінального процесу, зокрема військовополонених і цивільного населення. Вирішальне значення має правильна правова кваліфікація діянь за ст. 438 КК України з огляду на норми міжнародного гуманітарного права та практики Міжнародного кримінального суду.

Ефективність допиту залежить від якості фіксації доказів, урахування фізичних і психологічних наслідків катувань, застосування спеціальних знань у галузі психології, а також дотримання спеціальних процедур щодо допиту дітей

та осіб, які перебувають у стані підвищеної вразливості. Комплексний, системний і гуманний підхід до організації допиту в умовах воєнного стану є неодмінною передумовою забезпечення справедливого правосуддя, притягнення винних до відповідальності та відновлення порушених прав потерпілих.

3.3. Інші гласні та негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням

24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна, а Указом Президента України № 64/2022 у зв'язку зі збройною агресією рф на всій території держави було запроваджено воєнний стан. Рівень дієвості та результативності кримінального провадження в умовах дії правового режиму воєнного стану безпосередньо зумовлений якістю кримінальних процесуальних норм. У зв'язку з цим зберігають актуальність наукове осмислення та аналіз останніх змін кримінального процесуального законодавства, зокрема в частині правового регулювання проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану [180, с. 359].

Очевидно, що кожен окремий різновид порушень міжнародного гуманітарного права потребує розроблення спеціальної криміналістичної методики розслідування із застосуванням ситуативного підходу, а також упровадження уніфікованих стандартів процесуальної, криміналістичної та експертної діяльності.

Логіка розслідування воєнних злочинів вирізняється наявністю низки суттєвих викликів. До безпекових належать ситуації, коли деокуповані території залишаються небезпечними, а слідчі групи змушені працювати в умовах підвищеного ризику швидкої зміни обстановки, наявності вибухонебезпечних предметів, загроз обстрілів, обвалів, руйнування будівель і споруд, пошкодження інженерних мереж тощо. Логістичні виклики пов'язані з потребою в забезпеченні постачання та розподілу значних і різнопланових ресурсів, належному

плануванні й організації роботи, зокрема із залученням іноземних спеціалістів і створенням міжнародних спеціалізованих груп. Тактичні складнощі зумовлені значною кількістю епізодів, свідків, потерпілих, слідів на місцях подій і речових доказів, а також тим, що частина свідків і потерпілих була евакуйована, викрадена або перебуває в стані підвищеної психологічної вразливості, що створює ризик повторної травматизації під час допитів. Комунікаційні виклики виявляються в необхідності налагодження ефективної внутрішньої відомчої та зовнішньої взаємодії в умовах значного суспільного резонансу та пильної уваги міжнародної спільноти до фактів порушення міжнародного гуманітарного права. Геополітичні складнощі пов’язані з тим, що держава-агресор ігнорує норми міжнародного права, чинить протидію розслідуванням, знищує сліди й документи, а також поширює дезінформацію.

Якщо в мирний час ресурсне забезпечення на рівні окремих територіальних органів нерідко потребувало вдосконалення, то за умов воєнного стану, необхідності фіксації масових злочинів, на тлі значних за площею територій «ураження», сотень убитих, поранених, зґвалтованих, викрадених і закатованих потерпілих це питання набуває статусу одного з ключових.

Для реалізації поставлених завдань у «польових умовах» на звільнених від окупації територіях необхідним є розгортання спеціалізованої логістичної системи, яка охоплює постачання та розподіл ресурсів за такими основними напрямами:

– залучення персоналу (слідчих, інспекторів-криміналістів, вибухотехніків, трасологів, судово-медичних експертів, оперативних працівників, водіїв, працівників охорони тощо), його транспортування, розміщення, забезпечення проживанням, харчуванням, виплатою відрядних та іншими організаційними заходами;

– забезпечення спеціалізованим транспортом і пальним (мікроавтобуси для переміщення слідчих груп, перевезення криміналістичної техніки та вилучених доказів, пересувні криміналістичні лабораторії, землерийна техніка, мобільні

рефрижератори для транспортування тіл до місць проведення судово-медичних розтинів тощо);

– використання техніко-криміналістичних засобів, призначених для фото- та відеофіксації під час проведення слідчих (розшукових) дій, аерозапису із застосуванням БПЛА, пакування речових доказів, вилучення об'єктів, проведення досліджень безпосередньо у «польових умовах» тощо;

– забезпечення спеціальним одягом і допоміжними засобами (захисні костюми, рукавички, взуття, респіратори тощо), наметами й укриттями для тимчасових пунктів збирання доказів у разі несприятливих погодних умов, засобами встановлення фізичної охорони місця події, а також засобами захисту криміналістично значущих об'єктів від пошкодження тваринами;

– застосування іншого необхідного обладнання (техніки для підготовки процесуальних документів, картографічних матеріалів, засобів геолокації місць подій, обладнання для обстеження територій, знешкодження потенційно небезпечних вибухових предметів, спеціального судово-археологічного, рентгенівського, освітлювального, вимірювального й іншого устаткування, засобів зв'язку).

Досвід логістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів українські правоохоронні органи фактично напрацьовують лише нині, водночас міжнародна спільнота в цій сфері вже сформувала значну кількість стандартів і методичних рекомендацій, більшість з яких оприлюднені англійською мовою. Зокрема, ідеться про Борнмутський протокол щодо захисту та розслідування фактів масових поховань [199]; криміналістичний посібник з розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків [198]; посібник з надання допомоги в розслідуванні міжнародних злочинів; порадник щодо розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду в Боснії і Герцеговині тощо. З огляду на це важливе значення має забезпечення доступу до методичної інформації (переклад, узагальнення та поширення відповідних матеріалів), проведення спеціальних інструктажів перед початком роботи слідчих груп на місцях, а за можливості – організація короткострокових спеціалізованих

тренінгів з метою ефективного налагодження процесу й уніфікування процедур збирання доказів. Актуальність посилюється у випадках, коли на місці події працюють слідчі групи за участю іноземних фахівців, правників й експертів ad hoc, що зумовлює потребу в розробленні єдиних, уніфікованих стандартів діяльності для всіх учасників.

Слід також зазначити, що навіть у мирний час судово-медичні експерти неодноразово акцентували на надмірній завантаженості як одній з ключових проблем організації судово-медичних експертиз в Україні. Проведене Є. Ковалевською соціологічне опитування засвідчило, що 90 % респондентів (експертів-медиків) визнали цю проблему суттєвою. Очевидно, що під час розслідування воєнних злочинів навантаження на експертів істотно зростає, і це стосується не лише судових медиків. У зв'язку з цим доцільним у цій ситуації є створення спеціальних тимчасових місій, діяльність яких може здійснюватися на підставі укладених міжнародних угод про взаємну правову допомогу та співробітництво. Такий підхід уже реалізовано в межах діяльності Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, коли 1999 року в Косово працювали спеціально сформовані дансько-шведські групи експертів. Унаслідок проведення розтинів 308 тіл встановлено, що найпоширенішою причиною смерті стали вогнепальні поранення.

Перші відповідні прецеденти вже наявні в Україні. Зокрема, у квітні 2022 року на територію України прибув підрозділ технічних і наукових жандармів спеціальних служб Французької Республіки, до складу якого ввійшли судово-медичні експерти, фахівці з балістики та вибухотехніки, спеціалісти з ДНК-аналізу й дактилоскопії, експерти з огляду місця події, а також помічники слідчих. Метою цієї місії було надання практичної допомоги під час розслідування воєнних злочинів, учинених на території Київської області. Підрозділ прибув із власною мобільною ДНК-лабораторією та повним комплектом необхідного обладнання для організації огляду тіл загиблих і проведення їх ідентифікації. Водночас налагоджено тісну співпрацю між Офісом Генерального прокурора й Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду,

функціонує спільна слідча група, створена за участю України, Литви та Польщі. Вагоме значення в цих процесах має принцип універсальної юрисдикції щодо ініціювання кримінальних проваджень і здійснення переслідування за воєнні злочини, що надало можливість понад сорока державам звернутися до Гаазького суду у зв'язку з фактами порушення міжнародного гуманітарного права на території України. У найближчій перспективі прогнозується подальше посилення тенденцій до консолідації міжнародної спільноти й оптимізації співпраці не лише на дипломатичному, економічному й гуманітарному напрямах, а й у сфері документування та фіксації доказів воєнних злочинів.

Слідчі (розшукові) дії становлять один із ключових елементів стадії досудового розслідування та є важливим інструментом доказування в межах кримінального провадження [100, с. 213].

Слідчі (розшукові) дії, зауважує А. С. Амеліна, є важливим елементом кримінального провадження, основне завдання якого полягає у виявленні, фіксації та перевірці доказів [14, с. 130].

Слід ураховувати, що запорукою ефективного розслідування є чітка координація дій та налагоджене оперативне взаємне інформування між слідчими й судовими експертами, оскільки результати діяльності однієї сторони стають вихідною інформацією для подальшої роботи іншої. Окремо постають питання практики використання криміналістичних і судово-медичних знань у «польових умовах». Досвід зарубіжних фахівців засвідчує важливість розроблення детального плану розслідування воєнних злочинів, у якому має бути визначено:

– стратегічні завдання розслідування, обсяг інформації, необхідної для їх досягнення, а також джерела такої інформації (формування так званої матриці доказів);

– конкретизацію окремих злочинів і потенційних підозрюваних, а також перелік нормативно-правових актів, норми яких були порушені відповідними діями комбатантів;

– перелік завдань, що підлягають виконанню, процесуальних дій, які необхідно здійснити, ресурсів, необхідних для їх реалізації, визначення осіб,

відповідальних за їх виконання, і послідовності здійснення процесуальних заходів;

– порядок, періодичність і способи комунікації між слідчими, прокурорами, аналітиками й іншими учасниками досудового розслідування;

– оцінювання ризиків, які можуть виникати в діяльності слідчих і прокурорів у процесі розслідування.

Для належного документування фактів збройної агресії, спрямованої проти цивільного населення, слід встановити низку ключових обставин, зокрема: час і місце події, територію ураження, а також засоби та способи, що застосовували під час нападу; кількість постраждалих осіб та їх демографічні характеристики (вікові, соціальні, групові тощо); зміст і характер злочинних дій, учинених щодо потерпілих у процесі нападу (захоплення заручників, створення так званих «фейкових» органів державної влади та місцевого самоврядування, незаконні затримання, катування, зґвалтування, умисні вбивства й інші схожі дії); наявність і підтвердження фактів дискримінаційного характеру тощо.

З метою доведення того, що воєнні злочини мають масовий, системний і поширений характер, слід встановити: кількість окремих епізодів злочинної діяльності; наявність сталих, повторюваних злочинних моделей поведінки; функціонування логістики та залучення відповідних ресурсів; загальну кількість постраждалих осіб; наявність публічних заяв, пов’язаних із фактами нападів; наявність плану або політики, спрямованої проти цивільного населення; використовувані засоби й методи військових атак; передбачуваність їх наслідків; повторюваність і скоординованість дій, що призводять до аналогічних результатів; зміну етнічної, релігійної, расової чи політичної структури населення; створення нових «фейкових» політичних або військово-адміністративних утворень на відповідній території; застосування дискримінаційних процедур та інші схожі вияви.

Узагальнюючи, можна виокремити чотири основні групи джерел інформації, що мають доказове значення у справах про воєнні злочини. До особистісних джерел належать показання свідків, потерпілих, підозрюваних або

полонених щодо обставин події. Речові джерела охоплюють матеріальну обстановку, місця руйнувань, залишену військову техніку, предмети побуту, зброю, боєприпаси, вибухонебезпечні об'єкти, що не здетонували, фрагменти боєприпасів, тіла загиблих з ознаками насильницької смерті, сліди біологічного походження у випадках катувань і зґвалтувань, а також матеріали та речовини (ґрунт, вода тощо), які підтверджують застосування заборонених видів зброї або факти забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами. Цифрові джерела охоплюють фото- й відеоматеріали фіксації подій, дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж, інформацію геолокації пристроїв, оснащених GPS-маяками, а також відомості з відкритих цифрових джерел. Документальні джерела становлять протоколи, накази, розпорядження, плани проведення воєнних операцій, документи щодо постачання, особисті документи комбатантів, фінансова документація тощо.

Розслідування воєнних злочинів на початковій стадії передбачає здебільшого кілька взаємопов'язаних фаз. Першою є фаза допитів свідків і потерпілих, наступною є фаза оглядів, яка охоплює огляди місцевості, будівель і споруд, тіл загиблих, місць «масових поховань», речових доказів, а також проведення освідувань. Наступною є фаза призначення та проведення експертиз різного характеру – ідентифікаційних, класифікаційних, ситуаційних і діагностичних, зокрема судово-медичних, молекулярно-генетичних, хімічних, матеріалознавчих, балістичних, вибухотехнічних, пожежно-технічних, фоноскопічних, екологічних, комплексних криміналістичних та інших видів досліджень.

Під час розслідування воєнних злочинів типовою є потреба в ідентифікації тіл загиблих, яку можуть здійснювати шляхом візуального впізнання за ознаками зовнішності, особистими речами чи документами, а також із використанням методів судово-медичної одонтології та геномного ДНК-аналізу. Діяльність судово-медичного експерта значно ускладнюється у випадках, коли тіло протягом тривалого часу перебувало на відкритому вологому повітрі або було поховане у вологих ґрунтах; коли труп знаходився у «масовому похованні», що сприяє

активним процесам гниття, аутолізу та сапоніфікації (омиленню); коли тіло зазнало фрагментації внаслідок потужних вибухових, вогнепальних чи інших травматичних ушкоджень; коли труп неодноразово переміщувався сторонніми особами, змінювалося місце його поховання, що призводило до часткової трансформації слідової картини.

За результатами досліджень британських учених, у випадках виявлення ознак перепоховання тіл або за наявності інформації про їх транспортування з одного місця до іншого можливим є проведення аналізу ґрунтів, рослинності та навіть пилку, які осідають на тілі чи одязі потерпілого внаслідок тісного контакту. Подальше зіставлення цих даних із результатами балістичних досліджень та іншими зразками дає змогу встановити «первинні» та «вторинні» місця вчинення злочину. Такий підхід має назву «профілювання довкілля» і вперше був застосований під час розслідування воєнних злочинів у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії, де було досліджено 24 ділянки та понад 240 геологічних і рослинних зразків.

Робота на місцях масових поховань має низку специфічних особливостей. Іноземні фахівці визначають «братські могили» як місця поховання, у яких захоронено кілька тіл або на поверхні знаходяться розкидані людські останки, зокрема скелетовані, змішані чи фрагментовані, за умови, що обставини смерті й поховання потребують перевірки на предмет їх законності [199, с. 4]. Основоположними принципами діяльності на таких об’єктах є забезпечення максимально можливого шанобливого ставлення до похованих осіб і водночас мінімізація ризиків пошкодження слідової картини. З огляду на зарубіжний досвід [198, с. 11–12], доцільно виокремити такі етапи розслідування фактів масових позасудових страт і поховань:

1. Попередній етап, що передбачає інформаційну розвідку, збирання відомостей від місцевого населення та представників органів влади про місце й обставини події, свідків і потерпілих.

2. Археологічний етап, який охоплює: 2.1) визначення меж розкопок, за потреби – поділ території на сектори, планування залучених сил і засобів,

встановлення фізичної охорони місця події; 2.2) безпосереднє вилучення останків, проведення фото- й відеофіксації, складання процесуальних протоколів і вилучення об'єктів.

3. Дослідний етап, що передбачає: 3.1) проведення розтинів і лабораторних аналізів; 3.2) здійснення ідентифікаційних досліджень.

4. Завершальний етап, на якому формують підсумкові висновки, оцінюють сукупність зібраних доказів, а також здійснюють інформування родичів загиблих і громадськості про результати розслідування.

Ідентифікація тіл, похованих за таких умов, ускладнюється через відсутність ізоляційного шару між ними, що призводить до тісного контакту й змішування останків, передусім у випадках дезорганізованого, а не впорядкованого (паралельного) розміщення тіл. У зв'язку з цим до проведення процесуальних дій на місцях масових поховань доцільно залучати фахівців у галузі судової антропології та судової археології [53, с. 370–373].

В умовах запровадження воєнного стану в Україні істотно зростає потреба у використанні негласних слідчих (розшукових) дій як інструменту забезпечення національної безпеки, а також протидії тероризму, диверсійній діяльності, шпигунству й іншим загрозам державі [175, с. 576–577].

З огляду на це доцільно проаналізувати окремі теоретичні й практичні аспекти застосування НСРД у період війни, зважаючи на зміни, які були внесені до глави 21 КПК України.

Відповідно до офіційних даних Офісу Генерального прокурора [137], протягом 2022 року суди задовольнили 47 023 клопотання прокурорів, слідчих і дізнавачів про надання дозволу на проведення НСРД (для порівняння: 2021 року – 73 082, 2020 року – 73 933). Водночас у 3076 випадках у наданні дозволу було відмовлено (2021 року – 5852, 2020 року – 5737). Лише у 18 629 випадках прокурор ухвалив рішення про розсекречення результатів проведених НСРД (2021 року – 28 992, 2020 року – 24 339).

Аналіз наведених статистичних показників засвідчує істотне скорочення 2022 року кількості судових рішень щодо задоволення клопотань про проведення

НСРД, а також про зменшення кількості випадків розсекречення їх результатів. Така тенденція зумовлена особливостями правового режиму воєнного стану, в умовах якого нині функціонують як правоохоронні органи, так і судова система України.

Увагу привертає питання використання результатів НСРД безпосередньо в межах кримінального провадження, яке законодавець визначає як сукупність досудового розслідування, судового провадження та інших процесуальних дій, пов'язаних з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Проблематика використання результатів НСРД традиційно залишається однією з ключових у кримінальному процесі. Зазначене зумовлено тим, що застосування НСРД безпосередньо пов'язане з втручанням у сферу приватного життя особи, яка перебуває під захистом Конституції України. Фактично йдеться про тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Саме з цієї причини законодавець закріплює низку правових механізмів і гарантій, спрямованих на запобігання можливим зловживанням з боку правоохоронних органів як на стадії отримання дозволу на проведення НСРД, так і в процесі їх здійснення та подальшого використання отриманих результатів. Водночас одним із важливих індикаторів формування України як сучасної демократичної держави є нормативне закріплення соціальних цінностей, що становлять фундамент суспільного життя.

Детальніше розглянемо один з таких запобіжників – визначення та фактичне суворе дотримання підстав для проведення НСРД.

На перший погляд може здатися, що підстави застосування НСРД чітко й однозначно сформульовані законодавцем і не потребують додаткової класифікації чи системно-структурного тлумачення. Проте практика діяльності правоохоронних органів засвідчує наявність протилежних тенденцій.

Зокрема, структурно-логічний аналіз положень ч. 2 ст. 246 КПК України не дає однозначної відповіді щодо вичерпного переліку підстав проведення НСРД. У зв'язку з цим постає потреба звернення до норм інших законодавчих актів, а

також до положень КПК України, що зумовлює застосування бланкетного та відсильного способів розв'язання відповідної проблеми. Саме такий підхід надав можливість обґрунтувати поділ підстав НСРД на формальні й документальні [95]. У цьому контексті доцільно розглянути ту підставу для проведення НСРД, яка була змінена законодавцем безпосередньо в період дії воєнного стану, тобто після внесення відповідних змін до КПК України. Слід зазначити, що з моменту запровадження воєнного стану законодавець вніс значну кількість змін як до Кримінального, так і до Кримінального процесуального кодексу України.

Системний аналіз оновлених положень КПК України засвідчує появу нововведень, що стосуються порядку проведення слідчих (розшукових) дій, а також механізмів ухвалення процесуальних рішень.

Не оминув увагою законодавець і сферу застосування НСРД. Водночас слід зауважити, що кардинальних або радикальних змін до цього інституту внесено не було.

Зазначене зумовлено тим, що НСРД є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і способи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, прямо передбачених КПК України [10]. Отже, будь-які суттєві трансформації інституту НСРД неминуче потягнули б за собою зміни до всіх без винятку норм й інститутів кримінального процесуального законодавства.

Слід зауважити, що внесені до КПК України зміни стосувалися назви та процедури здійснення одного конкретного виду НСРД.

Зокрема, одночасно зі зміною назви НСРД, передбаченої ст. 268 КПК України – «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)», відповідну норму було доповнено частиною п'ятою. Законодавець визначив, що встановлення місцезнаходження такого радіообладнання за заявою його власника не потребує отримання дозволу слідчого судді.

Водночас збережено положення, згідно з яким установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) здійснюють на

підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, визначеному ст. 246, 248–250 КПК України [95].

Сучасні процеси, що відбуваються в Україні, об'єктивно зумовлюють потребу в оперативному отриманні достовірної інформації, її швидкому та своєчасному аналізі, узагальненні й ефективному використанні з метою забезпечення якісного розслідування кримінальних правопорушень не лише загальнокримінального характеру, а й специфічних злочинів, учинених в умовах воєнного стану, тобто під час бойових дій, бомбардувань, ракетних ударів, обстрілів населених пунктів, терористичних актів тощо [134, с. 387].

У зв'язку з цим доцільно детально розглянути внесені зміни та проаналізувати, як вони впливатимуть на діяльність правоохоронних органів щодо виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Наприклад, може бути вчинено заволодіння мобільним телефоном шляхом шахрайських дій. З метою розкриття такого кримінального правопорушення слідчий наділений правом застосувати НСРД, передбачену ст. 268 КПК України. Для цього він може отримати письмову заяву від власника майна – особи, яка звернулася із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення [95].

Водночас під час застосування цього різновиду НСРД слід передбачити належні запобіжні механізми для унеможливлення зловживань з боку правоохоронних органів. Законодавець не визначив ані змісту, ані структури такої заяви, а також не врегулював порядок дій у випадках, коли заяву про кримінальне правопорушення проти власності подає не власник майна, а інша особа, яка фактично ним користувалася. Крім того, залишається відкритим питання щодо необхідності попередження заявника про відповідальність. Адже за відсутності документів на мобільний телефон особа (заявник або потерпілий) може повідомити ідентифікаційні ознаки пристрою, які не відповідатимуть дійсності. Виникає також ситуація, коли потерпілий умисно зазначає недостовірні ідентифікаційні характеристики радіоелектронного засобу під час допиту, навіть будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

У такому разі постає питання про необхідність внесення відомостей про кримінальне правопорушення, передбачене зазначеною статтею КК України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснення досудового розслідування вже стосовно потерпілого [94].

Отже, коло проблемних питань є доволі широким і всі вони мають принципове значення, з огляду на те, що НСРД становлять найінтенсивнішу форму втручання у сферу прав і свобод людини. Саме тому в разі виникнення будь-яких сумнівів доцільно звертатися за отриманням дозволу на проведення НСРД у загальному порядку шляхом подання відповідного клопотання до суду.

Увагу привертає один із практичних аспектів використання результатів НСРД, а саме питання зберігання засобів НСРД.

Зміни зазнала ст. 266 КПК України. У чинній редакції цієї норми передбачено, що носії інформації, на яких зафіксовано відомості, отримані внаслідок проведення НСРД, мають зберігатися в стані, придатному для їх дослідження, до моменту набрання вироком суду законної сили. Такі носії інформації можуть бути об’єктом дослідження відповідних спеціалістів або експертів у порядку, встановленому КПК України [95].

Отже, замість попереднього положення щодо зберігання технічних засобів, які використовували під час проведення НСРД, законодавець передбачив обов’язок зберігати саме носії інформації, на яких зафіксовані результати таких дій, до набрання вироком суду законної сили.

Проблемним, зокрема в умовах воєнного стану, залишається і питання допуску до державної таємниці під час проведення НСРД, оскільки особа, залучена до конфіденційного співробітництва з правоохоронними органами, має пройти спеціальну перевірку, зобов’язатися зберігати державну таємницю і лише після цього може отримати відповідний допуск.

До кримінальних проваджень, у межах яких здійснюють НСРД, не можуть бути допущені особи, що не мають допуску до державної таємниці встановленої форми. Усі НСРД відповідно до законодавства України становлять державну таємницю.

Водночас у практичній діяльності правоохоронних органів залучення осіб до проведення НСРД нерідко здійснювали і продовжують здійснювати без належного оформлення допуску до державної таємниці.

Згідно з інформацією Офісу Генерального прокурора, протягом 2022 року прокурори самостійно ухвалили 7348 рішень про проведення НСРД (2021 року – 7984, 2020 року – 7205). Із цієї кількості рішення про розсекречення результатів НСРД було прийнято у 3518 випадках (2021 року – 4065, 2020 року – 3478) [137].

Законодавство визначає, що виключне право ухвалювати рішення про проведення такого виду НСРД, як контроль за вчиненням злочину, належить прокурору [95].

Контроль за вчиненням злочину допускається за наявності достатніх підстав вважати, що готується або вже здійснюється тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

У науковій літературі щодо підстав застосування цього виду НСРД існують різні теоретичні підходи.

Згідно з положеннями КПК України контроль за вчиненням злочину можуть проводити за наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняють тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ст. 271). Водночас встановлено, що проведення НСРД можливе лише після внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про факт уже вчиненого злочину. Отже, за відсутності реєстрації факту вчинення злочину (а не лише підготовки до нього) формально заборонено проводити НСРД. Такі й інші неузгодженості зумовлюють потребу у виокремленні й систематизації формальних і документальних підстав для здійснення НСРД [95].

У практичній діяльності контроль за вчиненням злочину як один із різновидів НСРД застосовують під час фіксації кримінально протиправних дій, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, вогнепальної зброї, а також під час документування корупційних кримінальних правопорушень.

Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби доказування в кримінальному провадженні потребують чіткої та детальної нормативної регламентації з метою

недопущення зловживань з боку уповноважених суб'єктів як на етапі ухвалення рішень про їх проведення, так і під час безпосереднього здійснення та подальшого використання отриманих результатів [77, с. 37].

Якщо розглядати питання обліку корупційних кримінальних правопорушень правоохоронними органами, можна констатувати тенденцію до скорочення кількості виявлених кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Згідно з інформацією Офісу Генерального прокурора, упродовж січня 2023 року правоохоронні органи взяли на облік 1758 кримінальних правопорушень у зазначеній сфері. Водночас повідомлення про підозру вручено у 692 кримінальних правопорушеннях. Для порівняння, у січні 2022 року було обліковано 1801 кримінальне правопорушення, проте лише у 368 випадках особам було повідомлено про підозру.

Показовою є ситуація за ст. 368 КК України. Зокрема, у січні 2023 року правоохоронні органи зафіксували 153 кримінальні правопорушення, однак повідомлення про підозру вручено лише в 14 з них. У відповідний період 2022 року було обліковано 183 кримінальні правопорушення, у 9 випадках особам повідомлено про підозру [137].

Отже, сформувалася тенденція до зменшення кількості кримінальних правопорушень, що обліковують у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Однією з форм контролю за вчиненням злочину є контрольована й оперативна закупка. Для здійснення негласних слідчих (розшукових) дій уповноважені правоохоронні органи залучають відповідних осіб.

Слід зосередити увагу на тому, що відповідно до п. 4.12.3 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383 (зі змінами), інформація про факт або методи проведення НСРД віднесена до державної таємниці. Отже, факт здійснення НСРД уже є державною таємницею і не може бути розголошений без наявності відповідного допуску до такого виду інформації.

Під час розслідування кримінальних проваджень, у межах яких проводять НСРД, працівники правоохоронних органів залучають осіб як на конфіденційній, так і на гласній основі, зокрема тих, які не мають допуску до державної таємниці.

У процесі контролю за вчиненням злочину можуть залучати осіб, які здійснюють закупівлю наркотичних засобів, психотропних речовин, вогнепальної зброї або передають предмет неправомірної вигоди.

Отже, будь-яка особа, яку залучають до участі в НСРД, має спершу надати письмову згоду на конфіденційне співробітництво. Після цього така особа має бути попереджена про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей досудового розслідування, а також отримати допуск і доступ до державної таємниці.

Закон України «Про державну таємницю» визначає державну таємницю як вид секретної інформації, що охоплює відомості у сферах оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які у встановленому законом порядку визнані державною таємницею і підлягають охороні державою [135]. Допуск до державної таємниці розуміють як оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації.

Доступ до державної таємниці означає надання уповноваженою посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та здійснення діяльності, пов’язаної з державною таємницею, або здійснення такої діяльності посадовою особою відповідно до її службових повноважень [135].

Процедура надання допуску передбачає:

– встановлення необхідності роботи громадянина із секретною інформацією;

– проведення перевірки громадянина у зв’язку з допуском до державної таємниці;

– прийняття громадянином письмового зобов’язання щодо збереження державної таємниці, яка йому буде довірена;

– отримання в письмовій формі згоди громадянина на обмеження прав, передбачені законом у зв'язку з допуском до державної таємниці;

– ознайомлення громадянина з відповідальністю за порушення законодавства про державну таємницю [135].

Отже, особа, яку залучають до конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами правоохоронних органів, має заздалегідь пройти відповідну перевірку, взяти на себе обов'язки щодо збереження державної таємниці, передбачені Законом України «Про державну таємницю», і лише після цього отримати доступ до такої інформації.

Непроходження встановленої перевірки, відмова від прийняття зобов'язань щодо збереження таємниці або небажання погодитися з обмеженням прав у зв'язку з допуском до державної таємниці є підставами для відмови в наданні громадянину доступу до державної таємниці.

Водночас перевірку громадян у зв'язку з допуском до державної таємниці здійснюють відповідні органи в строк до одного місяця.

Водночас специфіка застосування НСРД полягає в тому, що їх проводять у випадках, коли відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим шляхом. Це зумовлює необхідність і доцільність їх невідкладного проведення та оперативного залучення громадян до конфіденційного співробітництва за наявності відповідних підстав. Крім того, законодавство встановлює, що строк дії ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД не може перевищувати двох місяців [165, с. 79–83].

Отже, НСРД можна визначити як різновид слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошуково-пізнавальну діяльність, здійснювану уповноваженими суб'єктами на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, що є важливим інструментом доказування в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. НСРД характеризуються специфічними особливостями організації, проведення, фіксації та використання отриманих результатів, що пов'язані з істотним обмеженням прав і свобод людини під час їх застосування, а також з тим, що відомості про факт і методи їх

проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, безпосередньо передбачених КПК України [9, с. 45–46].

Отже, аналіз статистичних даних засвідчує тенденцію до зменшення кількості облікованих корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, водночас зберігається дисбаланс між кількістю виявлених правопорушень і кількістю повідомлень про підозру.

Негласні слідчі (розшукові) дії є важливим і необхідним інструментом досудового розслідування, застосування якого зумовлене неможливістю отримання відомостей про кримінальне правопорушення іншим шляхом. Специфіка НСРД полягає в їх негласному характері, особливому порядку організації та проведення, а також у віднесенні відомостей про факт і методи їх здійснення до державної таємниці, що зумовлює потребу в суворому дотриманні вимог законодавства. Залучення осіб до конфіденційного співробітництва можливе лише за умови проходження ними відповідної перевірки, надання згоди на обмеження прав і прийняття зобов'язань щодо збереження державної таємниці, що забезпечує баланс між ефективністю розслідування та захистом прав і свобод людини.

Висновки до розділу 3

Здійснення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням є ключовим інструментом формування належної доказової бази й водночас однією з найскладніших форм процесуальної діяльності в умовах воєнного стану. Дослідження засвідчує, що ефективність досудового розслідування в цій категорії справ безпосередньо залежить від своєчасності, комплексності та процесуальної коректності проведення як гласних, так і негласних слідчих (розшукових) дій з огляду на безпекові, логістичні й тактичні обмеження,

спричинені бойовими діями. Установлено, що в умовах війни класичні криміналістичні підходи до проведення слідчих дій зазнають трансформації, однак не втрачають свого доказового значення за умови належної адаптації до екстраординарної обстановки й суворого дотримання вимог кримінального процесуального законодавства.

Аналіз практики проведення огляду, допиту й інших слідчих (розшукових) дій засвідчує, що саме огляд місця події, речей, документів, тіл загиблих і місць масових поховань відіграє визначальну роль на початкових і наступних етапах розслідування воєнних злочинів. Огляд у таких провадженнях постає як багатокомпонентна діяльність, що поєднує криміналістичні, судово-медичні, інженерно-технічні та безпекові аспекти. Доведено, що в умовах воєнного стану особливого значення набувають ретельна підготовка до огляду, міжвідомча взаємодія, залучення спеціалістів різного профілю, а також активне використання технічних і цифрових засобів фіксації, зокрема аерозапису, геолокаційних технологій і відеофіксації. Водночас зазначено, що застосування «усічених» методик проведення огляду, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, є допустимим лише у разі забезпечення належної повноти фіксації доказової інформації та збереження її процесуальної придатності.

Суттєвим є обґрунтування ролі допиту в справах про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільними особами як джерела встановлення не лише фактичних обставин конкретних епізодів злочинної діяльності, а й ширшого контексту збройного конфлікту. Допит у цій категорії проваджень мають здійснювати з огляду на підвищену психологічну вразливість потерпілих і свідків, ризик повторної травматизації, а також потребу в документуванні системності, масовості й організованого характеру протиправних дій. Встановлено, що ефективне поєднання допитів із результатами оглядів, експертиз, цифрових доказів і матеріалів із відкритих джерел дає змогу відтворити цілісну картину воєнного злочину й забезпечити доведення не лише об’єктивних і суб’єктивних, а й контекстуальних елементів складу злочину, що є принципово важливим для правильної кваліфікації за ст. 438 КК України та

узгодження національної практики з підходами міжнародного кримінального правосуддя.

Доведено, що в умовах воєнного стану зростає значення негласних слідчих (розшукових) дій як інструменту отримання доказової інформації у разі коли її неможливо здобути відкритими процесуальними засобами. Проаналізовані зміни до кримінального процесуального законодавства засвідчують збереження базових засад інституту негласних слідчих (розшукових) дій за одночасної адаптації окремих його елементів до потреб воєнного часу. Обґрунтовано, що ефективність використання результатів негласних слідчих дій у доказуванні воєнних злочинів залежить від чіткої фіксації правових підстав їх проведення, належного режиму зберігання й розсекречення матеріалів, а також забезпечення балансу між інтересами національної безпеки й захистом прав людини.

Отже, здійснення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням постає як складна, багаторівнева діяльність, що поєднує процесуальні, криміналістичні, організаційні та міжнародно-правові складові. Належна реалізація цих дій забезпечує не лише ефективне збирання й перевірку доказів, а й створює передумови для притягнення до відповідальності осіб різних рівнів (від безпосередніх виконавців до командного та політичного керівництва) згідно із сучасними стандартами документування й розслідування воєнних злочинів.

ВИСНОВКИ

Отже, у дисертаційному дослідженні сформовано цілісну систему теоретичних, кримінально-правових і криміналістичних положень, спрямованих на комплексне осмислення й наукове обґрунтування особливостей розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням в умовах збройного конфлікту. Основні положення висновків до дисертації полягають у таких твердженнях:

1. Жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням належить до воєнних злочинів як тяжких порушень міжнародного гуманітарного права, а його кримінально-правову оцінку зумовлює комплекс міжнародних і національних джерел. Визначальними є категоріальні й нормативні орієнтири, що були вперше затверджені в Нюрнберзькому статуті, а згодом і в Римському статуті Міжнародного Кримінального Суду. У них зафіксовано низку заборонених діянь, що засвідчує їхню протиправність (одночасно заборону міжнародним і національним правом). Окремо зазначено, що, попри ратифікацію Римського статуту Україною, національний конституційний і процесуальний механізм надає можливість співпраці з цією установою та формує інструментарій міжнародної взаємодії в розслідуванні таких злочинів не достатньою мірою.

Емпірично обґрунтовано залежність способів і рівня жорстокості від обстановки вчинення злочинів і трансформацію практик насильства в динаміці конфлікту: від більш стихійних виявів на початкових етапах до системних форм після встановлення окупаційного контролю зі створенням мереж незаконного утримання, допитів, катувань і заходів приховування слідів. Встановлено типові мотиваційні моделі (заволодіння майном, отримання інформації під час допитів, залякування й приниження, придушення спротиву, приховування інших злочинів), а також окреслено коло найбільш уразливих груп потерпілих.

З’ясовано специфіку розслідування цієї категорії правопорушень як багатокомпонентного процесу з підвищеними ризиками й обмеженнями (відсутність доступу до окупованих територій, складність затримання винних,

небезпека здійснення слідчих дій у зоні бойових дій), що зумовлює особливу роль координації, алгоритмізації дій, належного процесуального оформлення й ретельної роботи з доказами. Доведено, що в сучасному документуванні воєнних злочинів важливу роль відіграють цифрові джерела (фото/відео, дані мереж, геолокаційні й аналітичні інструменти), поряд із особистісними, речовими й документальними джерелами, а доказування потребує активного залучення різних видів судових експертиз і спеціальних знань. Зазначено, що використання нових технологій, зокрема інструментів на основі штучного інтелекту, може підвищувати ефективність розслідування лише за умови дотримання базових процесуальних принципів і гарантій прав людини та врахування ризиків недостовірності й алгоритмічних помилок.

Обґрунтовано, що криміналістична характеристика як типова інформаційна модель має не лише описову, а й передусім пізнавально-прикладну функцію: через встановлення кореляційних зв’язків між елементами (спосіб – особа злочинця – особа потерпілого – слідова картина – обстановка) вона дає змогу знижувати інформаційну невизначеність на початковій стадії розслідування, висувати обґрунтовані слідчі версії та прогнозувати джерела доказової інформації. Увагу зосереджено на динамічності структури криміналістичної характеристики й визначальному впливі умов збройного конфлікту на підготовку, реалізацію, приховування злочинних дій і формування слідової картини.

2. У змістовному вимірі встановлено, що кримінально-правовий аспект «жорстокого поводження» потребує звернення до норм міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції та Додаткові протоколи), а оцінювання конкретних діянь має відповідати «мінімальному рівню жорстокості» з огляду на контекст, тривалість, повторюваність і наслідки для потерпілих. Узагальнення емпіричних даних демонструє пряму залежність способів і характеру жорстокого поводження від обстановки: на ранніх етапах агресії переважали стихійні акти насильства під час безпосереднього контакту з населенням, натомість після встановлення окупаційного контролю насильство набуває ознак організованої

практики (мережі незаконного утримання, допити, катування, етапи приховування слідів). Також систематизовано мотиваційні типи злочинних дій (майнові посягання із насильством; допити з тортурами для отримання інформації, залякування й приниження; придушення опору; вбивства для приховування інших злочинів; сексуальне насильство як інструмент терору), що безпосередньо впливає на вибір тактики документування й доведення.

Типологію способів жорстокого поводження виокремлено за безпосереднім характером дій і формою вияву (дії/бездіяльність). Ці елементи часто поєднуються в межах однієї злочинної події та утворюють послідовність взаємопов'язаних етапів. Увагу зосереджено на значущості незаконного позбавлення волі й викраденні як «інфраструктурної» форми, яка може слугувати передумовою для допитів, катувань, сексуального насильства та інших посягань, зокрема щодо значних груп цивільних осіб. В окремому блоці узагальнено характерні способи жорстокого поводження щодо військовополонених, де катування й тортури пов'язані з примусом до співпраці, "вибиванням" інформації чи покаранням, а форми насильства передбачають фізичне, психологічне та сексуальне компонування, що формує специфічну слідову картину й потребує точного процесуального фіксування для подальшого доказування.

3. Інші елементи криміналістичної характеристики жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням мають самостійне доказове й пізнавальне значення та перебувають у тісному кореляційному зв'язку зі способом учинення злочину. Передусім це стосується особи потерпілого, яка завжди має спеціальний статус особи, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права. Доведено, що визначальним є не громадянство, а належність і лояльність до сторони збройного конфлікту, а також його характер (міжнародний чи неміжнародний). Емпіричні дані дали змогу виокремити дві основні групи потерпілих – випадкові жертви й особи, яких окупаційна влада цілеспрямовано виявляла і затримувала як «нелояльних», що чітко корелює з тривалістю окупації територій.

Суттєве значення має також особа злочинця, яка представлена як безпосередніми учасниками збройного конфлікту (військовослужбовці зс рф, найманці, учасники незаконних збройних формувань), так і особами, що здійснювали владно-репресивні функції на окупованих територіях (представники окупаційних адміністрацій, «правоохоронних органів», фсб). Узагальнена практика засвідчує різноманітність суб'єктного складу – від рядового та сержантського складу до вищих офіцерів, що підтверджує як індивідуальний, так і організований характер жорстокого поводження. Водночас наукова дискусія щодо суб'єктності некомбатантів не заперечує можливості притягнення їх до відповідальності за воєнні злочини у разі встановлення зв'язку діяння зі збройним конфліктом і контролю з боку держави-агресора.

Не менш важливими є обстановка вчинення злочину та слідова картина, які формують контекстуальний елемент воєнного злочину. Доведено, що збройний конфлікт є специфічною обстановкою, яка визначає механізм злочинної поведінки, коло суб'єктів, способи насильства та характер слідів. Практика засвідчує чітку залежність між тривалістю окупації й системністю жорстокого поводження, що виявляється у створенні мереж спеціально організованих місць незаконного утримання й катувань. Слідова картина таких злочинів охоплює матеріальні, ідеальні та цифрові сліди, причому в умовах війни ключового значення набувають показання потерпілих і свідків, а також цифрові джерела інформації. Саме їх сукупний аналіз забезпечує відтворення механізму злочину, встановлення причетних осіб і підтвердження зв'язку діяння із збройним конфліктом як неодмінної умови кваліфікації згідно зі ст. 438 КК України.

4. Початковий етап розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням є вирішальним, оскільки під час цього етапу формують доказову базу, визначають першочергові завдання, план і алгоритм невідкладних дій. Будь-яка втрата часу часто означає втрату доказів. Специфіка таких проваджень у тому, що предмет доказування має подвійну структуру (поряд із загальними обставинами, визначеними в ст. 91 КПК України), обов'язково слід встановити контекстуальний елемент воєнного

злочину – наявність збройного конфлікту, зв’язок діяння з конфліктом (war nexus) та усвідомлення цього конфлікту виконавцем. Сам факт учинення відповідного діяння під час війни є недостатнім, більш важливим є доведення причинного зв’язку між діянням з воєнними діями (окупаційною практикою) і спрямованість проти захищених осіб або на виконання завдань збройного формування.

Основу доказування становить системне залучення джерел інформації, а саме показання потерпілих і свідків, речові й документальні дані, але особливо – цифрові докази (фото/відео, геолокація, дані мереж, OSINT, відомчі бази), які мають процесуально правильно виявлятися, вилучатися й закріплюватися (часто із залученням спеціалістів/експертів). Для ефективності важливі стандартизація й типізація слідчих ситуацій (за категорією потерпілих, способом діяння, територією, джерелом первинної інформації, наявністю даних про підозрюваного тощо), що надають можливість впорядкувати роботу.

5. Ефективність розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням безпосередньо залежить від злагодженої взаємодії слідчого з іншими суб’єктами, бо масштаб «слідової картини» і безпекові ризики часто перевищують можливості одного органу. На національному рівні це виявляється в дорученні частини невідкладних дій іншим підрозділам (передусім Національній поліції України), постійній координації з прокуратурою (яка здійснює процесуальне керівництво у відповідних кримінальних провадженнях), залученні ЗСУ/НГУ/ДСНС, експертів і спеціалістів. На практиці також послуговуються відомчими алгоритмами та пам’ятками, які стандартизують роботу на деокупованих територіях, під час обстрілів, огляду місця події, розслідування умисних убивств захищених осіб тощо.

Найтиповішою практичною формою є робота в складі спеціалізованих слідчо-оперативних груп, зокрема для огляду тіл і масових поховань (зазвичай складаються зі слідчих, криміналістів, оперативних працівників, вибухотехніків, судмедекспертів/лікарів, допоміжного персоналу). Важливою практичною рекомендацією є те, що слідчі дії на деокупованій території починаються лише

після розмінування та фільтраційних заходів, а одним із ключових завдань взаємодії є саме забезпечення безпеки учасників документування.

Міжнародний рівень взаємодії охоплює міжнародну правову допомогу, екстрадицію, перейняття переслідування, а також створення спільних слідчих груп і співпрацю з міжнародними організаціями, які допомагають збирати й верифікувати докази (зокрема цифрові через OSINT, геолокацію, метадані, супутникові знімки, хешування/архівацію контенту).

6. Ефективність розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням безпосередньо залежить від системного використання спеціальних знань, оскільки саме вони забезпечують формування належної й допустимої доказової бази в умовах дефіциту часу, високих ризиків втрати слідів та обмеженого доступу до місць подій. Пріоритетним напрямом є експертне забезпечення, яке фактично перетворює фрагментарні відомості (ушкодження, біологічні сліди, цифрові дані) на «наукові докази», придатні для процесуального доказування й подальшого міжнародного кримінального переслідування.

Домінуючим видом спеціальних знань у таких провадженнях є судово-медична та суміжна судово-біологічна експертизи. Вона є ключовою для встановлення причин смерті, характеру й механізму ушкоджень, давності подій, а також фіксації слідів сексуального насильства, які швидко зникають. ДНК-експертиза має базове значення для ідентифікації загиблих і пов’язування епізодів, однак на її результативність впливають організаційні й нормативні проблеми (взаємодія оперативних підрозділів й експертних установ, відсутність повноцінного правового режиму національної бази ДНК).

Важливим доповненням до медико-біологічного блоку експертиз є психологічні, психіатричні й цифрові дослідження, які надають можливість оцінити психічний стан потерпілих і свідків, особливості сприйняття й відтворення подій, а також автентичність і доказову цінність відео-, аудіо- та інших цифрових матеріалів, зокрема з ідентифікацією осіб. Водночас типові недоліки практики (неконкретні питання слідчих, надмірні обсяги дослідження,

відсутність доступу/паролів до пристроїв, неоднакова технічна оснащеність установ) зумовлюють потребу в стандартизації завдань, що дають експерти, попередніх консультаціях з ними та більш зваженому виборі експертних установ.

7. Огляд у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням є ключовою невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка формує первинний доказовий масив і визначає подальший хід розслідування. В умовах воєнного стану його значення посилюють нестабільність обстановки місця події, високий ризик втрати або знищення слідів та обмежені можливості здійснення повторних оглядів. Саме тому повнота, своєчасність та якість первинної фіксації слідів, обстановки й об'єктів мають вирішальне значення для побудови версій, планування слідчих дій і забезпечення належності й допустимості доказів.

Практика засвідчує, що огляду в цій категорії проваджень підлягає низка об'єктів: місця незаконного утримання й катувань, ділянки місцевості (вбивства, масові поховання), публічні локації, технічні засоби та носії інформації, документи (зокрема електронні), а також освідування й огляд трупа. Специфіка воєнних умов зумовлює пріоритетність безпекового компонента огляду, який можливий лише після інженерно-вибухової перевірки, за наявності погодження з військовим командуванням і належного організаційно-логістичного забезпечення. Визначальним є функціональний підхід до формування складу слідчо-оперативної групи із залученням спеціалістів-криміналістів, судово-медичних експертів та інших фахівців залежно від характеру об'єктів і слідів.

В умовах підвищеної небезпеки та дефіциту часу ефективність огляду забезпечує алгоритмізація його проведення (зонування, паралельна робота груп), широке застосування фото- та відеофіксації, дистанційних технічних засобів і спеціальних процесуальних режимів, передбачених для воєнного стану. Важливого значення набуває огляд цифрових джерел інформації та документів, які потребують спеціальних знань через їхню вразливість до модифікації або знищення. Отже, огляд у кримінальних провадженнях щодо жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням відіграє

центральну роль, забезпечуючи первинну фіксацію доказів, визначення меж доказування й ефективність подальшого кримінального переслідування.

8. Допит у провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням в умовах воєнного стану набуває не менш важливого значення, оскільки забезпечує швидке отримання первинної інформації, деталізацію епізодів і побудову доказової конструкції за ст. 438 КК України. Його проведення має поєднувати оперативність із безумовним дотриманням процесуальних гарантій і міжнародних стандартів (заборона катувань, право на захист, належна фіксація), адже будь-які порушення не лише знижують доказову цінність показань, а й створюють ризики дискредитації розслідування. Під час допиту важливим є орієнтування на доведення трьох груп елементів, властивих для воєнних злочинів: фактичних обставин діяння, психічного ставлення та контексту збройного конфлікту із відповідністю кваліфікації нормам міжнародного гуманітарного права й Римського статуту.

Практико орієнтована цінність допиту полягає в тому, що через показання потерпілих і свідків фіксують не лише окремі насильницькі дії, а й «середовище злочину»: режим окупації, умови утримання, обмеження доступу до води/їжі/медичної допомоги, системність залякування, роль командування, груповий характер дій і механізми підпорядкування. Критичною є повнота відомостей про час, місце, спосіб, учасників (ознаки форми, знаки розрізнення, позивні), застосовані засоби, а також про наслідки – як фізичні, так і психічні. Оскільки низка форм жорстокого поводження може не залишати виражених тілесних ушкоджень, допит має забезпечити доказування страждань і шкоди через деталізований опис умов і пережитого досвіду, кореляцію з медичною документацією, подальше призначення судово-медичних і психологічних (або комплексних психолого-психіатричних) експертиз, проведення слідчих експериментів для просторово-часової конкретизації подій і перевірки показань.

Окремого алгоритму потребує допит військовополонених як підозрюваних/обвинувачених: його мають проводити мовою, зрозумілою допитуваному, із обов’язковою участю захисника й технічною фіксацією, з огляду на спеціальні

вимоги міжнародного права щодо повідомлення ідентифікаційних даних і недопустимості будь-якого примусу. Тактика допиту в такому разі має бути максимально структурованою й спрямованою на встановлення належності до підрозділу, маршруту та підстав перебування на території України, ланцюга командування й ступеня контролю, поінформованості про статус потерпілих та усвідомлення контексту конфлікту, що є ключовим для відмежування ст. 438 КК України від «звичайних» складів злочинів. Для вразливих потерпілих (особливо дітей) пріоритетом є недопущення ретравматизації: мінімізація повторних допитів, використання спеціальних умов і залучення психолога, що одночасно підвищує і гуманність процедури, і якість доказової інформації.

9. У розслідуванні жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням в умовах воєнного стану ключового значення набуває належна організація комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, адже результативність провадження безпосередньо залежить від якості процесуального регулювання й практики його застосування. Специфіка воєнних злочинів зумовлює потребу в спеціальних криміналістичних методиках і ситуативному підході, а також уніфікації стандартів процесуальної, криміналістичної й експертної діяльності.

Логіку такого розслідування визначає сукупність безпекових, логістичних, тактичних, комунікаційних і геополітичних викликів: робота на деокупованих територіях із ризиками обстрілів і мінування, масовість епізодів і доказів, значна кількість потерпілих у стані психологічної вразливості, а також активна протидія держави-агресора через знищення слідів і дезінформацію. За цих умов ресурсне забезпечення стає не допоміжним, а визначальним елементом ефективності. Необхідним є залучення спеціалізованих слідчих груп, мобільних лабораторій, технічних засобів фіксації (включно з БПЛА), обладнання для пакування та збереження речових доказів, засобів безпеки, зв’язку й картографування, а також механізмів швидкої взаємодії з іноземними експертами й інституціями.

Методика доказування у справах про воєнні злочини передбачає побудову «матриці доказів» і плану розслідування, в якому визначають завдання, джерела

інформації, коло потенційних підозрюваних, релевантні норми права, перелік процесуальних дій, ресурси, відповідальних осіб і порядок комунікації між слідчими, прокурорами, аналітиками й експертами.

Доказову базу формують з чотирьох взаємодоповнювальних груп джерел: особистісних (показання), речових (обстановка місця події, тіла, фрагменти боєприпасів, сліди біологічного походження, матеріали довкілля), цифрових (фото/відео, дані мереж і геолокації, OSINT) і документальних (накази, плани операцій, логістичні документи, фінансові й особисті документи).

Водночас посилюється значення негласних слідчих (розшукових) дій як інструменту отримання інформації в ситуаціях, коли іншим шляхом її здобути неможливо, однак їх застосування завжди пов’язане з інтенсивним втручанням у приватність і тому потребує підвищених гарантій законності, необхідності та пропорційності. Воєнний стан не скасовує загальної логіки судового контролю й процесуальних «запобіжників», проте актуалізує проблеми підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порядку використання й розсекречення результатів, а також збереження носіїв інформації до набрання вироком законної сили. Показовим є уточнення окремих процедур (зокрема, щодо встановлення місцезнаходження радіообладнання за заявою власника без ухвали слідчого судді), що одночасно підсилює оперативність і спричиняє ризики зловживань через неврегульованість змісту заяви, верифікації ідентифікуючих ознак і відповідальності за завідомо неправдиві відомості.

Додатковою проблемою є режими секретності: власне факт і методи негласних слідчих (розшукових) дій належать до державної таємниці, а залучення осіб до конфіденційного співробітництва формально передбачає допуск і доступ, процедура отримання яких є тривалою й важко сумісною з невідкладністю негласних заходів. Отже, ефективне використання гласних і негласних дій у таких провадженнях можливе лише за умови жорсткої процесуальної дисципліни, стандартизації практик документування, належної координації зі спеціалістами та збереження балансу між швидкістю розслідування й гарантованим захистом прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні. *Omul, criminologia, ştiinţa :* Conferința științifică internațională (Chișinău, 24 martie 2023). Ediția a 2-a, Vol. 1. Chișinău, 2023. P. 370–374. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/370-374_5.pdf

2. Авдєєва Г. К. Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. № 1. С. 33–48. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.33-48

3. Авзалова Д., Вичавка В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Grail of Science.* 2023. № 31. С. 136–143.

4. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області) / Головне слідче управління Національної поліції України. Київ, 2022. 14 с.

5. Алгоритм реагування працівників Національної поліції на події, пов’язані із обстрілами населених пунктів, унаслідок яких сталися масштабні руйнування цивільної інфраструктури, насамперед критичної, та/або значні людські втрати / Національна поліція України. Київ, 2022. 11 с.

6. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України.* 2023. № 5. С. 30–38. DOI: 10.33498/louu-2023-05-030

7. Ахтирська Н. М. Актуальні проблеми розслідування кіберзлочинів : навч. Посіб. Київ : Київ. Ун-т, 2018. 229 с.

8. Бабенко О. С. Особливості проведення допиту, зокрема в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності в сучасних умовах :* матеріали Всеукр.

Наук.-практ. конф. (Дніпро, 24 трав. 2024 р.). Дніпро : Дніпр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2024. 259 с.

9. Бабіков О. Поняття негласних слідчих (розшукових) дій та їх система за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року. *Юридичний вісник.* 2023. № 5. С. 41–47.

10. Бем М., Городиський І. Чому військових варто наділити повноваженнями щодо документування воєнних злочинів та заподіяних ними збитків. *Центр Дністрянського*. URL: https://dc.org.ua/news/chomu-viyskovyh-varto-nadilyty-povnovazhennyamy-schodo-dokumentuvannya-voennyh-zlochyniv-ta-zapodiyanyh-nymy-zbytkiv

11. Березняк В. С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 155–160.

12. Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні : аналіт. Огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.

13. Бойцова Д. О., Бойцова В. О. Роль міжнародних правозахисних організацій у доказуванні воєнних злочинів. *Наука сьогодення: від досліджень до стратегічних рішень :* матеріали конф. МНЛ (Чернівці, 22 груд. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 172–175.

14. Бортник С. М. Використання спеціальних знань у галузі психології під час допиту військовополонених. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану :* тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 22–25.

15. Бурнос О. О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 59–64. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/11-2.pdf

16. Бурнос О. О. Ключові аспекти взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 3. С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-4

17. Бурнос О. О. Цифрові джерела доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef5539e6-a0ad-4672-b86d-923ec6fa4e7a/content

18. Васюта Ю. В. Окремі аспекти розслідування воєнних злочинів: законодавство, доктрина, практика. *Актуальні проблеми кримінального права :* матеріали XII Всеукр. Наук.-теорет. Конф., присвяч. Пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. Справ, 2023. С. 277–280.

19. Ващук О. П. Процес ідентифікації особи у відеозаписі. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 507–515. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.48

20. Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Грудень 2022 р. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-12/2022-12-07-OHCHR-Thematic-ReportKillings-UKR_0.pdf

21. Вибрався з братської могили: 33-річний Микола з-під Чернігова вижив після розстрілу. URL: https://www.rbc.ua/ukr/styler/vybralsya-bratskoy-mogily-33-letniy-nikolay-1652883389.html

22. Вигівський І. М. Взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів і відпрацювання деокупованих територій. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції :* матеріали міжвідом. Наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. Справ, 2024. С. 43–46. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/30574

23. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія / [В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилюк та ін.]. Київ : 7БЦ, 2021. 420 с.

24. Вирок Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24 листоп. 2022 р. Справа № 729/574/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107481395

25. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 15 серп. 2023 р. Справа № 361/6215/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112819115

26. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 17 листоп. 2022 р. Справа № 369/9950/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107577110

27. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10 жовт. 2023 р. Справа № 522/3868/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1140423001

28. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 23 трав. 2022 р. Справа № 760/5257/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094

29. Вирок Суворовського районного суду міста Одеси від 1 лют. 2024 р. Справа № 523/6894/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116791581

30. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 9 трав. 2023 р. Справа № 588/1072/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110714705

31. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 1 серп. 2023 р. Справа № 748/1991/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112559865

32. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 10 січ. 2023 р. Справа № 748/2272/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108302451

33. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 17 лют. 2023 р. Справа № 748/1824/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109074116

34. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені*

Е. О. Дідоренка. 2023. Вип. 4 (100). С. 57–74. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.57-74

35. Вознюк А. А., Грига М. А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 123–130. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.51

36. Волобуєв А. Ф. Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування. *Криміналістичний вісник.* 2023. № 1 (39). С. 39–51. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-39

37. Ганенко І. С. Правовий статус військовополонених в умовах воєнного конфлікту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 3. С. 86–92.

38. Гарасимів О. І. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21 жовт. 2022 р.). Львів : Львів. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2022. С. 104–107.

39. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування sui generis. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 394–398. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/87.pdf

40. Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь.* 2012. № 9. С. 35–38. URL: http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/08.pdf

41. Гора І. В. Використання спеціальних знань в галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2021. № 1–3 (31–33). С. 111–124.

42. Горпинюк О. П. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні в Україні : навч.-метод. Посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 224 с.

43. Грига М. А. Фото-, відеофіксація як важливий засіб отримання доказів військової агресії рф. *Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф. (Київ, 26 квіт. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 14–16.

44. Гуров О., Антонов А., Сургай Н., Татарко С., Шилан В., Узбек Т. Шляхи вдосконалення судово-медичної ідентифікації особи в ускладнених умовах. *Судово-медична експертиза*. 2023. № 1. С. 16–21. DOI: https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2023.3

45. Гусєва В. О. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях із масовими жертвами. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 3 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 80–84.

46. Гусєва В. О. Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 2 (24). С. 109–122.

47. Гусєва В. О. Щодо визначення чинників, які негативно позначаються на ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики :* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 30 верес. 2022 р.). Харків : НДІ ППСН, 2022. С. 41–43.

48. Двом особам повідомлено про підозру за жорстоке поводження з українськими військовими у в’язницях Донеччини. URL: https://www.google.com.ua/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://armyinform.com.ua/2021/03/30/dvom-osobam-povidomleno-pro-pidozru-za-zhorstoke-povodzhennya-z-ukrayinskymy-vijskovymy-u-vyaznyczyah-

donechchyny/&ved=2ahUKEwjC2dqO6MOFAxXDRfEDHR2xCnYQFnoECAcQAg&usg=AOvVaw24NOq08mCUgrxsr-NnxWvX

49. Довбаш Р. С. Типові слідчі ситуації та версії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 1 (79). С. 191–197. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.31

50. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

51. Дудніков А. Л. Поняття способу вчинення злочину у кримінальному праві та криміналістиці. *Science and education: problems, prospects and innovations :* the 10th International scientific and practical conference (Kyoto, Japan, June 23–25, 2021). Kyoto, Japan : CPN Publishing Group, 2021. С. 202–210.

52. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 1. С. 46–56. DOI: https://doi.org/ 10.30525/2592-8813-2022-1-6

53. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 369–374. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88

54. Експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» / Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. URL: https://ndekc.kh.ua/diialnist/vydy-doslidzhen/ekspertna-spetsialnist-10-9-doslidzhennya-komp-yuternoji-tekhniki-ta-programnikh-produktiv

55. Експертна спеціальність 9.4 «Цитологічні дослідження /» Експертна служба МВС України. URL: https://dndekc.mvs.gov.ua/експертна-спеціальність-9-4-цитологіч/

56. Експертна спеціальність 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» / Експертна служба МВС. URL: https://dndekc.mvs.gov.ua/експертна-спеціальність-9-5-молекуляр

57. Ефективність нормативно-правового регулювання у сфері судово-експертної діяльності : звіт Мін'юсту України. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/08/20230208172351-37.pdf

58. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнар. док. Від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

59. Жердєв В. К. Особливості та тактика проведення окремих розслідувань у разі виявлення підроблених документів у сфері економічної діяльності. *Право держав Східної Європи.* 2023. № 1. С. 17–22.

60. Жердєв В. К. Проблемні аспекти дослідження обстановки вчинення кримінальних правопорушень з використанням підроблених документів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 5. С. 72–75.

61. Жердєв В. К., Романов М. Ю. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : монографія / за заг. Ред. М. С. Цуцкірідзе. Київ : 7БЦ, 2025. 381 с.

62. Жовтюк О. Актуальні проблеми розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 3 (69). С. 130–138.

63. Жорстоке поводження з військовополоненими на Херсонщині – судитимуть полковника Росгвардії. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zorstoke-povodzennya-z-viiskovopolonenimi-na-xersonshhini-suditimut-polkovnika-rosgvardiyi

64. Жорстоке поводження з населенням – судитимуть офіцера «миротворчої» бригади РФ. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zorstoke-povodzennya-z-naselennyam-suditimut-oficera-mirotvorcoyi-brigadi-rf

65. Жорстоке поводження з полоненими. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/zhorstoke-povodzhennya-z-polonenimi

66. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. Вип. 2 (49). С. 177–187.

67. З першого дня масового вторгнення Харківська поліція не припиняла свою роботу – Володимир Тимошко. *Головне управління Національної поліції в Харківській області.* URL: https://hk.npu.gov.ua/news/z-pershoho-dnia-masovoho-vtorhnennia-kharkivska-politsiia-neprypyniala-svoiu-robotu-volodymyr-tymoshko

68. Загиней-Заболотенко З., Гладун О. Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Право України*. 2023. № 5. С. 117–132. DOI: 10.33498/louu-2023-05-117

69. Загоровська І., Федченко В. Проведення слідчих (розшукових) дій, а саме допиту військовополонених в умовах ведення воєнного стану. *Progressive research in the modern world.* 2023. С. 519–523.

70. Загородній В. Є., Гресь Ю. О. Збройний конфлікт як обстановка вчинення і розслідування злочинів. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень :* матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. : у 2 т. (Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. Ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 423–425.

71. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посіб. Для народ. Депутатів України / Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). 2-ге вид. Київ, 2021. 75 с.

72. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності (портретна експертиза). URL: *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз*. https://kndise.gov.ua/portretna/

73. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : наказ МОЗ України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text

74. Катування як прояв антилюдяної сутності російського військово-політичного керівництва та умови притягнення до відповідальності на прикладі справи «Прокурор проти Домініка Онгвена». *Експертний центр з прав людини*. URL: https://ecpl.com.ua/news/katuvannia-iak-proiav-antyliudianoi-sutnosti-rosiyskoho-viyskovo-politychnoho-kerivnytstva-ta-umovy-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-na-prykladi-spravy-prokuror-proty-dominika-onhvena/

75. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / [А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран та ін.] ; за заг. Ред. В. В. Чернєя, М. С. Цуцкіридзе, А. А. Вознюка. Київ : Норма права, 2023. 326 с.

76. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого). *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 2. С. 31–36. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Kerevuch.pdf

77. Кікінчук В. В. Аналіз поточного стану нормативної регламентації негласних слідчих (розшукових) дій на підзаконному рівні. *Форум права.* 2025. № 1. С. 37–42.

78. Книженко С. О. Особливості допиту підозрюваних-військовополонених при розслідуванні порушень законів та звичаїв війни. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану :* тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 169–171.

79. Кобець М. В. Апаратно-програмний комплекс «CellebriteUfed» як засіб отримання інформації з мобільних терміналів. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану :* матеріали міжвідом. Наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. Справ, 2023. С. 70–73.

80. Коваленко М., Мартиненко Н. Основні принципи правового регулювання у сфері обробки геномної інформації людини в контексті імплементації міжнародно-правових норм до національного законодавства.

Теорія та практика державного управління. 2022. Вип. 2 (75). С. 22–38. DOI: https://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-02

81. Коваль Д. О., Авраменко Р. А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі. Київ : Truth Hounds ; Одеса : Фенікс, 2019. 36 с.

82. Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки до розслідування порушень законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза.* 2023. Вип. 68. С. 95–108.

83. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2004. № 27. С. 48–52.

84. Колодіна А. С., Чумак С. П. Сучасні виклики застосування криміналістичної техніки в еру цифрової трансформації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 613–615. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/146

85. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ, 2001. 311 с.

86. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

87. Котенко Т. А. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних та військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики* : матеріали II Міжнар. наук. конф. (Кривий Ріг, 19 січ. 2024 р.). Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 155–157. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/13194/1/50-72-PB.pdf#page=156

88. Кривонос М. В. Окремі напрями взаємодії правоохоронних органів під час встановлення обставин вчинення воєнних злочинів. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції :* зб. Матеріалів Всеукр. Наук.-практ.

конф. (Кропивницький, 14 квіт. 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 52–56.

89. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.

90. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 465 с.

91. Криміналістика : підручник / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін.]. 2-ге вид., переробл. І доповн. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

92. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. Ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Сепанюка, В. О. Малярової. Харків : ХНУВС, 2018. Т. 2. 312 с.

93. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. Посіб. / [Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.]. 2-ге вид., переробл. Та доповн. Харків : Харк. Нац. ун-т внутр. Справ, 2022. 120 с.

94. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

95. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

96. Курман О. В. Деякі організаційно-тактичні особливості залучення спеціалістів до участі в роботі слідчо-оперативних груп. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 497–499. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/112

97. Літвінова І. Ф., Малихіна А. А. Особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Повітряне і космічне право».* 2023. № 3 (68). С. 223–229.

98. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 71. С. 315–320.

99. Лук'янчиков Б. Є., Стадник В. Я., Степанченко А. Д. Процесуальний порядок проведення допиту під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 392–394.

100. Лупій С., Крижановський А. Слідчі (розшукові) дії: поняття, значення та види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2022. № 4 (36). С. 210–215.

101. Матуєлене С., Шевчук В., Балтрунене Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 4 (29). С. 12–46. URL: https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/view/547/617

102. Матюшкова Т. Особливості огляду місця події в умовах воєнного стану. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. З нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. Проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. Проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 238–241.

103. Мельничук А. І. Поняття потерпілої особи в кримінальних правопорушеннях, вчинених комбатантами: теоретичні питання. *Кримінологічні дослідження.* 2024. Вип. 14. С. 234–240.

104. Мельничук А. І., Мельничук С. М. Порушення законів та звичаїв війни: теоретичні й практичні аспекти. *Право.ua.* 2022. № 2. С. 71–76.

105. Мирошниченко А. К. Помста як мотив вчинення злочину. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2016. № 2 (52). С. 82–84.

106. Налуцишин В. В. Особливості організації проведення огляду місця події в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : НАВС, 2022. С. 169–172.

107. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. Та доповн. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

108. Наумов Н., Гаркуша А. Особливості проведення допиту в досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 29 лют. 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 474–478.

109. Ніколаєнко О. О. Збір доказів під час розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану :* матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 7 груд. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 111–112.

110. Новгородська І., Крикуха Р., Любавіна В. Сутність проведення допиту в умовах воєнного стану: практичні особливості. *Молодий вчений*. 2024. № 7 (131). С. 181–185.

111. Оржинська Е. І. Слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice :* proceedings of the International scientific and practical conference (Wloclawek, February 26–27, 2021). Wloclawek, Republic of Poland : Baltija Publishing, 2021. С. 230–233.

112. Орієнтовний перелік запитань для допиту військовополонених військово-облікових спеціальностей : розробка міжвідом. Робочої групи / Офіс Генерального прокурора ; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. С. 3–8.

113. Орлова Т., Дембицька А. Особливості розслідування фактів катувань та жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід :* матеріали конф. (Житомир, 24 жовт. 2025 р.). Житомир ; МЦНД, 2025. С. 198–207. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1113/1126

114. Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях : наук.-метод. Рек. / [О. О. Юхно, С. О. Книженко, Г. І. Глобенко та ін.]. Харків : ХНУВС, 2018. 64 с.

115. Офіс Генпрокурора зафіксував 101 випадок сексуального насильства окупантів щодо українських чоловіків. *Слідство Інфо.* URL: https://www.slidstvo.info/news/ofis-henprokurora-zafiksuvav-101-vypadok-seksualnoho-nasylstva-okupantiv-shchodo-ukrainskykh-cholovikiv/

116. Павлюк О. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 2. С. 299–303. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/59.pdf

117. Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практ. посіб. / [кол. Авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. Ред. В. В. Сокуренка. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.

118. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури / Офіс Генерального прокурора; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. 12 с.

119. Пам'ятка щодо особливостей проведення допитів потерпілих/свідків стосовно дослідження фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту / Офіс Генерального прокурора ; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. 36 с. URL: https://surl.li/btvno

120. Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту / Офіс Генерального прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. 15 с.

121. Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів умисних вбивств захищених осіб в умовах збройного конфлікту / Офіс Генерального прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. 21 с.

122. Пам’ятка щодо проведення огляду місця події після застосування окремих видів озброєння. URL: https://docs.google.com/document/d/1BlIlyJn2ulttAfmsi6xhaFCaohGl7GhL/edi

123. Пам’ятка щодо проведення прокурором/слідчим допиту військовополоненого / Офіс Генерального прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022.

124. Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв’язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. *Проблеми законності.* 2019. Вип. 146. С. 158–170. DOI: 10.21564/2414-990x.146.176976

125. Петруньок Б., Гнатюк О., Печончик Т. Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей) : аналіт. Звіт. Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. 64 с.

126. Пиріг І. В. Проблемні питання використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу :* матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 433–437.

127. Півньов Є. Питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи під час війни. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. Проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 287–290.

128. Піддубна А. В. Взаємодія слідчого з іншими органами та підрозділами Національної поліції України при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : лекція. Харків : ХНУВС, 2023. 16 с. URL: https://nm2.univd.edu.ua/download/145385#:~:text

129. Піддубна А. В., Мусійко А. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам’янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам’янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 347–350.

130. Повідомлення про підозру Лапіну О. П. (оригінал та переклад) від 30 черв. 2022 р. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-lapinu-op-original-ta-pereklad

131. Повідомлення про підозру у вчинені кримінального правопорушення Лебідю О. В. від 29 серп. 2023 р. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/storage/files/10/повістки/31.08./Скан%20підозри%20Лебідь%20укр.pdf

132. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 трав. 2021 р. Справа № 640/5023/19. Провадження № 51-2917 кмо 20. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97286253&red=100003161acef099a0dbfc0c8b729fac56e 1ee&d=5

133. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / [редкол.: В. А. Журавель (співголова), Н. С. Кузнєцова (співголова), О. М. Бандурка та ін.]. Харків : Право, 2023. 902 с.

134. Приловський В. Щодо питань організації негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. Вип. № 2 (121). С. 387–392.

135. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

136. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 9 берез. 2022 р. № 177/450/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text

137. Про роботу органів прокуратури : статистика. *Офіс Генерального прокурора.* URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2

138. Психологічна експертиза. *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса».* URL: https://www.hniise.gov.ua/13947-psixologchna-ekspertiza.html

139. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 623–627. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.109

140. Пчеліна О., Фоміна Т. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 251–259. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-251-259

141. Рекомендації щодо проведення огляду місця події / Тренінговий центр прокурорів України. Київ, 2022. 7 с.

142. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : міжнар. док. Від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

143. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. Ред. В. В. Сокуренка. 2-ге вид., доповн. Та переробл. Харків : Право, 2024. 432 с.

144. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Гловюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. Ред. В. В. Сокуренка. Харків : ХНУВС, 2023. 400 с.

145. Романов М. Ю. Організаційно-правові засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2022. 264 с.

146. Романов М. Ю. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або

проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 263 с.

147. Романов М. Ю., Кобзар О. Ф. Організаційно-правові, адміністративні та кримінальні процесуальні аспекти діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України : монографія. Кропивницький : ДонДУВС, 2022. 498 с.

148. Рубленко А., Ясенок А. Специфіка огляду місця події під час дії воєнного стану. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : матеріали засідання № 6 постійно діючої Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 12 жовт. 2023 р.). Кропивницький : Центр.-Укр. Вид-во, 2023. С. 78–80.

149. Савчук А. Армія РФ застосовує сексуальне насильство як тактику – звіт. 2024. URL: https://www.dw.com/uk/armia-rf-vikoristovue-seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-ak-taktiku-doslidzenna/a-68331059

150. Салманов О. В. Особливості використання показань, отриманих під час проведення допиту в умовах воєнного стану в Україні. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів :* матеріали круглого столу (Одеса, 21 лют. 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 152–156.

151. Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ : ВІПОЛ, 1994. 180 с.

152. Сандул В. О. Криміналістична характеристика військових кримінальних правопорушень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 2–3 (6–7). С. 265–269.

153. Свідчення колишніх засуджених ПВК «Вагнер» про воєнні злочини в Україні (Азамат Улдаров, Олексій Савічев). *Gulagu.net.* URL: https://gulagu.net/news/2023-04-17-1613.html

154. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. Посіб. Київ : Голембовська О. О, 2018. 208 с.

155. Сиводєд І. С. Особливості розслідування умисних вбивств під час проведення бойових дій на окупованих територіях України. *Право і суспільство.* 2023. № 1. С. 357–363. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.51

156. Скурідін Р. М. Умисні вбивства цивільних осіб військовослужбовцями російської федерації під час збройної агресії. *Кримінологічні дослідження.* 2024. Вип. 14. С. 305–314.

157. Сокуренко В. В. Техніко-криміналістичне дослідження порушень законів і звичаїв війни. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики.* 2023. Вип. 2 (31). С. 11–24.

158. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина / [М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін.]. Київ, 2023. 112 с.

159. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування : метод. Рек. / [М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін.]. Київ : Офіс Ген. Прокурора, 2023. 104 с.

160. Степанюк Д. Р. Проблемні аспекти правового регулювання державної реєстрації геномної інформації людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 426–429. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/107

161. Степанюк Р. Л. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2 (129). С. 247–254. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-247-254

162. Степанюк Р. Л. Завдання судових експертиз при розслідуванні воєнних злочинів і пов’язаних з війною кримінальних правопорушень. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам’янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам’янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 428–431.

163. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами.

Криміналістичний вісник. 2023. № 39 (1). С. 29–38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29

164. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 289–305.

165. Тагієв С., Пузирьов М., Івашко С. Негласні слідчі (розшукові) дії в умовах війни: окремі теоретичні та практичні аспекти (частина І). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1 (122). С. 78–84.

166. Таран О. В. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 413–416.

167. Таран О. В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 681–683. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/165

168. Татарин Н. М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 40–44.

169. Тетерятник Г. К. Значення контекстуальних обставин як елементів складу злочину при розслідуванні окремих категорій злочинів. *Права людини – пріоритет сучасної держави :* матеріали Всеукр. Наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 10 груд. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. С. 245–249.

170. Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 233–239.

171. Тимошко В. В. Використання спеціальних знань під час документування та розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 31 (1). С. 307–314.

172. Тимошко В. В. Процесуальні та тактичні особливості проведення огляду під час досудового розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. № 3 (30). С. 329–338.

173. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні. Порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 192–197. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf

174. Толкач А. М. Кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 413–417. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.66

175. Топа Б. П. Проблематика проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама :* зб. Тез доп. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 16 квіт. 2025 р.). Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 576–579.

176. Хан О. О., Маник О. В. Основи методики розслідування порушень законів та звичаїв війни. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 101/2. Ч. 1. С. 301–309.

177. Харковенко Н. С., Волошина В. К. Особливості проведення допиту в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку :* міжвідом. Наук.-практ. кон. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. Справ, 2023. С. 299–301.

178. Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення АТО. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали І круглого столу (Сєвєродонецьк, 3 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. С. 146–150.

179. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006. 416 с.

180. Черниченко І. В., Мацола А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. С. 358–363.

181. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2010. № 1. С. 137–146.

182. Черняховський Б. В. Особливості проведення слідчого огляду під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 2 (115). С. 58–68. DOI: https://doi.org/10.33270/01201152.58

183. Чича Р. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів. *Legea şi viaţa.* 2023. С. 199–200.

184. Члени спільної групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні підписали угоду про розслідування злочину геноциду. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій*. URL: https://minre.gov.ua/2023/04/15/chleny-spilnoyi-grupy-z-rozsliduvannya-tyazhkyh-mizhnarodnyh-zlochyniv-v-ukrayini-pidpysaly-ugodu-pro-rozsliduvannya-zlochynu-genoczydu/

185. Чорноус Ю., Дульський О. Міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2024. Т. 14. № 1. С. 9–19.

186. Чугуєнко К. Ю., Агаркова О. І. Особливості проведення допиту в умовах воєнного стану. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції* : зб. Матеріалів Всеукр. Наук.-практ. конф. (Кропивницький, 14 квіт. 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 162–164.

187. Шевчук В. М. Використання технологій штучного інтелекту та процес цифровізації криміналістики в умовах війни. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції :* матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф. (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 171–176.

188. Шевчук В. М. Завдання криміналістики в умовах воєнного стану. *Юридичні виклики сучасності: законодавча відповідь на геополітичні та історичні проблеми :* матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 6 груд. 2022 року). Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 221–223.

189. Шевчук В. М. Роль технологій штучного інтелекту у криміналістичній дидактиці в умовах воєнного стану. *Штучний інтелект та сучасні фітобіотехнології: теоретичні та практичні аспекти використання :* матеріали Всеукр. Наук.-педаг. Підвищ. Кваліфікації (Одеса, 31 лип. – 10 верес. 2023 р.). Одеса : Гельветика, 2023. С. 250–255.

190. Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 252–261. DOI: https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/41

191. Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. Вип. 44. С. 46–50. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/613baf66-1c50-49a3-8560-de8dda029664/content

192. Шульженко А. В. Проблеми доказування об’єктивної сторони у злочинах про порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2. С. 261–270.

193. Шурда В. О. Формування криміналістичної характеристики злочинів при мирному і воєнному стані у наукових дослідженнях вчених. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 432–436.

194. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с.

195. Celebici case: the Judgement of the Trial Chamber. Zejnil Delalic acquitted, Zdravko Mucic sentenced to 7 years in prison, Hazim Delic sentenced to 20 years in

prison, Esad Landzo sentenced to 15 years in prison. The Hague, 16 November 1998ю CC/PIU/364-E. URL: https://www.icty.org/en/press/celebici-case-judgement-trial-chamber-zejnil-delalic-acquitted-zdravko-mucic-sentenced-7-years

196. Drozd V., Tsutskiridze M., Burlaka V., Romanov M., Pohoretskyi M. Considerations on the reform of Ukraine's wartime criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del 229uerra229 de justicia penal de Ucrania en tiempos de 229uerra. *Cuestiones Políticas*. 2022. No. 40 (74). P. 779–803. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.43

197. Dufeniuk O. Investigation of War Crimes in Ukraine: Challenges, Standards, Innovations. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. No. 1. P. 46–56. DOI: https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6

198. Fondebrider L. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. *Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF).* 2020. 36 p. URL: https://eaaf.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf

199. Klinkner M., Smith E. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council, 2020. 28 p. URL: https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/mass_graves_project_english-4.pdf

200. Stepaniuk R., Kikinchuk V., Pyrih I., Pletenets V., Prylovskyi V. Multifaceted approach to legislative regulation for using dna analysis in criminal proceedings of Ukraine. *Amazonia Investiga.* 2022. Vol. 11 (50). P. 130–139. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.13

201. Vozniuk A., Hryha M. Topical issues of forensic medical examination in the investigation of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs.* 2023. No. 28 (2). P. 9–18. DOI: https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023.09

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бурнос О. О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 59–64. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.9

2. Бурнос О. О. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 510–515. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.89

3. Бурнос О. О. Ключові аспекти взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. № 3 (11). С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-4

4. Грига М.А., Бурнос О. О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2024. № 1 (105). С. 266–279. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.266-279

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кваліфікація та розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням : метод. рек. / [А. А. Вознюк, І. А. Ботнаренко, О. О. Бурнос та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 108 с.

2. Бурнос О. О. Щодо корупційних ризиків в оборонній сфері. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 груд. 2023 р.). Київ, 2023. С. 216–219.

3. Бурнос О. О. До питання необхідності встановлення контекстуального елементу воєнних злочинів. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 берез. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро, 2024. Ч. І. С. 594–596. DOI: 10.31733/15-03-2024/1/594-596

4. Бурнос О. О. Можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 14–17.

5. Бурнос О. О. Сексуальне насильство як елемент тактики російської армії. *Протидія геноциду українського народу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 32–34.

6. Бурнос О. О. Про регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : матеріали круглого столу (Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський, 2024. С. 189–191.

7. Бурнос О. О. Цифрові джерела доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ, 2024. С. 216–219.

8. Бурнос О. О. Окремі аспекти кваліфікації воєнних злочинів, вчинених у співучасті. *Протидія організованій злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 5-річчя створення Департаменту стратегічних розслідувань НПУ (Кропивницький, 4 жовт. 2024 р.). Кропивницький, 2024. С. 140–143.

Додаток Б

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

10.07.2025 2025 року

АКТ № 20697-2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови: заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України – начальника 1-го відділу, полковника поліції Володимира Ананченко

членів комісії: заступника начальника 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії, майора поліції Максима Романова

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майора поліції Аліни Віткалової

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду

основних положень та результатів дисертаційного дослідження аспірантки Національної академії внутрішніх справ Бурнос Олени Олександрівни на тему: «Розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням» зі спеціальності 081 (Право).

Установлено, що викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, чому й приділено значну наукову увагу.

Для практичної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт Бурнос О. О., зокрема до основних із них слід віднести:

1. Грига М. А., Бурнос О. О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2024. № 1 (105). С. 266–279.

2. Бурнос О. О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 59–64.

3. Бурнос О. О. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 510–515.

4. Бурнос О. О. Ключові аспекти взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2024. № 3 (11). С. 23–28.

5. Бурнос О. О. Щодо корупційних ризиків в оборонній сфері. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8.12.2023). Київ: НАВС, 2023. С. 216–219.

6. Бурнос О. О. До питання необхідності встановлення контекстуального елементу воєнних злочинів. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15.03.2024); у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. С. 594–596.

7. Бурнос О. О. Можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану: матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25.04.2024). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 14–17.

8. Бурнос О. О. Сексуальне насильство як елемент тактики російської армії. Протидія геноциду українського народу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 08.05.2024). Київ, 2024. С. 32–34.

9. Бурнос О. О. Про регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини:

матеріали круглого столу (Кам'янець-Подільський, 25.06.2024). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2024. С. 189–191.

10. Бурнос О. О. Цифрові джерела доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 03.11.2024). Київ: НАВС, 2024. С. 216–219.

11. Бурнос О. О. Окремі аспекти кваліфікації воєнних злочинів, вчинених у співучасті. Протидія організованій злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 5-річчя створення Департаменту стратегічних розслідувань НПУ (м. Кропивницький, 04.10.2024). Кропивницький: ДДУВС, 2024. С. 140–143.

Ураховуючи зазначене, матеріали дисертаційного дослідження можуть застосовуватися у практичній діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час проведення занять в системі службової підготовки, семінарів, нарад, а викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути використані під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування територіальних органів Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії: **Володимир АНАНЧЕНКО**

Члени комісії: **Максим РОМАНОВ**

Аліна ВІТКАЛОВА

Додаток В

АНКЕТА

Шановні респонденти!

Запрошуємо Вас узяти участь в опитуванні із загальних питань розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Метою анкетування є отримання емпіричної інформації, необхідної для дослідження особливостей організації та здійснення досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, зокрема щодо практичних аспектів діяльності слідчих. Просимо обрати один або декілька варіантів відповідей, які, на Вашу думку, максимально повно відображають відповідь на поставлене запитання, і позначити їх у зручний для Вас спосіб. За деякими запитаннями передбачено можливість обґрунтувати обраний варіант або викласти власну позицію. Отримані відповіді мають важливе значення для формування наукових висновків і практичних рекомендацій та будуть використані виключно в узагальненому вигляді. Щиро дякуємо за участь в опитуванні та відповідальне ставлення до нього.

1. Ваша посада:

а) слідчий;

б) співробітник оперативного підрозділу НП;

в) детектив БЕБ.

2. Стаж Вашої професійної діяльності:

а) до 3 років;

б) від 3 до 5 років;

в) від 5 до 10років;

г) понад 10 років.

3. Чи вважаєте Ви актуальними дослідження питань здійснення досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням:

а) так;

б) ні.

4. Чи сприяло б, на Вашу думку, підвищенню оперативності розслідування воєнних злочинів запровадження в КПК України поряд з експертизою ДНК інших форм криміналістичного ДНК-аналізу, на кшталт перевірочних експертних експрес-досліджень:

а) так;

б) ні.

5. Чи важливим для ефективності розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії є встановлення взаємодії з представниками ЗСУ (ТРО, інших формувань сектору оборони):

а) так;

б) ні.

6. Слідчі (розшукові) дії, які Ви проводили (або вважаєте їхнє проведення необхідним чи доцільним) під час розслідування таких злочинів:

а) огляд;

б) допит;

в) обшук;

г) слідчий експеримент;

д) пред’явлення для впізнання;

ж) інше.

7. Під час розслідування таких кримінальних правопорушень найчастіше доводилося проводити огляд:

а) місця події:

✓ громадські місця (вулиці, площі, автошляхи тощо);

✓ приміщення (помешкання громадян, підвали, склади, гаражі, магазини тощо);

✓ ділянки місцевості поза межами населених пунктів (місця вчинення вбивств і масових поховань);

б) предметів:

✓ зброя та засоби спецзахисту;

✓ технічні засоби (мобільні телефони, стаціонарні камери відеоспостереження, планшети, ноутбуки тощо);

✓ документи (відомості, рапорти, накази та виписки з них, щоденники, журнали, акти, книги тощо), зокрема електронні (інформація зі сторінок в інтернет-ресурсах, фото- й відеозображення тощо);

✓ одяг;

в) тіла живої особи (освідування);

г) трупа;

д) інше.

8. Під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням чи використовували практику реалізації ст. 225 КПК України «Допит під час досудового розслідування в судовому засіданні», що за виняткових умов надає можливість проводити допит у судовому засіданні (у присутності слідчого судді):

а) так;

б) ні;

в) доводилося використовувати під час розслідування інших кримінальних правопорушень.

Додаток Г

Зведені дані результатів опитування
92 слідчих і 67 працівників оперативних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України

Питання	НП		СБУ
	30 о/п	92 с/п	37 о/п
Стаж Вашої професійної діяльності			
до 3 років	17 %	39 %	9 %
від 3 до 5-ти років	57 %	31 %	46 %
від 5 до 10 років	26 %	30 %	45 %
понад 10 років			
Чи вважаєте Ви актуальними дослідження питань здійснення досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням:			
так	100 %	100 %	100 %
ні			
Чи сприяло б, на Вашу думку, підвищенню оперативності розслідування воєнних злочинів запровадження в КПК України поряд з експертизою ДНК інших форм криміналістичного ДНК-аналізу, на кшталт перевірочних експертних експрес-досліджень:			
так	100 %	100 %	100 %
ні			
Чи важливим для ефективності розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії є встановлення взаємодії з представниками ЗСУ (ТРО, інших формувань сектору оборони):			
так	100 %	100 %	100 %
ні			

Слідчі (розшукові) дії, які Ви проводили (або вважаєте їхнє проведення необхідним чи доцільним) під час розслідування таких злочинів:			
огляд	41 %	37 %	6 %
допит	29 %	11 %	39 %
обшук	5 %	15 %	35 %
слідчий експеримент	15 %	5 %	15 %
пред'явлення для впізнання	10 %	12 %	5 %
інше			
Під час розслідування таких кримінальних правопорушень найчастіше доводилося проводити огляд:			
місця події (громадські місця (вулиці, площі, автошляхи тощо), приміщення (помешкання громадян, підвали, склади, гаражі, магазини тощо), ділянки місцевості поза межами населених пунктів (місця вчинення вбивств і масових поховань)	37 %	42 %	22 %
предметів (зброя та засоби спецзахисту, технічні засоби (мобільні телефони, стаціонарні камери відеоспостереження, планшети, ноутбуки тощо), документи (відомості, рапорти, накази та виписки з них, щоденники, журнали, акти, книги тощо), зокрема електронні (інформація зі сторінок в інтернет-ресурсах, фото- та відеозображення тощо), одяг	43 %	28 %	68 %
тіла живої особи (освідування)	17 %	25 %	
трупа	3 %	5 %	
інше			

Під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням чи використовували практику реалізації ст. 225 КПК України «Допит під час досудового розслідування в судовому засіданні», що за виняткових умов надає можливість проводити допит у судовому засіданні (у присутності слідчого судді):			
так		8 %	
ні	55 %	44 %	70 %
доводилося використовувати під час розслідування інших кримінальних правопорушень	45 %	48 %	30 %